

Studii și Biografii

de

Dr. Ioan Rațiu,
profesor ordinar la gimn. sup. gr.-cat. din Blaș.

B l a ș.

Tipografia Seminarului Archidieceșan.

1904.

Prețul 2 coróne.

Male Dni Ioan Bogdan, profesor
universitar și redactor la „Convorbiri
literare”.

Ino. A. G. O. 533.

Dr. Ioan Rațiu

Studii și Biografii

B3 1127

de

Dr. Ioan Rațiu,
profesor ordinar la gimn. sup. gr.-cat. din Blaș.

Donațiunea
ION BOGDAN

B l a ș .

Tipografia Seminarului Archidieceșan.

1904.

70370

Biblioteca Centrală Universitară

B. I. R. S. I.

Cota 75 190

Inventar: 70 370

RC 124

1958

CONTROL 1953

B.C.U. Bucuresti

C70370

Prefață.

Articolele din volumul present nu sînt noue; ele au fost deja de mult publicate în diferite foii românesce. Astfel articolele *Limba și educațiunea*, *Elementul național în educațiune*, *Școlile din Blaș*, *Gheorghe Șincai și școlile populare române*, *Glosar de cuvinte dialectale*, *Dr. Ioan Rațiū și Ioan Papiū* mai întaiū au vîzut lumina în *Foia Școlastică* din Blaș redactată de amicul meu Ioan F. Negruțiū, profesor la institutul preparandial din loc; *Cipariū și apogeul literar al Blașului* mai întaiū s'a publicat în foia *Unirea* din Blaș, redactată atunci de colegul meu dl Dr. Vasile Suciū, profesor la Seminarul teologic din loc; *Dimitrie Bolintineanu* pentru prima oră s'a tipărit în ziarul *Gazeta Transilvaniei*, iar *Basiliū Rațiū* în *Calendarul Unirei* pe anul 1903.

În urmă la îndemnul prietinelor bunī m'am determinat să le adun și să le scot la lumină și în volum; și propusul l'am și sîvîrșit prin volumul de față.

N'am avut înse în faptul meu nici o pretenție de cât singur îndemnul prietinelor și con-

vingerea, că studiile și biografiile, ce le presint, multora pot să fie instructive și folositoare.

Una însă vrea să observ, și anume, că toate articolele volumului de față au fost scrise la rîndul lor numai în fuga condeiului, împrejurare, care sub un raport orî altul a reclamat și unele mici modificări, ce nici n'am lipsit a le face întru cât mî-a fost cu puțință.

La cari numai atîta doresc să mai adaug, că din cauza cheltuelilor de tipar n'am putut să cuprind în volumul acesta și alte articole, câte a-și mai fi dorit.

Premițînd acestea, recomînd cartea mea bunăvoinței obștesci.

Blaș, 20 Martie 1904.

Autorul.

I.

Limba și educațiunea.

E lucru constatat, că valórea omului atîrnă de la educațiunea ce i-s'a dat, începînd de copil mic, când era purtat în brațele mamei sale, și pînă la timpul, când însu-și ajunge om mare, om matur, care și el face parte din membri activi ai societății, ai neamului său. Și în acela-și timp e constatat și recunoscut, că educațiunea mai vîrtos prin limbă străbate în sufletul tinerului, pe care vrea să-l tormeze, al cărui caracter vrea să-l determine.

În adevăr, așa este, căci nimic nu contribuie mai vîrtos la momentele naționale, ori la momentele universale ale sufletelor tinere, de cât limba; nimic nu contribuie mai mult la dezvoltarea caracterului, de cât limba.

»A sci o limbă — zice Felméri — însemnă a sci să medităm asupra ei, căci limba este cea mai naturală logică, și cu cât ne vorbim limba mai special, cu atît mai liber ne putem cugeta. Gramatica așa dară, fiind-că revarsă asupra faptelor limbei lumina reflexiunei, deprinde mintea cu ordinea, cu claritatea și cu libertatea.« ¹⁾

¹⁾ *Lud. Felméri*, A neveléstudomány kézikönyve Cluș 1890, pag. 475.

Ca atare limba este cel mai eficace mijloc de educațiune. Lucrurile abstracte numai prin ajutorul limbei le putem cunoște și ni-le putem însuși. Limba își are spiritul său. Prin limbă se dedă tinerul la cugetare adâncă și bine deprinsă. Analisarea limbei inconsciū dedă pe tiner să analizeze gândirea sa, fără ca el să scie ceva despre acesta. Prin limbă se dedă a folosi formele cele mai grele, fără ca el să le simtă greutatea. Mai mult! Prin limbă el își ușurează nu numai formele cele abstracte, dar și cele concrete.

Limba tot de una s'a folosit ca un mijloc pregător la lucrurile înalte și grele; studiile tôte, chiar și filosofia, cea mai abstractă, cea mai adâncă, dar cea mai sublimă știință, tot de una au fost premerse de studiul limbei, care pregătia calea la înțelegerea celor alalte.

Prin studiarea formelor limbei, sau a gramaticei se întăresce puterea spiritului tinerului. Tinerul prin studiarea limbei devine capace a deosebi, a distinge bine lucrurile grele și complicate. Pe calea acesta tinerul poate purcede înainte și poate fi sigur, că nu va rătăci între contrarietățile vieții, cari atâta sînt de multe, în cât paș de paș dă de ele, și-l aduc în ispită în tot momentul, în dată ce a pășit pe arena cea mare, sgomotósă, dubie, schimbăciósă, plină de speranțe și plină de desamăgiri, plină de fericire și de tristeță, ce se chiamă viață.

Ce e drept, și alte studii, cum sînt matematica și științele naturale etc., încă pot întări sufletul tinerului, pot disciplina intelectul și

voința lui; dar trebuie să mărturisim, că efectul produs în sufletul tinerului prin științele acestea nici când nu este așa de temeinic, mai bine zis, așa de solid, și așa de potrivit, ca efectul cauzat prin studiul limbei. Și acesta se explică așa, că până când limba din alte științe este o limbă mărginită, până atunci limba din literatură este o limbă cunoscută, o limbă ușoară, plină cu tot felul de întorsături, cari în cea mai mare parte sînt cunoscute din conversarea zilnică a tinerului, cari, fiind concrescute cu sufletul său, le aplică cu mult mai ușor și în sens mai universal, de cât celea coherente cu alte științe, de ex. celea coherente cu științele naturale.

Urmază așa dară, că pentru disciplinarea intelectului tinerului, cel mai potrivit mijloc este limba, și încă limba usitată în contactul zilnic, sau în literatură.

Limba luată în sensul acesta poate lămuri mai multe motive sufletesci, poate deslega și aranja firele complicate ale existenței omului, poate lumina cestiunile religioase, morale, poate tălmăci sentimentele, poate da expresiune fericirii sau suferinței și durerii.

Legătura dintre trecut și prezente, dintre acolo și aci, este limba, care pe tineri, oamenii prezintelui și ai viitorului, îi transpune în trecutul antecesorilor lor, sau mai bine zis, ca prin un farmec, le pune înaintea ochilor lumea trecutului, cu toate colorile sale, cu gândirile, cu principiile, cu tendințele, cu sentimentele sale. »Limba — zice Grigore Silași — este expresiunea cea

mai marcantă și mai bătătoare la ochi a vieții naționale.« ¹⁾

Limba este un tezaur neprețuit al națiunii întregi. În limbă este depus tot ce a avut națiunea mai bun: acolo se află sentimentele sau bucuria și durerea sa, puterea și vaza sa. Învățând limba maternă se renoiesce în tinăr trecutul, și simte și el, cum aș simțit și părinții săi. Prin ea se strecură în sufletul tinerilor, al singuraticilor, caracterul părinților lor, caracterul național.

Laurie, un mare învățat englez a zis: »Omul prin limbă și pe calea limbei ajunge în posesiunea moștenirii rămase din trecut. Aprópe fie care cuvânt își are pentru om învățătura sa. O parte a cuvintelor îl introduc pe om în adevărurile morale și religioase; altele îi determină relațiunile sociale, iară altele ascund în sine secretele perfecționării, ba sînt unele cuvinte, cari nu numai o gândire, ci un sistem întreg de gândiri îi produc în consciință.« ²⁾

Ca literatură limba îi arată tinerului calea, pe care póte ajunge în posesiunea mijlócelor de a se deprinde în tot ce este frumos, bun și adevărat. Literatura umple sufletul tinerului cu iubirea de limbă, de patrie și de națiune, și împreună tinerimea cu tradițiunile naționale, de

¹⁾ *Gr. Silași*, *Renascerea limbei românesce*. Cluș 1879, pag. 7.

²⁾ *Laurie*, *Lectures on language and linguistic method in the school*. Cămbridge 1890. Art. I. Trad. de *Paul Hegedűs* în *Progr. Scol. Real. din Agria de pe an. scol.* 1894/5.

cară a se depărta tinărului nici odată nu-î este ăertat.

Operele literare, ca prin electricitate, redeşteptă în sufletul tinerimeă lumea cea veche cu figurile sale eroice. În operele literare pôte vedé tinerimea tôte ideile, de cară a fost stăpănită gândirea din timpul trecut. A ceti câte-va opură literare este o adevărată delectare spirituală. Taine, marele filosof francez, zice, că o poemă, un roman, oră memoriile unuă bărbat distins conţin mai multă învăăatură, de cât o grămadă de istoriă; epistolele Săintuluă Paul, sau memoriile luă Cellini valoréză mai mult de cât cincă-zeci volume de diplome, sau de cât o sută volume de documente diplomatice; însămăntatea operelor literare zace în învăăatura, în frumuseăa ce o auă, în psihologia unuă suflet, sau a sute de suflete, sau a uneă rase întregă, ce se află în ele. ¹⁾

Prin literatură tinerimea se pôte folosi de ideile şi marile învăăatură, cară străbuniă le adreséză cătră individul singuratic, şi se pôte delecta în operele de artă, cară străbuniă le-auă lăsat posterităăă drept dovadă despre puterea, despre mărirea, despre progresul şi despre cultura lor.

O poesie frumósă nu numai îl delectéză pe tinăr, ci de multe oră îl şi edifică, îl întorce de pe calea greşită şi-l apără de rău în cuget, în vorbe şi în fapte. »Poesia — zice dl Străjan — e de mare ajutor pentru educaăunea tine-

¹⁾ Cf. *Taine*, Istoria literatură engleze. Trad. pe ung. de *Grig. Csiky*, vol. I. pag. 37.

rimei, și anume pentru copii basmele, legendele și fabulele; iar pentru elevii mai înaintați cele alalte genuri de poezie. Ea desvóltă imaginațiunea, care deștéptă sentimente inorale de simpatie și milă, pentru că numai prin imaginațiune ne putem identifica cu semenii nostri, și cu alte ființe viețuitoare, și putem simți bucuriile și durerile lor, ca pe ale noastre proprii. Cine n'a suferit și nici nu-și póte închipui, cât e de rău a simți miseria, durerea, persecuțiunea și violența celor mai tari, nu simte nici compătımirea pentru semenii săi. Nepăsarea multor ómení nu vine din rėutatea inimei, ci mai mult din necunóscerea suferințelor și din lipsa de imaginațiune.« ¹⁾

Și acum putem întreba, că óre póte fi orí ce limbă străină, mijlocul acest puternic al educațiunei?

A cunósce și a poșede perfect limbí străine, e frumos și folositor. Enniu, vechiul poet roman, a zis, că cel ce scie o limbă, are un suflet, iar cel ce scie dóuě limbí, are dóuě suflete. Íar un proverb latinesc zice: »Quot linguas scimus, tot homines valemus,« adecă: »Câte limbí scim, atáța ómení valorám.« Cunoscénd limbí străine, cunósccm și pe popóarele, cari vorbesc acelea limbí: cu limba lor dimpreună cunósccm datinile, obiceiurile, cultura, literatura lor; cu un cuvínt le cunósccm mai bine pe popóarele respective, și cunoscéndu-le mai bine,

¹⁾ *Mihail Străjan*, Cestiuni literare și pedagogice. Craiova 1897, pag. 192.

le stimăm mai mult. Și sînt, în adevăr, genii, cari pot vorbi mai multe limbi, dar aceștia sînt foarte puțini. Despre Mithridate și despre Pico della Mirandola scim, că aũ vorbit multe limbi. Dar, că ore într'adevăr tóte le-aũ vorbit și scris perfect, aceea nu o putem crede. Nu, căci chiar și numai în două limbi încă e greu, foarte greu, să vorbesci și să scrii perfect. Scim, că Gibbon, Leibnitz, Humboldt și Schlegel etc. aũ scris mai multe opere valoróse în limba franceză, dar operele lor n'aũ avut trecere de opere scrise într'o frumósă franțozescă.

Două limbi tot de una se strica una pe alta. Spre exemplu, cel ce a petrecut mult timp în țări străine, pe încetul își uită limba sa maternă, deși nu de tot, dar cel puțin perde din fluiditatea, din ușurătatea și din fineța ei, căci în acela-și timp se dedă cu spiritul limbei străine, de care se folosește. Voltaire însu-și mărturisește, că rentorcându-se din Anglia, unde a petrecut și s'a ocupat cu limba engleză aprópe doi ani, vrënd să scrie o tragedie în limba franceză, a venit în confusiune, căci și-a uítat idiotismele limbei sale materne și i-a trebuit timp până s'a deprins iară cu spiritul limbei franceze. Despre Alfieri se zice, că prin călătoriile sale făcute în Franța atît de tare s'a obicínuit cu idiotismele franceze, în cât a trebuit să mérgă în Toscana pentru a se deprinde a vorbi iară o italianescă frumósă și elegantă. Aducem un cas și mai notoric. Generalul italian Perrone, fiind vre-o 24 ani în serviciul Francezilor, atît de tare și-a uítat limba sa ita-

liană, în cât în 1848 ca ministru de război și de externe al Sardiniei, în parlament trebuia să vorbească franțozesce, căci nu era în stare a discuta chestiuni politice în limba italiană. ¹⁾

Din acestea se vede, că omul nu-și poate câștiga în două limbi atâta dexteritate, ca să poată pricepe, vorbi și scrie egal în amândouă. Cu atât mai puțin își va putea însuși egal două limbi un tânăr de pe băncile școlii. Zicem, că un tânăr nici când nu-și poate însuși o limbă străină în atare măsură, ca prin aceea să poată ajunge la aceleași impresii educative, la cari ajunge prin limba maternă. »Dacă ar fi cu putință — zice Laurie — ca un tânăr să trăiască de odată și egal în două limbi, cu atât mai rău ar fi. Desvoltarea sa intelectuală prin acesta nu s'ar duplica, ci s'ar înjumătăți. Între asemenea împrejurări concordarea spiritului și a caracterului ar fi împreună cu multe greutate. Limba și în cel mai bun caz este numai simbolul lumii conștiinței, și aproape mai toate cuvintele sînt bogate în referințele neexprimate ale experiențelor vieții, cari îi dau valoarea completă a vieții spirituale. Nuanțele, fineța, puritatea simțirilor și a cugetelor numai prin cuvinte se lasă a fi simțite. Cele alalte zac în adîncul vieții noastre deplin sau abia conșcie și sînt izvorul muzicii și al coloritului limbii. Cuvintele, prin urmare, ca să fie vii, trebuiesc îmbrăcate în viață, și fiind-că numai o viață avem, și limbă numai una putem avea.« ²⁾

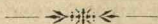
¹⁾ Cf. *Felméri*, ibidem, pag. 487.

²⁾ *Laurie*, op. cit.

Deci putem răspunde, că puterea educativă a limbei numai în limba maternă se poate manifesta, dar nu și în limbile străine, cari în privința educațiunei, — ca să ne exprimăm cu Laurie — »numai servitórele limbei materne pot să fie.«

Fiind așa dară limba maternă un mijloc atât de important în educațiunea tinerimei, trebuie să punem un pond deosebit pe cultivarea ei, îngrijindu-ne ca să fie studiată așa pe cum importanța ei pretinde. Ceî mai mulți numai o înțeleg, dar nu o vorbesc și nu o scriu. Cu drept cuvînt s'a zis despre limba maternă, că este atât de grea, și atâta studiū pretinde, în cât îl muncesce și pe tinēr, și pe orator și pe filosof, și de multe orî chiar nicî aceștia nu o pot duce până la o limbă corectă atât în vorbire, cât și în scriere. În vechime cel mai mare orator a fost Cicero. Și totuși Quintilian află și în el erorî și zice, că nu a fost orator perfect.¹⁾

Azi studiul limbei materne e cu atât mai greu pentru tinerimea școlară, căci e prea îngreunată cu o mulțime de limbî străine. Din tendința acésta în capul tinerului se nasce o confusiune întrégă de cuvinte, de solacismî și de gramatică, în cât din cauza gramaticेi cele multe, nu scie corect nicî gramatica limbei sale materne. Atâtea limbî străine i-se propun pur în detrimentul limbei materne, și asta e păcat!

¹⁾ *Quintilian*, *Instiț. orat. lib. XII. cap. 1.*

II.

Elementul național în educațiune.

În timpul nostru elementul național jocab un rol foarte mare pe toate terenele, la toate popoarele. Cu atât mai mare pondă se pune pe acest moment în educațiunea tinerimeii, căci fără de acest element educațiunea tinerimeii, la tot casul, ar fi nu numai defectuoasă ci și păgubitoare.

Fie care popor, care ține în vedere viitorul său, întărirea și progresarea patriei sale, trebuie să poarte un deosebit interes pentru momentul acesta din educațiunea fiilor săi.

Tinerimea este garanța viitorului. Prin dezvoltarea acestui element, tinerimea va fi legată mai mult de acel loc sfânt, unde s'a născut și crescut, unde zac osămintele străbunilor săi, și unde vor zăcă odată și ale sale.

Sfânt trebuie făcut înaintea tinerimeii locul acela, care a fost din partea străbunilor cucerit cu arma și cu plugul, cultivat cu sudore, apărat și muiat cu sânge strămoșesc.

Pentru acest loc sfânt tinerimea noastră trebuie să se scie lupta cu bărbăție la rîndul său, și dacă va trebui, să scie chiar și muri pentru el.

Tóte trebuesc decǐ tolosite pentru a întări acest element al educațiunei, care se póte stírnǐ și desvolta pe diferite căǐ.

În cele următóre voiú semnala, pe scurt, în fuga condeifului nepretențios, cele maǐ de căpetenie căǐ, pe carǐ educațiunea tinerimeǐ, pusă sub grija nóstră, póte deveni eminentamente națională.

I.

Voiú începe cu istoria, care tot de una a fost sentinela neadormită a sentimentelor înalte, și a cauzelor bune la orǐ care popor, întărindu-le pe acelea, și apěrându-le pe acestea. Puterea ei cea mare asupra sentimentelor naționale nime nu o póte trage la îndoiélă. Ea presintă înaintea tinerimeǐ trecutul popórelor, al străbunilor nostri, une orǐ glorios, alte orǐ plin de suferințe, îndemnându-o să-ǐ admire în vitejie pentru eroismul lor, și în sclăvie pentru țăria sufletului, cu care aú suportat răul străin, jugul apėsător, și nu s'aú predat, nu s'aú ruinat.

Nu vreaú să arēt însēmăntatea istoriei, ca atare, că nu cade în cadrul acestor șiruri, ci vreaú numai să spun, că istoria, și maǐ ales istoria patriei, are influință mare și asupra sentimentului național, și este unul dintre cele maǐ importante elemente ale educațiunei naționale.

Pentru acésta să studiéză istoria cu atâta atențiune — dar de multe orǐ cu metod greșit — în tóte școlile.

În adevěr, ce ar fi în stare maǐ mult, ca istoria, ca să producă în noi iúbiria de patrie,

îubirea de neam, stimarea vremilor trecute, și și admirarea eroilor cunoscuți și necunoscuți, cari și-au vârsat sângele pentru patrie, și pentru binele urmașilor?

La nici un cas nu e lucru de puțină însemnătate, ca tinerimea pusă sub grija noastră, din istoria noastră națională să cunoscă toate momentele înălțătoare, să învețe trecutul nostru sbuciumat, să vadă însuflețirea și jertfele aduse, pe altarul neamului, de părinții nostri.

Las' să trăiească sufletul părinților nostri învăpăiat și în zilele meschine, în care noi ne sbuciumăm! Las' să fie mărirea și puterea lor îndemn pentru tinerimea noastră, pentru generațiile noastre la o mărire și putere, și la un viitor mai mare! Las' să-î învețe a se lupta cu dragoste pentru a neamului existență și fericire, cum au făcut părinții nostri!

Când prin istorie generațiile, ce le crescem noi, se vor transpune în lumea trecutului, atunci de bună samă va pute prevedé și viitorul ce îi așteptă. Când vor cunosce ce au moștenit de la părinții nostri, vor sci să-și păstreze moștenirea și vor nisui, ca și urmașii lor să le fie tot atât de recunoscători, pe cum noi trebuie să fim antecesorilor nostri.

A cunosce istoria noastră națională însemnă a ne face demni de părinții nostri, însemnă a ne îubi neamul, din care sîntem, și țara, în care ne-am născut, și atotputernicia și dreptatea cea mare a lui Dumnezeu, care nu ne-a dat perirei, ci cu brațul său tare ne-a scos în tot de una

la liman și ne-a scutit în timpurile cele mai grele, când eram legați de glie, și robiți de crassa ignoranță.

Alipirea cătră credința în Dumnezeu, cătră datinile românesce și cătră tradițiunile noastre naționale, iubirea noastră tenace cătră limbă și neam, ne-a fost parafulgerul sigur în vijeliile secolilor.

Și până când istoria noastră națională nu va înceta de a nutri și răspândi în noi acestea sentimente scumpe, nu ne temem, că vom peri!

Întru cât istoria națională va deprinde generațiile tinere de sub conducerea noastră a se ocupa cu trecutul, și a-și arunca privirile sale de parte în viitor, se vor lărgi și granițele vieții noastre, și viața noastră scurtă, ca prin o înșelăciune optică, se va prelungi în o viață lungă, imensă, viața noastră individuală va deveni o viață extinsă, colectivă, o viață românească națională.

Drept aceea noi, cari ne ocupăm cu educațiunea tinerimei, ascultând glasul conștiinței, să privim ca o datorință sfântă românească propovăduirea istoriei părinților nostri; să interpretăm cu foc și cu dragoste adevărată adresa trecutului cătră generațiile tinere; să susținem neobosiți legătura dintre trecut și presinte; să facem, să reînvie eroii, să-și deschidă inima și să vorbescă iară-și morții; să străformăm trecutul în presinte și să grijim, ca să răsune cu fidelitate vorbele bărbatilor mari în urechile generațiilor tinere, ca să învețe din trecut, să simțescă curat, să lucre

corect în presinte, pregătind mereu o basă sigură la un viitor mai bun și mai fericit! ¹⁾

II.

Cel mai eficaț, cel mai sigur, și în urmările sale cel mai salutar factor al educațiunei naționale este limba! Da, limba, care pe toți ne aduce în cea mai strînsă și mai intimă legătură cu părinții nostri, cu neamul nostru și cu patria noastră.

Căci ce alta, dacă nu limba ține pe fie-care individ în dragoste strînsă cu acel mare corp colectiv, național, cu care dintr'un sânge, dintr'o carne și dintr'un suflet este? Ce alta te face Român, dacă ești Român, Maghiar, dacă ești Maghiar, Neamț, dacă ești Neamț? etc. etc.

De bună samă nimic alt ceva, de cât limba, acest semn caracteristic și distinctiv pentru mulțimile popórelor. Chiar pentru aceea, vaî de acel popor, care nu-și mai cunosce, vorbește și cultivéză limba sa! Vaî, de trei orî vaî!

Desfidă-ne unii; dar noi susținem și o spunem din convingere, că cel mai prețios tesaur al fie-cărui popor și cea mai scumpă ereditate, ce am putut moșteni de la părinții nostri, este limba națională.

Calitățile unui popor în multe forme se pot manifesta: faptele și suferințele, religia și

¹⁾ Cf. *Istoria în școla poporală*, o serie de articoli interesanți, apăruiți în *Magazinul pedagogic*, din Năsăud, 1868, tom. II, mai ales pag. 169—172, 212—215. — *Emil Sabo*, *Istoria ca mijloc al educațiunei naționale*, în *Fóia Școl.* din Blaș, an. VI. Nr. 1.

morala, sciința și arta, dreptul și legea, afecțiunile și patimile sînt tot atâte manifestări de ale calităților lui, dar totuși nimica nu le reoglindesce atît de fidel, ca istoria și limba sa

Din istoria, ce zugrăvesce evenimentele trecutului, și din graiul viu al poporului se pôte cunoște mai bine acel popor. În limba sa se imprimă mai frumos și mai expresiv timbrul unui popor, cu tóte calitățile lui mai caracteristice.

Prin limba unui popor pot sci fôrte multe lucruri, ce fac esenția lui, chiar și dacã nu cunosc nici un individ din corpul aceluia. Dacã p. ex. cunosc limba germãnã și francezã, tot odatã am câștigat fôrte multe cunoscințe despre modul de gîndire, despre simțemintele, principiile, tradițiunile, spiritul și caracterul acestor dóuë popóre, cãci limba, ce ele o vorbesc, este oglinda ființei lor.

Din limba sa pot vedé, ce are un popor? spre ce nisuesce? ce inclinațiune are? ce iubesce? în ce se deprinde mai vîrtos? cu un cuvînt, pot vedé propria sa viață și dorință.

Pe cum limba în diferite timpurî se schimbã, ea ne reoglindesce progresul saũ stagnarea unui popor, viața sa naturalã, orî mãiestritã, puterea de viață saũ amorțela sa.

În scurt, limba este spiritul generațiilor mórte, deșteptat prin ajutorul graiului viu, este istoria, ce se pôte ceti din literile vii ale ființei vieții unui popor întreg. Pentru aceea nu are, și nu pôte avé un popor o reliquie mai sfîntã, un tesaur mai temut, de cãt limba sa.

N'am avé dreptate, dacă n'am vedé în istorie luptele multe, și mari, și sângeróse, ce de atâtea orí s'aú dat și purtat la diferite popóre până în extremitate, până la desperare pentru cauza și pentru apërarea limbei naționale.

Marele filolog germán, Heyse, zice: »Maí curênd lasă un popor să i-se rãpescă orí ce alta, de cât limba sa; limba ca organ comun al conștiinței națiunei întregi este pentru asta elementul vieții spirituale, condițiunea vieții ei, și ca atare posesiunea ei cea maí sfintă, cu care împreună naționalitatea stă saú cade.« ¹⁾

Am puté aduce din istorie multe, fórte multe exemple de telul acesta, dar am face numai nisce digresiuni prea mari, cari ínse nu sînt contemplate în cadrul acestor șiruri. Vrem decí să ne restringem numai la o pagină din trecutul limbei nóstre.

Ne vine aci în minte un loc, pe cât de emoționător, pe atât de sublim, din un scriitor străin, care a scris póte cele maí frumóse cuvinte, cu cari s'a zugrăvit când-va dragostea poporului român pentru limba sa.

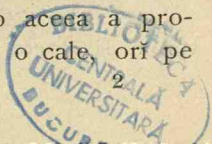
Acest scriitor, de mare renume, este humanistul Bonfiniu, Italian de origine, dar care a trăit și în Ungaria, pe vremea regelui Matia Corvinul, și prin urmare a putut avé informațiuni exacte și despre firea Românilor. El în a sa cronică a Ungariei întitulată: *Rerum Hungaricarum decades quinque*, vorbind în decada a II-a despre

¹⁾ K. W. L. Heyse, System der Sprachwissenschaft. Berlin 1856, pag. 3.

Românii copleșiți de ginți barbare, zice, că ei, ca să nu-și përdă limba strămoșescă, se luptau ast-fel, în cât se părea, că se luptă *nu atâta pentru viață, ci mai mult pentru salvarea limbei*: ».... Inter barbaros obrutae (coloniile romane), Romanam tandem linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant, ita reluctantur, ut non tam pro vitae, quantum pro linquae incolumitate certasse videantur.«

Îată, cum se sciaă lupta braviî nostri străbunî pentru apërarea limbei materne! Așa s'aă luptat ei tot de una și numai prin ast-fel de sentimente și lupte aă putut ei să-și păstreze limba părinților săi, și dimpreună cu ea și naționalitatea lor română.

Și grele timpurî, și urgisite curente, și furiöse orcane aă trecut peste străbuniî nostri în decursul secolilor. Lipsiți de lumina civilizațiunei, lipsiți și de alte arme puternice, cu carî un popor póte să-și apere existența sa, numai în limba sa mai afla mângäiere și imbold însuflețitor pentru a da pept cu tóte năvalele și a duce lupta înainte. Scim dóră cu toțiî, ce năpastă fură pentru viața nóstră națională influințele străine. Scim, unde ne mánară curentul slavismului. Scim, unde aă fost aduse Țërele românescî prin lăcomia urgisițului fanariotism. Scim în Ardeal intențiunile religioare ale principilor calvinî. Cunóscem bine din istorie tóte calamitățile, câte s'aă năpustit óre când-va asupra neamului nostru, acum în haîna barbarilor, acum în forma asupritorilor, acum sub aceea a protectorilor, țintind cu toțiî orî pe

alta, fățiș orî pe deascunsul, să ne nimicéscă cu desevîrșire, dar iúbirea de limbă și de neam a răzbit cu tóte, și Românuł ca stînca a rēmas neclintit.

Avem decî motive puternice, pentru ca noi încă în băncile șcóléi să stîrnim și să întărim în tinerele odrasle, ce le conducem, iúbirea limbeî materne, iúbirea limbeî nóstre românescî. Încă de pe acum trebuie să facem întroducerea în criteriile iúbireî de neam și de limbă. De pe acum trebuie să se întrupeze în inimile tinere, convingerea aceea firmă, care să nu o póťă scóte de acolo nimica, până la mórte, că tesaurul tesaurilor strămoșescî este limba pentru noi, »care drept aceea cu toțiî din tot sufletul și din tot cugetul nostru să-l iúbim cu frăgeđime, și iúbindu-l să-l grijim, păzim și conservăm neclintit ca lumina ochilor.« ¹⁾

Ast-fel sune învățăturile nóstre, în șcólă și în afară de șcólă, în cât limba și țara, cari la străbuni erau vorbe sfinte, sfinte să rēmână și la eleviî nostri în viața lor întregă. Îvețe de la noi și de la nemuritorul nostru poet, Sion, că:

Mult e dulce și frumósă

Limba ce-o vorbim;

Altă limbă armoniósă

Ca ea nu găsim!

De vrem din eleviî ce-î avem sub aripile ocrotitóre, bărbați vrednici, cetățeni bunî, Români bravi, cari să-și întelégă poporul și să-și

¹⁾ Gr. Silași, *Renascerea limbeî românescî în vorbire și scriere*. Cluș 1879, pag 4.

cunoscă datorințele față de poporul, din care fac parte integrantă, atunci să le nutrim sufletul încă în frageda lor vîrstă cu dragostea limbei materne.

Și dacă vrem, ca să-și stimeze limba mamei lor, atunci să-î deprindem, ca să o vorbescă pretutindenea, unde numai se pôte, căci după cum zice istoricul germân, Heeren, reverința față de limba națională chiar prin acésta se manifestază.

Să vërsăm în sufletul lor nerësturnatul adevër spus atât de frumos de poetul germân Herder, că cel ce nu iubescce sunetele dulci ale limbei mamei sale, unul ca acela nu merită numele de om. Decî să scie ei, că prima datorință a unui om, ca să se pótă numi ast-fel, este să-și iubescă mai pe sus de tóte limba părintescă.

Popóarele culte aũ adus și aduc în continuũ jertfe mari pentru cultivarea limbei materne. Academiile și diferitele societăți literare și culturale s'aũ înființat nu numai pentru cultivarea sciințelor, ca atare, ci mai vîrtos pentru cultivarea acelora în limba maternă. Străiniĩ emuléză, în proporțiuni uriașe, în sprijinirea astor-felurĩ de instituțiuni. În adevër, la unele națiuni însuflețirea ne stórcce admirațiunea.

Mulțamită cerului, și noi Româniĩ încã avem o academie în Bucuresci, și mai multe societăți și reuniuni literare și culturale în diferite părți ale românimeĩ, cari tóte contribuesc, emulând, la promovarea causei limbei române și la păstrarea și întărirea consciinței și caracterului nostru național.

Firesce, în cultivarea limbei naționale sarcina primă — cea mai grea — este a noastră, a învățătorilor. Mult-puțin, cât putem, dar noi punem basa; noi facem începutul. Și de ore ce de la condițiunile începutului atîrnă desvoltarea ulterioară a muncii noastre, să facem începutul acesta cu adevărată dragoste de învățător și cu însuflețire românească. Și de alt-cum munca noastră nu-î răsplătită, după cum ar merita; și de alt-cum nu sîntem băgați în samă, după cum sîntem vrednici: decî să avem măcar atîta mîngăiere, că pe cum în tóte privințele, așa și în privința dulcei noastre limbe materne, am muncit muncă cinstită, împlinind datorința noastră cu sfințenia recerută !

III.

Studiul limbei materne se întinde afund în caracterul național, căci prin limbă se manifestă esenția gândirei și simțirei concepute în mintea și inima singuraticilor, din care se compune o națiune.

Prin studiul limbei materne întreg modul de gândire, sentimentele, credințele și tradițiunile părinților nostri se străpun la urmași din generație în generație, renoindu-se ast tel în noi, prin limbă, spiritul antecesorilor nostri.

Bine învățată limba maternă, ea va constitui pentru tóte timpurile în inimile și mințile noastre ceea mai inexpugnabilă cetate a conștiinței naționale, și a caracterului nostru românesc, care în felul acesta, nici când, și nici cum nu se va puté lua prin asaltul nисуințelor dușmănoșe.

Acest studiu corect, al limbei materne se face prin scriitorii și poeții națiunei. Decî în legătură cu limba, în aceea-și măsură contribue și literatura la dezvoltarea simțului național în educațiunea omului.

Scriitorii și poeții sînt depositarii tuturor simțemintelor, ideilor și curențelor, de cari aũ fost însuflețiți părinții nostri și stăpânite epocile, în care aceia aũ trăit. În poesia lor trăim o bucată din viața părinților nostri, din viața națională. Fire-am măcar sêraci și lipsiți, în urma poesiei noi ne simțim bogați, înflăcărați, și sufletul nostru iea un sbor spre timpuri falnice și fericite. Sentimentele nòstre îmbracă o formă mai amplă și ne prefac în ceea-ce aũ fost părinții nostri, căci poetul nu numai străbate în sufletul nostru, ci varsă în el tot odată și sufletul părinților nostri.

Așa e, căci poeții sînt inspiratorii unui popor, de multe ori chiar mângăietorii lui, în cari își vede suferințele și dorul, suspinele și luptele părinților sêi pentru libertate, pentru drepturi divine și umane. Ca să zicem cu Coleridge, *în limba și literatura sa își ține concentrate un popor trofeele de învingere ale trecutului sêu și tot odată armele spre a-și cuceri viitorul.* ¹⁾

Bine a cunoscut influința literaturêi un scriitor anglez, Wakefield, când a zis: »Dați-mi mie literatura unei țeri, ca să o reformez după dorințele mele, și eũ în schimb voiũ da vouê legile acelei țări, și apoi să vedem, care va avê

¹⁾ Cit la *Felméri*, A neveléstudomány kézikönyve. Cluș 1890, pag. 97,

mai mare influință asupra sorții țării. Nicî cele mai energice instituțiuni ale țării nu sînt în stare să înfrâne libertatea unui ast-fel de popor, care are o literatură slabă; dacă însă acesta (literatură) este castă, fină religioasă și morală, atunci se dă și constituțiunei statului viață și sîntătate.«¹⁾

Mare adevăr zace în cuvintele acestea atât de adînci, pe cât de simple. Pagini întregi s'ar pute desvolta din ele, dacă ar permite natura acestor șiruri. Aici fie destul a adauge numai atîta, că legile unei țări influințază numai asupra masselor, asupra ómenilor mari (adulti), pînă cînd influința literaturii începe odată cu dezvoltarea culturală a indivizilor, și-i însoțesce, cum a zis un pedagog renumit, prin tóte fazele vieții, făcînd să simtă caldura ei binefăcătoare atât cercul familiar adunat în jurul caminului, cât și nefericiții din celulele penitențiarelor.²⁾

Ca să nu îmbrățișăm tóte ramurile literaturii frumoase și ale posiei, întrebăm cine ar pute nega influința ce o au asupra noastră de ex. numai baladele istorice? Aú nu sînt ele tot atâtea scene scóse din istoria noastră și înfrumsețate cu sânge și cu carne, și înzestrate cu putere de viață? Simțim cu toții, cînd le cetim, orî le auzim, că aici nu ne vorbesc numai cronicile seci, nu se desfășură înaintea noastră numai diplome și alte date rigide, ci ni-se înfățișază înaintea minții noastre, în afară de adevărurile istoriei, încă o mulțime de alte adevăruri, cari fac poesia istoriei și varsă în sufletul nostru morala omenimei și a neamului nostru.

¹⁾ Cit. la *Felméri*, ibidem, pag. 97,

²⁾ *Felméri*, op. cit. pag. 98.

O, ce multiplă este inriurința poeziei asupra sufletului nostru! »Ea — zice valorosul nostru scriitor, dl Străjan, profesor liceal în Craiova — ne mângăie în suferințe, înseninază și îndulcesce viața, și presară flori pe spinosele ei cărări. . . . Poesia aprinde în inimi focul sfânt al patriotismului și iubirei de glorie, deșteptă mila și simpatia și este un puternic îndemn la fapte bune și la sacrificii.« ¹⁾

Ei bine, ar zice cine-va, dar este oare cu puțință, ca literatura română să-și facă intrare în toate păturile poporului român?

Da, e cu puțință!

Poporul român are o fire poetică, saă cum a zis nemuritorul Alexandri: »Românul e născut poet.« ²⁾ Poesia este nedespărțită de natura și viața lui. Deja în lăgăn se deșteptă și adorme între cântările melodióse ale mamei sale. Apoi se crește și trăiesce tot cu poezia. Ca copil, o aude, o spune, o cântă în continuu ca povești ca basme, ca jocuri de copii, ca ghicituri, ca descântece, ca colinde. Ca flăcău cu hora se veselesce, în doină se jălucesce.

Munții și văile sînt pline pretutindenea de doinele țeranului român. Prin colnice și prin lanuri ele se înalță în aer și umplu aerul cu versul lor duios și melodos ca un cântec de ciocărlie.

Doina este cântecul sufletului țeranului român: un cântec plin de veselie și de jale, cu

¹⁾ *M. Străjan*, Cestiuni literare și pedagogice. Craiova 1897, pag. 189—190.

²⁾ *Poesii populare*, București 1866, pag. XI.

care te întâlnești pretutindenea, pe unde se abate un suflet simțitor.

Țăranul român iubesc doina, cântecul, ca sufletul său. În doină își varsă el intristarea sufletului. În ea aflăm o suferință comună a vieții. Pentru aceea ea ne place atât de mult. »Țăranul și țeranca română au cântat în toate împrejurările vieții și cântecul lor au trecut din gură în gură, a avut un rezultat în inimile tuturor, căci nu era alt ceva, de cât suferință comună.« ¹⁾

În accentele doinei Românului este mult adevăr și mult sentiment. Tot ce Românul a simțit, el a pus în acest cântec, toate palpitățile și sbuciumările inimei sale se oglindesc în doina sa. Pentru aceea Românul o ascultă și o cântă cu drag pretutindenea și tot de una; de la munte până la mare cu ea își alungă uritul și își îndulcesce asprimea muncii grele; ca să zicem cu dl Străjan, el o cântă de o potrivă la cornele plugului, la secerat, la cules, pe stradă, în călătorie, în casă, când e singur, sau cu pretiniile săi, când e vesel, sau când e trist; prin doină Românul se îngână cu florile și privighitorile, prin ea își mângâie zilele și nopțile, sau cum zice însuși în doină:

Doină zic, doină suspin,
Tot cu doină mă mai țin.
Doină cânt, doină șoptesc,
Tot cu doina viețuesc ! ²⁾

¹⁾ *Dimitrie Dimiu*, Doina. Studiu, în Literatură și Artă Română, București, 1898. pag. 638.

²⁾ *Alexandri*, Poesii pop. rom.

La miliție tot cu poesia se mângăie, în poesie își spune urîtul străinătății, își varsă dorul de casă, de părinți, frați, surori, prietini și prietene. Și tot poesie face el într'o formă orî în alta până la mórte. Chiar și mórtea lui este însoțită de poesie (bocete).

În general poporul român are o poesie bogată și frumoasă, mai frumoasă de cât a orî căruî alt popor. Plină de sentimente și idei profunde, ea exprimă fidel sentimentele și gândirea lui. Bogăția și neîntrecuta ei frumuseță aș și atras asupra-și atenția cuvenită atât a scriitorilor români, cât și a străinilor: a fost adunată, comentată și studiată din tóte privințele, și tradusă în mai multe limbi europene. Și toți admiră poesia poporului nostru.

Spună acum orî și cine, că poporul român, — a căruî creștere și cultivare, iubiți învățători, e în mâna noastră, — nu se póte familiarisa cu literatura cultă, cu poezii nostri!

Noi îi vom răspunde, că se înșelă!

Să folosim numai tóte mijlócele, cari le-au folosit și alte popóre; să înființăm cât mai multe biblioteci populare; să-i dăm în mână ediții populare din autorii nostri de frunte; să ținem cât mai des conferințe populare, și vom experia, că încetul pe încetul se deschide calea pe care quintesenția literaturii noastre, prosatorii distinși și poezii nostri laureați vor poté să între și să vorbescă și masselor poporului românesc.

Atunci și noi vom avé un popor cult și consciu, cum e poporul și în alte părți, cum

sînt frații nostri italieni și francezi, sau cum sînt Maghiarii, Germanii, Helvețianii și Danezii.

Atunci și despre poporul nostru se vor scrie lucruri frumoase, ca despre aceștia acum amintiți; și la noi va observa călătorul străin, ce însu-mi am experiat la poporul din Stiria.

Cînd în 1892 studiam la universitatea din Graz, aveam datină de a face în timpul liber excursiuni prin comunele învecinate. Cu ocaziuni de acestea am intrat în căsile mai multor țerani, și spre mai mare mirarea mea în fie care casă am văzut câte un jurnal, sau câte-va volume din Goethe, ori din Schiller, ori din Heine, dacă nu, — ca să zicem așa — o întregă bibliotecă mică, compusă din diferite opuri de ale scriitorilor germani. Unii aș și recitat câte-va poezii din autorii mai sus pomeniți. Firesce în Stiria, pe cum și la popórele mai sus amintite, domnesc alt fel de stări culturale, și sînt alt fel de raporturi în ce privesce numérul analfabeților.

M'am întrebat atunci, și mă întreb încă și acuma, cu un fel de durere, că óre de ce să nu se pótă acestea și la noi la Români? Și sufletul meu optimist îmi șoptia atunci, și par'că îmi zice și acum, că da, și la noi încă se pot ajunge cu timpul tóte acestea.

Nu le-am putut ajunge pîná acum, că altă a fost sórtea nóstră în trecut: în loc de libertate, și de zile senine, — atît de indispensabile condițiuni pentru așa ceva — trecutul nostru, secolii de-a rîndul, s'a compus numai din suferințe, din suspinuri, dureroase, și din întunerecul ignoranței provenite din sclăvia seculară. Între

alte condițiuni ne-am început noi dezvoltarea noastră spirituală, literară și socială.

Dar schimbate odată raporturile noastre vechi, de bună samă și noi vom ajunge pe urmele acelor popore mai avântate și mai norocoase.

Să grijim numai de școlele noastre; să nîsuim numai într'acolo, ca să scărim numărul analfabeților, și atunci — după luptă multă însă și după timp îndelungat — și poporul român, va fi nu numai mai cult, nu numai pus între condițiuni mai favorabile de a-și elupta cele necesare pentru existența sa, ci tot odată va avea și o conștiință românească temeinică și energică, un caracter național firm și întreg, pe lângă care nici demonii nu-l vor putea ispiti, și nici porțile iadului nu-l vor putea învinge și arunca în servitute!

IV.

În multe chipuri și pe multe căi se poate încă dezvolta elementul național în educațiunea tinerimei. Dar, fără îndoială, mai fericit se completează prin morală și religieune.

La unele popore între naționalitate și religieune a existat cea mai strînsă legătură. Astfel vedem, de ex. că vechea Heladă și străbuna Romă, ca state, numai până atunci au înflorit și au rămas puternice, până când fiii lor au respectat preceptele religiei și s'au temut de zeii lor. Atât la Greci cât și la Romani puterea și mărirea națională între altele a izvorit din însă-și religia lor.

De altă dată vedem, că chiar religia dă caracterul unui popor, ca atare. Pe Ovrei de ex. numai religia i-a ținut secolii de a rîndul, la olaltă, și îi mai ține încă și astăzi. Și dacă azi se mai pôte vorbi de caracter național la Ovrei, în genere, nu putem să-l căutăm airea de cât în alipirea lor într'adevăr exemplară cătră religia strămoșescă. Aici se pronunță naționalitatea lor; altă basă elementul lor național nu are. Îubirea lor de limbă de mult începu a deveni pentru ei un lucru neînsemnat. Îar îubirea de patrie, este un concept, care, am puté zice, nici de cum nu se unesce cu natura lor.

Un popor nu pôte fi tare, dacă nu i-se înfrână patimile prin învățăturile divine ale moralei. Dacă își perde credința în Dumnezeu, care îl conduce, întru tóte destinele, degeneréză și dă pe povêrnîșul decadinței, pe cum ni-o dovedesce acésta o serie de casurî din istoria omenimei.

Fie care popor, saũ stat își are menirea sa dată de bunul Dumnezeu. Unele popóre și state își împlinesc menirea acésta conscie, și își sancționéză existența prin împlinirea misiunii lor religiose. Altele trãesc numai pentru aceea, ca să servescă de basă la transacțiunii sociale mai mari. Vedem în istorie mai mulți cuceritorî puternicî și înfricoșătorî, carî, ca fulgerul se reped asupra unor popóre corupte, însă ce se întîmplă? fiind și ei corupți, și ei se istovesc asupra ruinelor. Destul de clar ne învață trecutul omenimei, că tóte acele popóre, toți acei regî și domnitorî, carî n'aũ servit lui Dumnezeu

fie fost orî și cât de puternică, propriaminte aŭ muncit și aŭ zelat numai pentru vremuri viitoare mai bune și popóre mai religiose. Tóte ni-suințele lor aŭ fost numai pentru ca să adune materie la edificiul grandios ridicat în onórea aceluia, pe care îl servesc tóte puterile.

Acele popóre, cari s'aŭ temut de Dumnezeu, și aŭ păzit legile lui, aŭ înflorit și aŭ devenit puternice. Din contră acele popóre, cari nu aŭ vrut să scie de Dumnezeu, aŭ decăzut, orî aŭ perit, căci și Dumnezeu încă le-a părăsit pe ele.

Credința tace eroii unui popor tari și neînvinși, ca tot atâta Herculi, căci zis este, cu tot dreptul, că credința în Dumnezeu cuceresce pe omul tare și-l face încă și mai tare. Credința dă putere sentimentului aceluia, care forméază basa iubirei de patrie și de neam. Ea nasce idealul sublim, care unesce la olaltă pe toți membrii unui popor, întocmai pe cum cohesiunea ține în nedespărțită unitate atomurile unui corp fizic.

Să nu mergem departe, să nu căutăm argumente la popóre străine, ci să ne reamintim numai trecutul nostru.

Óre numai iubirea de limbă, de neam și de patrie a conservat pe poporul nostru între atâtea triste încercări ale sorții?

De bună samă și acestea; dar mai cu samă credința în Dumnezeu, legea sa sfînta, de care nici înaintea paloșului nu s'a lăpădat Românul.

Tătărei păgânilor,
Dușmani ai creștinilor
Treți cuconi de mi-ți tăia,
Nu mă las de legea mea,
Faceți cu mine ce-ți vrea!

Ast fel răspunde, în poesia poporală, Constantin Brancoveanul, Sultanului turcesc, când acesta îl provacă, să-și părăsescă legea creștină, să se dea în cea turcescă. Și câți alții nu vor fi zis tot așa, câți alții nu vor fi avut tot acésta sörte!

Credința acésta l-a făcut pe Român tare, oțelindu-l în luptele îndelungate, ca să-și pótă apăra limba, neamul și țara.

În firea Românului este altuită dragostea de neam și de țară, pe cum și alipirea cătră credința sa, care este legea sa, »*legea română*«. Acésta este suprema sa lege.

Când l-ai scos pe Român din »legea lui«, mai mult nu e Român. »Pentru el — zice un talentat tiner scriitor — a se desbrăca de legea lui însemnă a se desbrăca și de naționalitate, și viceversa.« ¹⁾

O jumătate a sufletului său se compune din sentimentul național, iar cealaltă jumătate din sentimentul religios. Aceste două sentimente sînt — așa zicînd — nedespărțite de caracterul Românului.

Puțină Români vei afla de aceia, cari să nu-și iubească limba, țara, neamul, obiceiul și tradițiunile strămoșesci. Dar așa cred, că și mai

¹⁾ Dr. Valer Moldovan, *Religiune, naționalitate*, în *Tribuna* din 1901 Nr. 64.

puțină de aceia, cari să nu începă, stăpâniți de sentimentul lor religios, orî ce lucru mai însemnat, cu vorbele: »Dómne ajută!« sau: »Dumnezeu să ajute!«

Apoi cel ce începe ast fel, tot ast fel și sfirșește, religios și piu, iară cu semnul sfintei cruce și cu cuvintele: »Mulțămescu-ți, Dómne, că m'ai ajutat.«

Și pe cum religios e Românul în realitate tot așa de religios este și în poesia sa. În adevăr, aci se ofere un teren fórte vast și grat, până acum nestudiat, pentru cel ce se interesază de poesia poporului nostru; s'ar puté face studii frumoșe despre religioșitatea Românului în poesia sa.

În colecțiunile existente află omul multă materie în direcțiunea acésta. Rěstoiéscă orî și cine puțin prin colecțiunile lui Alexandri și Marienescu, orî prin colecțiuni mai recente, și îndată se va convinge despre adevărul vorbelor mele. În poesia lui îl vedem tot de una asemenea șie-și.

Românul iubesce virtutea; uresce păcatul; pentru el orî ce faptă are »plată și rěsplată«.

Îi place curățenia sufletéscă, și nu-și pôte închipui pe nime în adevăr frumos orî frumoșă, dacă nu are »suflețel fără prihană«.

În sěrbători nu lucră, căci »pěcătuesce cel ce plugăresce în zi de sěrbătóre, în cias de închinare.«

Se cugetă la sórtea sufletului sěu, înainte de mórte se împacă cu Dumnezeu, ca să nu

aibă »môrte de păgân, ci môrte de Român«, pe cum zice balada.

Pentru legea sa môre bucuros, căci cel ce môre pentru lege, acela, crede, că va ajunge în cer. »Taci și mori în legea ta, că tu ceru-î căpêta«, — zice Constantin Brancoveanu fiului său.

Românul nu se teme de môrte; fantasia sa chiar și môrtea o poetiséză, numindu-o »mândră crăesă, a lumii mirésă«, cu care toți ômenii din lume se logodesc!

Regret, că nu pot stărui mai mult asupra acestuî punct interesant. Ce nu cadréză însă aci, pôte se va potrivi de altă dată, de va ajuta bunul Dumnezeu! Acum am vrut numai să constat, că sentimentul religios forméză o parte integrantă din ființa Românului, chiar așa pe cum și sentimentul național. Decî ca să fie educațiunea națională, românescă a fiilor nostri completă, trebuie să luăm între elementele ei și religiunea, a cărei influință binefăcătore asupra vieții și sufletului nostru cu toții bine o scim și simțim.

E lucru în de obște cunoscut, că conștiința vieții nôstre naționale a început sub scutul sfintei nôstre biserice, și tot ce avem azi mai scump, cu drept cuvînt putem zice, am câștigat numai pe calea bisericeî, și prin mijlocirea archiereilor nostri!

Mă dóre inima, și mi-se rupe sufletul, când mă cuget la stările deplorabile în care ne aflam înaintea de-a ajunge prin sfînta nôstră biserică în legătură cu apusul cult și cu Roma străbună.

Poporul nostru înainte de sfînta Unire cu biserica catolică se afla într'o decadență completă. Lipsit de drepturi politice, despoiat de libertate, încărcat de biruri grele și insurportabile, subjugat și desprețuit, batjocorit și eschis de la învățătură, se afla pe trépta cea mai inferióră de cultură. Străin în țara sa, era tolerat numai pînă când plăcea principelui și domnilor de pămînt (usque beneplacitum principum et regnicolarum). Religia era nesocotită între confesiunile recunoscute de legi.

Dar nici clerul nu avea o sörte mai favorabilă. Preoții români încă se aflau într'o stare förte înapoiată. Cei mai mulți abia sciau scrie și ceti cu litere cirile și a cănta cum își fost învățat pe la mănăstiri, căci școle românesce în Ardeal peste tot nu erau. Preoții români erau declarați de »hoji și tâlhari publici«. Protopopii ajunseră să pörte pe umerii lor pe superintendentul calvinesc, care se numea pe sine »Vlădică al Valachilor«, în vreme ce episcopii români erau degradați aprópe la rolul de protopop.

Însă mulțămită Celui de sus, în secolul al XVIII-lea și pentru noi Români din Ardeal și Ungaria începu a resări sörtele dreptății. Se făcu unirea cu Roma, biserica noastră pe încetul câștigă tot mai multe și mai multe drepturi pe sama sa și a poporului său, și din ce în ce își întinde scutul său protector peste fiii săi credincioși, alinându-le suferințele, îndreptându-le căile, luminându-și, dându-le sfaturi și direcții, și apărându-și cu brațul său tare contra tuturor ispitelor și năvalelor.

Sfânta unire ne aduce în legătură cu apusul civilizat și înaintat pe toate terenele. Tinerii nostri mai talentați sînt trimiși în institutele din Viena și Roma, unde prin zel și talent se disting înaintea străinilor, la cari erau în mare preț. Aici neconținut scrutază și studiază, și se rentorc cu o comoră prețioasă la vetrile lor străbune, unde la rîndul lor devin cei mai neîntimidați apostoli ai neamului românesc arătând lumii mari prin numeroase scrieri nobila noastră origine, trecutul nostru și discutând cu adversarii drepturilor noastre.

Episcopii sfintei noastre biserice unite toți desvöltă cea mai aprigă luptă pîntru drepturile biserice și ale neamului nostru, suferind insulte, desprețuirii și persecuțiuni. Dar nime nu-i pôte înfrica și abate de la idealul lor drept și sfînt.

Între străini cu energie ridică glasul lor bărbătesc și protesteză contra uneltirilor dușmănoase; în dieta țerii discută cu rară prudență, cu multă sciință și și mai mare însuflețire; acasă duc o viață cucernică, plăcută lui Dumnezeu, se lipsesc pe sine înșiși, adunând oboliile lor pentru scopuri publice, culturale și filantropice, și întemeiază școlele din Blaș, cele mai vechi și mai renumite școle românesce, ce le avem noi Români atît din cõce, cît și din colo de Carpați.

Îată cum servesc capi biserice și pe Dumnezeu și pe neamul lor de o potrivă, unind în sufletul lor iubirea de Dumnezeu și dragostea de neam, sentimentul religios și cel național.

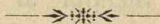
În școlile din Blaș, întemeiate de archiereii români s'a dat primele învățături românesce. De aici a răsărit lumina civilizațiunei asupra românismului ; aici aș predicat știință și însuflețire prima oră învățații români; aici se formă, îndată după înființarea lor, izvorul nesecat al tuturor ideilor, ce de la martirul Klein în cóce deveniră politica întreg neamului românesc. Aici s'a renăscut poporul român din Ardeal și Ungaria în cele sufletesci, pe cum și în cele politice, culturale, literare și științifice. De aici aș eșit pleiada bărbaților mari, cari aș luat asupra lor sarcina de a regenera pe poporul român; de aici bărbații, cari aș stors chiar și admirațiunea străinilor. Numele celor trei mari scriitorii de la finea secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, de cari este împreunat propriul început al literaturii noastre istorice și lingvistice, rămân pentru tot de una nedespărțite de Blaș. Tot în școlile din Blaș a studiat și a lucrat cel mai mare filolog român de până acum. Și tot aici în Blaș trăesce azi cel mai mare istoriograf român, din Transilvania, care l'am avut de la Klein, Șincai și Maior în cóce, și ale cărui opere aș fost lăudate de bărbații competenți cu cuvintele cele mai elogióse. În zilele acestea un ziar de frunte din capitala Ungariei vorbind despre Blaș, a fost silit să recunóscă, că Blașul azi are bărbați de cultură europénă.

Dar pare-mi-se, m'am abătut prea tare de la obiect. Am făcut-o înse acésta, ca să fie mai evidentă influința bisericeii asupra vieții na-

ționale românesci. Azi crescerea națională se face la noi, la Români din Ardeal și Ungaria, tot numai prin biserică, prin școlile susținute de ea. La noi școla așa dară este fca bisericeii, decii și învățăturile ei trebuie să fie în consonanța cea mai armonică cu învățăturile mamei sale.

Fie mare iubirea noastră pentru limbă, neam și patrie, dar mai mare fie ea pentru religie, și pentru Dumnezeu. Să dovedim lumii, că adevărata educațiune națională românescă este aceea, care tot odată este și religioasă.

Ca dascăl român, un singur dor am, anume ca să fie virtutea, credința și iubirea lui Dumnezeu coróna educațiunii noastre naționale românesci. »A Jove principium, ei opus desinat«.

III.

Școléle din Blaș.

Pe cât e de dulce a reaminti suvenirilă plăcute ale unui trecut frumos și glorios, pe atât de trist este a enara un decurs de anī și secolī plinī de suferințe, pentru că până când faptele din trecut îl pot pe om însufleți și îi pot umplé inima cu bucurie, până atunci suferințele trecutului fatal, îl fac pe om, să i-se umple ochiī cu lacrimī de durere.

Consultând istoria, ea ne va spune, cât de trist a fost trecutul poporului român, peste care trecuse sumedenie de năcazurī și suferințe.

Sěrman popor, multe suferințe i-au fost scrise în cartea sorții crude!

Dar cea mai mare nefericire pentru acest popor a fost, că nu-ī era iertat să umble la școlă, să învețe și el carte.

Românii, ca iobagi, ca servitori legați de pămînt, nu puteau umbla la școlă, și numai cu mare năcaz se puteau răscumpăra unii, spre a se face preoți, a căror grad de cultură înse peste tot era foarte inferior, de óre ce — după cum zice dl Străjan — »nu le era iertat a sci mai mult, de cât a ceti și scrie.« ¹⁾

¹⁾ *Mihail Străjan*, Începutul renascerii naționale prin școlé etc. Craiova 1891, pag. 7.

Ne putem închipui, cât de triste erau acele zile fatale, și cât de amare suferințele sermanului popor român, care în cursul atâtor secolî de umilire era tractat numai cu asprime din partea sorții. . . .

Voî Carpați! voî munți și dealuri! voî codrii și păduri! spuneți, cât de mare e numărul acelor, pe cari i-ați auzit blăstămându-și sórtea crudă și zilele nefericite! Spuneți, cât de mare e numărul acelor, cari nu numai că lucrau de diminéță până sara, flămînzi și arși de sóre și de sete, dar mai erau încă lipsiți și de lumina învătăurii! Cât de tristă a trebuit să fie această viață, cât de mare nefericirea acestor zile! Și cât de binefăcătoare a fost între ast-fel de împrejurări sfînta unire cu Roma! Într'adevăr, unirea bisericeî române cu Roma a fost binefăcătoare pentru neamul nostru românesc, căci prin acésta sfîntă legătură rêsar zile mai fericite, când o întrégă pleiadă de bărbați mari, luminați, energici și rezoluți se pun în fruntea clerului și a poporului spre a-l conduce cătră un noû ideal, cătră mântuirea și înălțarea neamului.

Dar, de câte ori n'aû vrut împrejurările fatale a le zădărnici tóte planurile, ori a-î cu-funda chiar în mijlocul carierei lor gloriose! . . . Un Inocențiu Klein, un Grigore Maior, un Leményi sînt triste adevăruri!

Cu tóte acestea prin secolul al XVIII-lea se ridicaseră în sinul poporului român unii bărbați, plini de zel și de dragoste cătră poporul lor, care vèzênd sórtea tristă și întunecată a acestuia; cari vèzênd, că poporul român, nefindu-î

iertată cercetarea școlii, cât este el de rămas și lipsit de lumina învățătorei: au început a se cugeta ziua și noaptea, cum ar pute ei scăpa pe bietul popor român de atâta rău, și cum i-ar pute pregăti calea spre un viitor mai fericit și mai frumos.

Acești bărbați luminați și înflăcărați de marile lor idei erau capi bisericei române unite cu Roma, cari bine sciau, că este neîncunjurat de lipsă înființarea unor școle românesce, în cari junimea română să învețe pe de o parte a-și iubi credința și biserica, iar pe de altă parte a-și iubi limba strămoșescă și neamul său străvechiu, și ast-fel să conlucre în viitor pentru ușurarea sorții, ce fără îndurare îi apăsa în cursul secolilor negri.

I.

Șirul episcopilor români, cari au zelat pentru ridicarea școlilor din Blaș, cele dintâi școle sistematice românesce, începe cu marele și nemuritorul arhieru Ioan Inocențiu Micu-Klein, a căru istorie plină de fapte mărețe și vecinic neperitoare, le-a scris, cu măiestru condei și cu vrednicie recerută, eruditul canonic dl Dr. Augustin Bunea. ¹⁾

Klein era figura cea mai măreță în șirul episcopilor sfinteii noastre biserice. Timp de 23 ani s'a luptat el »martirisat și batjocorit de ceia ce se îmbuibau în drepturi și privilegii și cu

¹⁾ Vezi Dr. *Aug. Bunea*, Episcopul Inocențiu Micu-Klein (1728—1751). Blaș 1900.

dispreț căutaă la clerul și poporul român«, pentru drepturile bisericeii unite și pentru binele și fericirea poporului sėu românesc.

Înse pentru ca să-și pótă realiza scopul sėu propus, în prima linie avea lipsă de școle, și încă de școle românesce, căci școlele promise la unire aă rămas numai un »pium desiderium«. De fapt poporului român, care a suferit atâtea calamități seculare, nici acum nu-ı era ıertat să-și deie copii la școlă, cu tóte că diploma Leopoldiană ıi oferise acest drept. La Papiu Ilarian cetim »cum nu-ı lăsaă (pe Românı) a merge la școlă, și dacă scăpa óre care-va la școlă, ıl aduceaă înděrėpt cu mánile legate în spate, cum l-aă adus pe feciorul popei din Grind de la școlă din Cluș și l-aă pus la biboliı domnescı, și după ce a fugit ıară-și din curte ca să mérgă la școlă, curteniı baronului Kemény l-aă persecutat până la Arieș, acolo apoi sěrmanul tiněr a sărit în apă de frică.« ¹⁾

Vedem dar, cât de mare era lipsa unei școle românesce, în care junimea română să-și pótă stımpėra setea sa de sciință. Dar de unde era să procure Klein mijlócele recerute la înființarea unei școle românesce? Venitele domeniilor episcopescı din Gherla și Sămbăta-inferióră abia erau de ajuns spre coperirea speselor episcopului, necum să pótă înființa și școle. Cu tóte acestea Klein nu desperéză, din contră »aceste împrejurări deplorabile — zice Antonelli

¹⁾ *Papiu Ilarian*, Istoria Románilor din Dacia superióră. Viena 1851, vol. I, pag. 212.

— îl stimulase, însuflețise și-l îmbărbătase spre a-și urmări scopul cu tenacitate, bine știind, că scopurile sublime se ajung cu ostenele.« ¹⁾

Deci în conțelegere cu Petru Dobra, fiscalul regesc din Alba-Iulia, înainteză o petițiune către Domnitor spre a i-se da Blașul în schimb pentru domeniile episcopesci de la Gherla și Sâmbăta-inferiőră. A cerut tot odată ca din venitele domeniilor ceșinoate o jumătate să se întrebuinteze pentru 11 călugări Basilitană, pentru 20 alumnă seminarială și pentru 3 alumnă în Colegiul sf. Atanasiu în Roma. ²⁾

Domnitorul învoindu-se la acest schimb, acceptă rugarea episcopului Klein, și în 30 August 1736 se făcu un contract formal între fiscalul regesc și Inocențiu Klein, ³⁾ iară ratificarea contractului se făcu prin diploma regescă de dto 21 August 1738. ⁴⁾ Clerul prevězând bunele urmări ale acestui schimb, în 1738 se adună la Blaș în sinod mare, în care își exprimă bucuria față cu marinimositatea donatorului, și tot odată decise, ca întreg clerul să contribue cu suma de 25,000 fl. la ridicarea școlelor și mănăstirei din Blaș, înse sub anumite condițiuni, dintre cari mai însemnate sânt, că călugării să fie Basilitană de ritul grecesc, să fie dintre ei

¹⁾ *Ioan Antonelli*, Breviar istoric al școlelor din Blaș. Blaș 1877, pag. 4.

²⁾ *Vezi Antonelli*, loc. cit.

³⁾ Contractul acesta se află publicat în *Fóia bisericescă* din Blaș, vol. I, pag. 34–37 în versiune română, și pag. 52–56 în original.

⁴⁾ În versiune română se află la *Șincai*, Cronica Românilor, vol. III, pag. 283.

baremî 3 orî 4 destinați pentru capitul, și să îngrijescă de mijlocele literare ale clerului și poporului român, ca să devină preoți buni, învățați și devotați. ¹⁾

După toate acestea începu edificarea școlilor și a mănăstirei, cari s'au și terminat la 1738. Episcopul Klein înse nu putu, să-și vadă dorințele duse la îndeplinire: căzând jertfă prigo-nirilor, trebui să-și părăsescă țara, biserica și poporul, pentru a căror bine el nici o dată n'a încetat a se obosi, și ast-fel bărbatul, care ziua-nóptea s'a frământat cu cugetul, cum să-și potă lumina și ușura poporul său de sórtea grea, ce-l apăsa, fu necesitat să-și petrecă ultimii ani în exil în Roma, departe de aceia, pentru cari s'a jertfit.

Ast-fel întreprinderea mărétă a lui Klein rămase pe umerii succesoriului său Petru Paul Aron, a cărui cucernică viață, neobosită muncă și nespuse jertfe, azi, mai ales de la publicarea monografiei dluî Bunea în cóce, sînt în de obște cunoscute. ²⁾ Acesta le și puse toate în mișcare și nu se odichni până nu-î succese a deschide în 11 Octobrie 1754 școlile din Blaș, cu trei *Publicațiuni*, cari cuprindeau obiectele de învățămînt, împărțirea acelor și denumirea profesoriilor pentru singuraticile obiecte. ³⁾ După cum spune Cipariu într'o notă din *Acte și fragmente*,⁴⁾

¹⁾ Vezi *Foia pentru minte, inimă și literatură*, din 1855, pag. 2.

²⁾ Vezi Dr. Aug. Bunea, Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovicî, saú istoria Românilor Transilvăneni de la 1751 până la 1764. Blaș 1902.

³⁾ Se află tipărite la *Cipariu* în *Acte și Fragmente*, pag. 217 - 224.

⁴⁾ *Acte și fragmente*, pag. 224. Not.

cu ocasiunea deschiderii școlilor, Episcopul Aron a mai dat încă două *Instrucțiuni*, una pentru examenul clericilor, și cea alaltă pentru cuprinderea gramaticilor, amândouă din 18 Octobrie 1754, și publicate în cartea dluî Bunea despre Episcopul Aron. ¹⁾

Acestea aũ tost primele școle românesce organizate după sistemul de învățămînt de pe acele vremi, în cari, după cuvintele lui Aron din *Instrucțiunea pentru cuprinderea grămăticilor*, »fiind-că mai toți sînt însătoșăți și flămînzi de hrana cea sufletescă, pentru aceea tuturor fiilor nostri, orî cari vor cere, trebuie după putință să li-se frângă sfînta pâne și a-î cuprinde la învățatură.« ²⁾

Dar spiritul seũ nobil nu se îndestuli numai cu atâta, ci merse încă și mai departe pe calea începută. »El părintele sêracilor — zice Antonelli — concepuse ideî sublime, idea edificării unuî seminar de prunci, și fiind-că facultatea sa combinătoare pêtrunse importanța emolumentelor, ce era să resulte din crescerea succesivă a pruncilor într'un seminar sub inspecțiune și sub conducere înțelptă, îmbrățișeză acéstă ideie cu firma rezoluțiune de a lucra necontentit la realisarea eî, o descopere cleruluî, se consulteză cu el și nu lasă nimic neîntreprins; de o parte începe visitațiunî canonice osteniciose, ca să-și pótă popularisa acéstă ideie și să înduplece clerul și pe credincioși la contribuiri, iară de altă parte

¹⁾ Vezi *Bunea*, ibidem, pag. 456.

²⁾ Vezi, *Apendicele*, sub C., pag. 456—8.

sciind că în lucruri de natura acestuia exemplul este mijlocul cel mai eficace, contribue cu miile din averea sa câștigată prin o viață austeră și simplitatea îmbrăcămintelor.» ¹⁾

Pe calea acésta îi succede a înființa seminarul numit după dînsul *seminarul lui Aron*, spre deosebire de *seminarul diecesan*, carele s'a fundat de o dată cu biserica catedrală și s'a deschis de o dată cu gimnasul, de óre ce fondul basilitan, în urma diplomei de dotațiune, era dator a susține 20 de clerici în Blaș.

Întru aceste două seminare s'aú crescut tinerii, cari se pregăteau pentru călugărie și preoție până la 1781, când printr'un decret aulic din 12 Decembre se dispune, ca ambele seminare să se împreune, ceea ce s'a și făcut încă în acest an. ²⁾

La ridicarea acestor școle aú contribuit toți episcopii din Blaș, fie care după puterea și împrejurările sale. Dar mai mult a făcut pentru ele acela, sub care s'aú deschis și s'aú pus în serviciul bisericeii și peste tot în serviciul creșterii poporului român. Partea cea mai grea din opera mărétă i-se cuvine Episcopului Petru Paul Aron.

Luând în considerare multele și grelele visitațiuni canonice întreprinse pentru popu-

¹⁾ *Op. cit.* pag. 6.

²⁾ *Seminarul lui Aron* a fost închinat Bunei-Vestiri și se afla în edificiul de a stînga de la intrarea în curtea mitropolitană, adecă în edificiul, unde este astăzi cancelăria archidiecesană, iară *seminarul diecesan* era închinat Sfintei-Treimi și se afla în edificiul unde azi este seminarul clerical. (Cf. *Bunea*, Petru Paul Aron, pag. 296 și urm.)

larisarea planilor sale, pentru înduplicarea clerului la contribuiri marinimóse; luând în considerare multele sacrificii, ce zilnic le făcea pentru aceste școle, căci »în seminarul său pe cheltuiala sa ținea 12 prunci, cari mai în urmă până la 24 se sporiră«, și dintr'al său plătea și pe dascălul românesc, și pe alți studenți îi ținea cu pâne, și la prasnice și cu fertură, iar pe alții cu vestminte și cu cărți;¹⁾ luând în considerare tîrgul²⁾ avantajos făcut cu domeniul de la Cut al contelui Gabriel Bethlen, iar mai înainte bun al lui Apafy, care domeniū prin testamentul său din 5 Novembre 1758 îl donéză școlelor din Blaș; luând în considerare traiul său simplu, ce nu-l costa pe zi mai mult de cât 3 cruceri,³⁾ căci »a fost om postelnic, îndurat, bisericos și înfrînat«,⁴⁾ numai ca să pótă pune prin cruțările sale basă asigurărei școlelor din Blaș; luându-le toate aceste în considerare, afla-vom óre cuvinte potrivite pentru lauda faptelor sale mărețe, căci ce elogii ar fi în stare să-l preamărăscă mai mult de cât școlele din Blaș? »Monumentul neperitor al lui Petru Paul Aron — zice dl Străjan — sînt școlele întemeiate de el.«⁵⁾

Prin acestea școle Episcopul Aron a contribuit în secolul al XVIII-lea mai mult de cât

¹⁾ Klein la Cipariū în Acte și Fragn pag. 105—106.

²⁾ Vezi *Species facti*, publ. în *Fóia bisericească* an. I. pag. 156—158 și 177—8, *Transumptul* publ. în limba rom. și lat. tot acolo, pag. 93—5 și 104—5.

³⁾ Vezi *Ios. Șuluțiu*, O lacrimă ferbinte, part. I. pag. 24.

⁴⁾ Klein la Cipariū în *Acte și Fragn*. pag. 112.

⁵⁾ Vezi *Străjan*, op. cit. pag. 43.

orî cine altul la luminarea clerului și poporului său. Până la Aron se făceau preoți ómeniî, cari de abia sciau ceti și scie, cât puteau învêța pe la unele mănăstiri și casele părințesci.¹⁾ Acestei ignoranțe crase i-se taie rădăcinile prin școlele înființate de Episcopul Aron, cari parte prin activitatea lor nemijlocită, parte prin clerul crescut în ele, au rupt vëlul ignoranței. Îar dacă privim influința școlelor din Blaș în scriitorii, cari s'au distins în literatura română prin operele lor: vom zice, că prin acestea școle faptele Episcopului Aron au fost motorii cei mai puternici în desvoltarea literaturii românesce.

Opera o dată începută au continuat-o și desvoltat-o mai departe următorii sei.

Așa Atanasiu Rednic încă s'a îngrijit de școle și de învățatori, pe cum cetim la Klein,²⁾ iar după mórtea sa, întâmplată la 2 Maiu 1772, totă averea sa a trecut la seminarul arhidieceșan.³⁾

După el a urmat în scaunul episcopesc Grigore Maior, și după acesta Ioan Bob, ambii marii părtinitori ai tinerimeii studiose. Sub ei se face o fundațiune de pâne pentru 200 studenți, înlesnind prin acéstă, ca să pótă frecuenta cât mai mulți tineri școlele din Blaș. Afară de acéstă Episcopul Bob mai facu încă și alte fundațiuni.⁴⁾

¹⁾ *Străjan*, op. cit. pag. 18.

²⁾ *Klein* la Cipariu în *Acte și Fragm.* pag. 125.

³⁾ *Vezi Alexandru Grama*, *Istoria bisericeii române unite cu Roma.* Blaș 1884, pag. 144.

⁴⁾ *Vezi Grama*, op. cit. pag. 137.

Următorul lor, Ioan Leményi, a organizat seminarul clerical, ridicând cursurile de la trei la patru; asemenea și cursul filosofic încă tot pe vremea lui s'a introdus la gimnasul din Blaș. De instrucțiune se interesa ca un adevărat părinte al tinerimei, și pe cum zice Alexandru Grama, el pentru școlile din Blaș a crescut »atâta și atari bărbați, pe cum nu aũ fost în Blaș mai înainte nici când.« ¹⁾

Pe Mitropolitul Alexandru Șterca Șuluț și pe urmașul său Dr. Ioan Vancea, afară de seminar și gimnas, pentru cari institute ambiu cu multe și mari jertfe aduseră îmbunătățiri esențiale, îi laudă și le binecuvîntă pia memorie institutul preparandial și școla de fete, amîndouă fondate de cel dintâiu, și augmentate de cel din urmă.

Se scie, că de o dată cu gimnasul s'aũ deschis în Blaș și școlile de obște, cari prin *Ratio Educationis*, mai târziu s'aũ prefăcut în școle normale. Întru cât aũ avut influință asupra lor acest sistem de învățămînt, din lipsă de date nu se pôte sci, dar putem concede, că *Ratio Educationis* și asupra școlilor din Blaș încă aũ exercitat aceea-și influință, care aũ avut-o și asupra celor alalte școle din țară. Școlile aceste normale pentru aceea sint însemnate pentru noi, că până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în lipsă de preparandii, aici se pregăteau învățătorii pentru școlile populare gr.-catolice.

¹⁾ *Op. cit.* pag. 155.

Dar pregătirea în est mod a învățătorilor pe la anii 60 ai veacului trecut mai mult nu corespundea cerințelor timpului. Pentru aceea Mitropolitul Șuluț la 1865 înființază *institutul preparandial*, iar cu un an mai înainte, la 1864 întemeiază *școla de fete*. ¹⁾

De sine se înțelege, că atât preparandia, cât și școla de fete pretindea cu timpul o organizare mai corăspunzătoare, și Mitropolitul Dr. Ioan Vancea a și grăbit să perfecționeze opera demnului său antecesor: la 1881 ridică institutul preparandial de la două la trei cursuri, iar la 1893 școla de fete o ridică la rangul de *școlă superiőră*, cu 8 clase. Dar cea mai mărətă operă cu care Mitropolitul Vancea a promovat instrucțiunea și educațiunea tinerimei de ambele sexe, sînt cele două *internate*, de băieți și de fete, ridicate pe spesele sale proprii. ²⁾

În fine la tóte aceste figurī mărēte se alătură, plin de demnitate și încunjurat de iubirea noastră a tuturor nefățărītă și nestrămutată, Excelentisimul Domn și Preagrațiosul nostru Părinte Dr. Victor Mihályi de Apșa, din a căruī înaltă și părintescă îngrijire și părtinire la 1900 *s'aũ mărīt salarele* profesorilor de la gimnas, ca astfel profesoriī scutiți de grijī materiale să se pótă dedica cu puteri îndoite sciințelor și misiunei lor înalte.

¹⁾ Vezi *Nic. Brânzeũ*, Școlele din Blaș. Sibiu 1898, pag. 135 și 139.

²⁾ Vezi Dr. *Aug. Bunea*, Mitropolitul Dr. Ioan Vancea de Buteasa. Blaș 1890. — *Progr. gimn.* din Blaș pe an. 1886/7.

Aceste spirite mari, cari atât de mult au contribuit, prin școlele înființate și susținute de ei, la luminarea noastră a tuturor Românilor; cari prin aceste institute atât de mult bine au făcut bisericeii și poporului român; cari prin hărnicia, cruțarea și liberalitatea lor atât de mare sprijină au dat mlădițelor din școlele Blașului, și prin acele mlădițe întreg neamului românesc; cari prin viața lor simplă și lăpădarea de bunuri lumesci atâta folos au adus culturii române și atâta bărbați harnici au crescut literaturii românesce: — aceste spirite tot de una vor fi laudate în istoria noastră culturală, și admirate de totă suflarea românească; generațiunile viitoare tot de una se vor închina lor cu cel mai profund respect și vor recunoște cu mândrie și însuflețire superioritatea lor netăgăduită.

II.

Însătoșarea Românilor după învățatură, pe timpul înființării școlilor din Blaș, era nespuse de mare. Din toate părțile alerga tinerimea română la Blaș la învățatură. Klein ne spune, că după deschiderea acestor școle erau în Blaș peste 300 de studenți.¹⁾ Acest singur dat al lui Klein ne arată mai pe sus de orice ce îndoelă, cât de mult se simțea lipsa înființării acestor institute românesce, și de ore ce alte școle românesce, până atunci n'am avut, în dată după înființarea lor au devenit renumite, și acest renume și l'au păstrat până în zilele noastre.

¹⁾ La *Cipariu* în Acte și Fragmente, pag. 106.

Înainte de ele Româniî n'aũ avut alte școle sistematice nici din cõce, nici din colo de Carpați.¹⁾ Despre starea școlilor române în cele două principate cetim în o conferință a dluî Străjan următoarele:

»Se zice, că sub Alexandru cel Bun, organizatorul vechiului stat al Moldovei, era în Suceva o școlă superioră. Însă dacă în această școlă se vor fi propus ceva cunoștințe mai dezvoltate, e foarte probabil, că s'aũ propus în limba slavonă, în care însuși Țamblac, episcopul Sucevei și predicatorul curții domnesci a lui Alexandru cel Bun și-a scris predicile sale.

»Școlă lui Despot Eraclit, înființată pe la jumătatea vécului al XVI-le în Cotnar, unde se afla o colonie săsescă, avea tendințe religioase contra catolicismului și era mai mult slavonă, iar mai târziu grecescă. Limba română se propunea și aici numai ca ajutor pentru învățarea celei slavone și grecesci și pentru serviciul religios, care de pe atunci începu a se face și românesc.

»Și mai restrînsă era instrucția în limba română pe la școlile din alte câte-va orașe, unde se pomenesc numai de dascăli slovenesci. Îar școlile de pe la unele mănăstiri și de pe la suburbiile orașelor mai mari, erau tôte numai școle bisericesci pentru cetire și cântări.«²⁾

Dl Străjan mai amintesc încă despre câte-va școle din Brașov, Orăștie și Lugoj, zice

¹⁾ Vezi *Gabrielescu*, *Istoricul școlilor române. Convorbiri didactice* 1898, pag. 537—8.

²⁾ *M. Străjan*, op. cit., pag. 12—13.

înse, că »ele erau destinate numai pentru pregătirea de preoți și cântăreți pe la biserici, și încă nici aceste elemente nu era permis, să le învețe orî cine.«¹⁾

Așa stînd lucrurile, cum să nu fi primit cu bucurie orî ce Român iubitor de progresare înființarea școlilor din Blaș? Cum să nu fi alergat junimea română din tóte părțile spre a trecuta aceste școle? Acéstă împrejurare așa dară a fost un motiv, am puté zice, cel mai puternic, ca școlile Blașului să devină atît de populate în dată după înființarea lor.

Dar aceste școle aũ fost în număr mare cercetate și din alte motive externe, și anume:

Blașul a fost opid fórte ieftin, iar ieftinătatea lui a contribuit mult la concurența studenților.

Însă-și poziția geografică a Blașului a favorit mult acestor școle, și acésta trebuie înțeles așa, că din Blaș era comunicație în tóte părțile și comunele productive incurgeaũ ca la un centru, cu atît mai virtos, că dobîndind drept de tîrg de sêptemână, înlesni mult, ca părinții să-și pótă susține ușor copiii la școlă.

Îndată după înființarea lor, Petru Paul Aron începu a provedé pe mai mulți tineri cu pâne, și în sêrbători și zile marî și cu fertură, iar pe uni și pe alții mai sêraci cu vestminte și cu cărți.²⁾ Acésta încă a contribuit mai mult, ca să se mulțescă în mēsură mare elevii acestor școle.

1) *M. Străjan*, op. cit., pag. 14.

2) *Klein* la Cipariu în *Acte și Fragm.*, pag. 106.

Grigore Maior mai vîrtos a contribuit la frecventarea numărósă a acestor școle, dispunînd ca să contribue la susținerea studenților următoarele trei fonduri: fondul basilitan, mitropolitan și seminarial, ca să capete 200 de studenți pîne,¹⁾ ceea ce s'a și dat studenților de atunci și pîna azi, cu puțină întrerumpere sub Mitropolitul Șuluț, sub care s'a subtras de tot, dar sub Mitropolitul Vancea iară s'a reactivat. — Acésta încă a fost un motiv ponderos, care îndemnă studenții la Blaș.

Din concurența acésta urméză, că aũ venit tineri din tóte părțile în școlele din Blaș, cari apoi, sfișindu-și studiile, aũ dus învătătura, lumina și ideile de aici în tóte părțile locuite de Români.

Primul scop al școlelor din Blaș a fost: a lupta pentru biserica unită, a lupta contra calvinismului, »care pe archierei îi umilia și degrada, pe preoți îi despoia de puterea dumnezeescă, pe popor de credința adevărată și legea sfintă, bisericile de sfintele taine, cărțile sfinte de învățăturile sfinților părinți și mănăstirile de călugări evlavioși.«²⁾ Contra acestui calvinism, biserica noastră numai prin ajutorul școlelor din Blaș a putut lupta cu succes. În general, fără de aceste școle sfînta unire nici o dată n'ar fi ajuns la rezultatele celea frumóse și solide, cu cari se póte mândri astăzi.

¹⁾ Cf. Dr. *Aug. Bunea*, Episcopul Petru Paul Aron, pag. 281—2.

²⁾ Dr. *Aug. Bunea*, Discursuri, Autonomia bisericească, Diverse. Blaș 1903, pag. 518.

Dar pe lângă scopul acesta școlile din Blaș
aș mai avut încă și altul, tot atât de sublim;
acesta a fost un scop pur național, adică cre-
șterea și cultivarea poporului român și deștep-
tarea sentimentului național, care scop nici o dată
nu l-aș perdut din vedere. Dovadă lumina și
principiile propagate prin ele. Până azi Românii
din Transilvania un singur rezultat nu aș, care
să nu fie efluxul direct saș indirect al acestor
școle. Ideile mari, cari aș străformat întreg po-
porul românesc, toate în aceste școle s'aș născut
mai întâi și s'aș străplântat în inimile tuturor.

Școlile din Blaș, peste tot și în particular,
aș exercitat mare influință asupra tuturor Ro-
mânilor de din cõce de Carpați. Ele aș crescut
clerul român; ele aș răspândit sentimentul moral,
religios și național în poporul român; ele aș
stîrnit, nutrit și lășit în Români iubirea de limbă
și literatură; ele aș arătat Românilor calea spre
perfecționarea intelectuală și morală; cu un cuvînt,
din ele a eșit și s'a răspândit între Români din
toate părțile acel foc sacru al sciinței adevărate,
a căru lipsă era mult simșită până la înfiinșarea
acestor școle. Ele ne-aș dat clasa inteligenșilor,
cultura și sciința; ele ne-aș dat luceferiș în lite-
ratură, savanșii în sciinșă, reprezentanșii în viașă
socială, forșele în lupta politică.

Din aceste școle aș eșit cei trei mari lu-
ceferi și nemuritori reprezentanșii ai literaturii
nõstre de la finea secolului al XVIII-lea, Samuil
Klein, Gheorghe Șincai și Petru Maior, cari cu
puterea dulcelui grai românesc și cu apregul
lor condeiș ne-aș arătat trecutul glorios și obârșia

falnică de la ai lumei biruitoři Romani, ne-aũ deșteptat conștiința latinității, ne-aũ deslegat limba din cătușile slavismului afurisit, și îmbrăcându-o în hainele de sãrbãtore ale ginților laline, i-aũ indicat calea pe care sã urmeze și i-aũ stabilit legile firești, de care sã asculte.

În aceste școle s'a crescut Ignațiu Darabanth, episcop de Orade, mare patron al învățaților români, și mijlocitorul înființării convicțului pentru studenții români de la gimnasul din Orade.

Aici a studiat și urmașul sãu în episcopie, Samuil Vulcan, asemenea mare sprijinitor literaturii romãnesci, și întemeietorul generos al gimnasului din Beiuș.

Aici aũ învățat a fi ceea ce aũ fost în literatura nãstrã Ioan Budai Deleanul, Vasile Aron și Ioan Barac, poeții direcțiunei poporane de la începutul secolului al XIX-lea.

Școlele acestea ne-aũ dat pe părintele filologiei nãstre, Timoteu Cipariu; pe Ioan Maiorescu, celebrul dascãl al României; pe Gheorghe Barițiu și Iacob Murășan, fericiții întemeietori ai ziaristiceii romãne din Ardeal; pe Simeon Bãrnuțiu, profetul Românilor de la 1848; pe bardul național Andreiu Murășan; pe redeşep-tãtorul Românilor Bucovinei, Aron Pumul; pe înflãcãratul tribun de la 1848 și nemuritorul istoriograf Alexandru Papiu Ilarian; pe autorul epeei nãstre naționale, Aron Densușan, și pe mulți, fãrte mulți alții, pe cari nu-i încape cadrul acestor șiruri. ¹⁾

¹⁾ Vezî lista bărbaților mai însemnați eșiți din școlele Blașului la *Brânzeu*, op. cit., pag. 171 și urm.

Rolul școlilor din Blaș tot de una a fost foarte important; cu tot dreptul putem zice, că școla unui popor, nici când n'a avut o mai mare însemnătate de cât aceste școle. Meritele lor sînt nespuse de mari. Bărbații conducători ai acestor școle au asudat ziua și noaptea pentru binele, înaintarea, luminarea și fericirea poporului român. Prin muncă neîntreruptă și prin scrieri merituose ca niște luceferi revărsară razele științei lor în întunerecul adînc, ce-și întindea veacuri întregi vîlul sîu fatal peste biet poporul român, deșteptînd în inimele tuturor focul entuziasmului național.

Cine ar pute descrie meritul acestor școle, din cari atîta lumină s'a revărsat peste poporul român de din cîce de Carpați?

Timoteiș Cipariș avea tot dreptul, cînd în vorbirea sa, de la aniversarea de o sută de ani a gimnasului din Blaș, esclama: »Care școlă între tôte școlele romînesci pôte să arete atâți bărbați mari eșii din sinul lor, cari cu pietate în religiune . . . și cu multă învătătură să se pôtă asemăna bărbaților eșii din tinerimea școlastică a acestor școle? Unde a putut sîmînța aruncată de economul cel bun să aducă fructe mai însemnate, de cum a adus sîmînța revărsată pe acest loc, ce se părea cel mai steril și mai necultivat? Unde s'a vîzut cînd-va ostenele și sudorii mai bine rîsplătite? Unde seceriș mai mulțumitor, de cât pe acest înțelenit cîmp, și unde se vîzură lucrători așa pușini la început? Unde s'au putut cînd-va cu mijlîce așa pușine

a se câștiga efecte mai însemnate, de cum ne arată istoria acestor școle ?«¹⁾

Într'adevăr, așa este, căci școlile din Blaș de la înființarea lor și până acum au produs rezultate tóрте importante pe terenul culturii naționale, rezultate, ce au inspirat viață nouă în poporul copleșit de greutatea apăsătoare atâtor secolii de amărăciune și desperare.

Prin ele a devenit Transilvania légănul literaturii românesce moderne; din ele au eșit bărbații mari și devotații causei neamului lor, bărbații cu perseveranță deplină, cari și-au sacrificat zilele vieții lor spre a servi la altarul sacru al culturii naționale, bărbații, cari însuflețiți de sfintul lor ideal au luptat luptă bună și măreță, înarmați cu armele puternice ale religiunii, științei și adevărului.

Din izvorul nesecat al acestor școle, ca din o fântână dătătoare de viață, au curs adevăratele raze de lumină ale culturii naționale, nu numai pentru progresarea Românilor de din cóce de Carpați, ci tot o dată pentru renascerea românilor întregi, fiind-că valurile răspândite în sfera culturii naționale prin bărbații eșiți din aceste școle au străbătut încetul cu încetul și la Români de peste Carpați.

La deschiderea lor deja, acestea școle încep munca sub cele mai bune augurii. Între primii lor profesori aflăm bărbații cu pregătiri înalte eșiți din cele mai renumite școle de pe atunci, atât în țara noastră cât și în străinătate.

¹⁾ Vezi *I. Antonelli*, Breviar istoric al școlilor din Blaș. Blaș 1877, pag. 24.

Ast fel între primii călugări, cu cari și-a început opera măreță școlile din Blaș, aflăm pe Silvestru Caliani și Grigore Maior (mai târziu episcop), cari au studiat în Roma, pe Atanasie Rednic (mai târziu episcop), care studiasse filosofia și teologia în Viena, și pe Geronte Cotorea, care absolvase teologia în celebrul institut al lui Pázmány din Tîrnavia (Nagy-Szombat). Dar și mai târziu se trimeteau tineri pentru mai înaltă pregătire în acum amintitele locuri; și institutele străine nespuse de mult influențau asupra tinerilor români, mai ales Roma, care ca o mamă pe fiii se de mult doriți, îi primea cu brațele deschise pe tinerii români iubitori de cultură, făcând impresie adîncă și plăcută asupra tuturor, cari studia în institutele ei. »Tinerii români, cari din dărnicia Papilor începura a studia în capitala lumii, nu puteau rămâne nesimțitori de sentimentul național deșteptat într'înșii prin priveliștea ruinelor și remășițelor gloriei romane, pe cari le întâlneau în tot pasul în cetatea eternă.« ¹⁾

Făcându-și apoi studiile, se rentorceau acasă plini de cunoștințe și experiențe nouă, însuflețiți de sacra religiune, cu inimă învăpăiată de rezultatele științei apusului și de monumentele mărețe ale aceluia, aducând cu sine dorul ferbinte de a conlucra din răspuțeri, și a-și sacrifica întrégă viața pentru binele și folosul neamului lor. »Însuflețirea lor o împărțășiau și altora, și ast fel făcându-se apostoli ai catoli-

¹⁾ *Roberto Fava*, Ricordi Rumeni. Parma 1894, pag. 187

cismului, se făceau tot o dată și apostoli ai ideii naționale.«¹⁾

Unii ca aceștia rentorși la frații lor, convinși din adîncul inimei, că singură cultura e isvorul nesecat, din care nu numai în zile de fericire, ci și în zile de reștriste, în orî ce timp, pôte izvori adevărata fericire pentru poporul român, dedură expresiune vie sentimentelor nobile, de cari fu pătuns sufletul lor în sinul apusului civilizat. Prin munca și sciința lor, mai ales cei de la Roma, ca Șincai și Maior, arătau Românilor originea lor gloriósă, arătau calea conducătoare la adevărata fericire și nutrind speranța într'un mândru viitor, provocau poporul român, să începă a se cultiva, ca așa și el să pótă aduce tributul seú propriú pe altarul culturii omenimei.

E mare numérul bărbaților crescuți în sinul și sub influința binefăcătoare a școlelor din Blaș în secolul al XVIII și XIX-lea; e mare numérul acelora, cari aú lucrat, fără strepet și fără pretenții, pentru cultivarea și prosperarea neamului; e mare numérul și lăudate sint numele conducătorilor de la școlele Blașului, a căror vóce puternică străbătuse tóte unghiurile locuite de Români.

Óre este Român sciutor de carte, pentru care să fie necunoscute numele lui Klein, Șincai, și Maior? Óre este Român, carele resfoind prin istoria literaturii românesci, să nu se plece, cu admirațiune, înaintea acestor trei bărbați, cari

¹⁾ *Roberto Fava*, op. cit loc. cit.

fură »plină de erudițiune, de iubirea limbei și națiunei și de zel pentru ele?« Afla-se-va un singur om de știință, care să nu rostescă cu pietate numele acestor trei bărbați celebrii români, cari »în mijlocul întunerecului, ce domnia în cultura filologică și chiar istorică a Românilor până în al XVIII-lea secol, au deschis o eră nouă?« Fi-va óre literat, care ajungând la aceste trei nume, să nu le însemne în lucrarea sa, ca să rămână spre amintire tuturor timpurilor? Pe la finea secolului trecut ale lor nume strălucesc pe cerul literaturii românesce, ca trei sorii încălzitori, de ale căror raze se încălziau și se vor încălzi și în viitor inimile tuturor Românilor.

O, de ar fi existat aceste școle măcar cu un secol mai înainte, câți bărbați am avea ca Klein, Șincai și Maior, de cari tot cu atâta mândrie ne am putea aduce aminte!

Școlile aceste au pregătit în secolul al XVIII-lea calea spre mântuirea națională, pe care succesorii mai fericiți din secolul nostru, purcând mai de parte, să potă ajunge la ținta dorită, numai posteritatea să nu uite cuvintele de aur ale măiestrilor, și să nu lase, ca focul sacru aștit în inimile ei prin farmecul învățătorei lor salvatóre să se stingă vre-o dată.

E mare meritul acestor școle, e important și frumos rolul lor în istoria culturală a Românilor, și tot așa de mare este și influința, ce ele au avut asupra deșteptării, creșterii și ridicării noastre naționale.

Lumina din popor până târziu au răspândit-o numai școlile din Blaș, prin preoții și în-

vătătoriî crescuți în ele. Câți băieți din popor nu graviteză spre Blaș, unde chiar și pentru cei mai săraci încă e posibil traiul! Căci Blașul dă pâne la sute și sute de studenți orfanî săraci și silitori. Ambitele seminarului din Blaș sînt zilnic pline la amiază și sara de zeci și zeci de studenți săraci, cari cu pânea, lingura și ulcica în mână așteptă după partea lor de mîncare gratuită. Ast-tel se ajutoră și se concentréză la șcôlele din Blaș băieții săraci din tôte părțile! Ast-fel se lătesce spiritul lor nu numai în clasele inteligente, ci chiar și în clasa poporului! În tôte părțile sînt cunoscute aceste șcôle; poporul pretutindenea scie, că în Blaș sînt șcôle mari românesci, la cari se cugetă cu plăcere și le aminteste tot de una cu un fel de mândrie și respect.

»Cultura, ce s'a revărsat de aici, își are de element constitutiv între altele și tradițiunea, care fie privat, fie în public, își trage învățătura din timpurile trecute.« ¹⁾ Aceste cuvinte conțin foarte mult adevăr și ne dau o trăsătură caracteristică asupra șcôlelor din Blaș. Punctul de căpetenie a principiilor de la institutele de aici este tradițiunea națională, pe care s'a și pus foarte mare pond, chiar pentru aceea șcôlele din Blaș sînt foarte prețuite de orî ce Român.

Blașul este lăudat cu drept cuvînt în institutele sale, ca un izvor de lumină abundantă pentru româtimea de din cöce de Carpați. Așa a fost acêsta de la începutul lor și pînă azi.

¹⁾ *Dr. Victor Mihályi*, Discurs de deschidere ținut la 17 Nov. 1896 în Sinodul archidieceșan din Blaș. »Gazeta Transilvaniei« 1896, Nr. 246.

Începând din secolul al XVIII-lea și până azi școlile din Blaș sînt unice în felul lor. Istoria noastră națională e strîns legată de ele, renașterea noastră este drept influința lor. Dintr'un mic, simplu și modest, dar fôrte modest început, în scurtă vreme, aũ devenit cele mai puternice și mai atrăgătoare școle pentru toți Români.

Ele aũ produs mai mult, de cât alte școle. În timpurî de reștriste ele aũ fost adevărate școle naționale românescî, din cari n'aũ eșit numai bărbați de sciință, ci tot o dată și naționaliști mari, înfocați și devotați, până la môrte, causei neamului lor. Bărbații adăpați în școlile acestea din izvorul religiunei și al sciinței aũ fost tot atâta corifei naționali ai poporului român, cari s'aũ luptat din convingere adîncă pentru binele comun al neamului, cari aũ deșteptat în toți români speranța într'un viitor fericit, splendid și glorios. O dovedesce acêsta trecutul mai pe sus de ore ce îndoială și o mărturisesc istoria neamului românesc din tôte unghiurile!

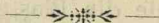
Azi înse școlile din Blaș, pare că s'aũ dat uitării. Dar să nu uităm, că fără aceste școle nici când n'am fi ajuns la rezultatele — fie acelea de orî și ce categorie — de cari azi ne bucurăm și cu tot dreptul ne mândrim. Să nu uităm, că tot ce avem, în privință culturală, politică, literară și sciencifică, tot de la aceste școle avem, și că tot este meritul acestor scumpe institute de învățămînt.

Apoi și azi școlile din Blaș lucră cu zelul, dragostea, abnegațiunea și izbânda din trecut

numai cât vremile s'a schimbat, sfera de activitate s'a îngustat și împrejurările sgomotoase s'au restrins între margini mai modeste, spiritul cel vechi înse tot mai viază. Ele și azi sînt la înălțimea chemării lor, și cu mândrie privesc la apropiatul viitor, care cu demnitate va serba aniversarea de 150 de ani de la fericita și de Dumnezeu binecuvîntata lor înființare.

Și nădăjduim, că bunul nosru geniū și pe viitor ne va apăra de slabiciunile omenesci, și ne va ajuta, ca învățăturile ce vor resuna de pe buzele noastre în aceste sfinte și falnice locașuri, se fie tot de una spre cinstea patriei spre binele neamului, și mai pe sus de tóte, spre mărirea Domnului popórelor și al tuturor puterilor, ca la timpul seű, când se va cere samă despre plinirea datorințelor noastre de învățători, să putem răspunde cu suflet liniștit :

O Dómnne 'n lume cât am stat
Pe Tine Te-am reprezentat.

IV.

Gheorghe Șincai și școlile populare române.

Viața lui Șincai, mai jumătate, se compune din dușmăniri, din persecuțiuni și suferințe, și totuși ea este o continuă muncă, o febrilă activitate. ¹⁾

Din această viață bogată în rodnică activitate, mănătă de scopuri ideale, condusă de planuri gigantice și epocale, însuflețită de ideile humanismului, împintenată de dorul ferbinte al înaintării intelectuale și al fericirii poporului român, până acum este studiat și aprețiat istoricul și filologul, — noi vrem, să studiem pe părintele școlilor populare române, și anume: întâiu vrem să-l studiam ca director al acelor școle, și după aceea ca scriitor de cărți didactice, de ore ce el în ambe privințele s'a distins și a servit cu succes și cu folos școlilor noastre.

I.

Rolul său de director începe la 1782. Atunci Școla de obște din Blaș, ridicată de odată cu gimnasul la 1754, în urma *Normei regie* se

¹⁾ Vezi *Alexandru Papiu Ilarian*, *Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai din Șinca*. Discurs de recepțiune. București 1869.

transformeză în *Școlă Normală*; tot atunci în urma *Rațiunei educațiunii*, în Marele Principat al Transilvaniei de o dată se ridică mai multe școle române sătesci. Atât aceea, cât și acestea se încredințază de guvernul regesc eruditului Gheorghe Șincai, ¹⁾ care, pe lângă un salariu de 300 floreni renenzi, ²⁾ și pe lângă diurnele de visitațiune, ³⁾ de la 1782 și până la 1794 figurază neîntrerupt ca director al școlii normale din Blaș, și a celorlalte școle naționale gr.-cat. din întreg Marele Principat al Transilvaniei.

Înainte de înființarea școlii normale din Blaș, nu erau învățători poporali români. Nu erau, căci nu era școlă, care să-i pregătască. Cu înființarea normelor de la Blaș începe sistematic și pregătirea de învățători.

Ei în timp de șese, patru ori și două luni ascultați propunerile învățătorilor din norme. Se deprindeau în obiectele prescrise pentru norme, adică în religie și morală, în limba maternă, în cetirea latină, în caligrafie, în gramatică și ortografie, în numărare, în elementele limbii latine, și în fine în cele mai de lipsă regule școlare. Vedeau și învățau procedura învățătorului, ba câte o dată îl și suplineau, apoi depuneau examenul și după aceea se aplicau de învățători. Așa era acesta și la Germani și la Maghiari, căci așa era instituțiunea normală. ⁴⁾

¹⁾ Vezi Precuvântarea de la *Catechismul lui Șincai* și *Scrisoarea* sa din 8 Febr. 1783 către Colegiul de propaganda fide, publ. în *Foia bisericească și școlastică* din Blaș, 1888, Nr. 8.

²⁾ Un floren renenz = 60 cruceri.

³⁾ *Elegia lui Șincai*, not. 24.

⁴⁾ Vezi *Dr. Kiss Aron*, A nevelés és oktatás története. Budapesta 1892, pag. 113—114.

Pregătirea primilor învățători români așa dară stă în legătură cu normele din Blaș și este meritul lui Șincai, care cel dintâi i-a luminat cu lumina sufletului său nobil și i-a învățat pentru binele public, le-a arătat calea adevărată, pe carea încetul cu încetul să pótă ajunge la înaintarea și fericirea națiunei.

Bine scia Șincai, că de la învățători depinde în prima linie, lățirea culturii intelectuale și morale, de aceea »pe fiitorii învățători — ca să mă folosesc de cuvintele Sinodului din Blaș — i-a instruit cu tótă sîrguința.« ¹⁾

Asupra lumii învățate, Șincai influințază prin *Elementele limbii daco-române* ²⁾ și prin *Cronica Românilor*, ³⁾ iar asupra poporului prin învățătorime și prin școlele sătescî. Pus în fruntea acestora, el le mișcă tóte, și în timp de 12 ani se ridică sub directoratul său peste 300 școle populare române. ⁴⁾

Moment de mare însemnătate acesta în istoria culturală a Românilor! Un progres ne mai pomenit la Români apăsăți, lipiți de glie și maltratați secolî de-a rîndul de vitregia sorții; progres, cu atât mai mare, cu cât e mai steril trecutul nostru în privința școlilor. Mai mult s'a produs în acești 12 ani în privința școlilor de cât s'a produs în trei secolî până atunci, în care timp abia aflăm ici și colo câte o urmă de școlă românescă atât din cóce, cât și din colo, de Carpați.

1) *Elegia lui Șincai*, not. 24.

2) S'a tipărit în Viena la 1780.

3) S'a tipărit în Iași la 1853.

4) *Elegia lui Șincai*, not. 24

Acolo cea mai veche școlă românească, pe cât se poate ști, este de pe la începutul veacului al XV-lea, înființată de Alesandru Vodă cel Bun.¹⁾ Prin secolul al XVI-lea deja aflăm mai multe urme despre școlile românești, pe cum școlă de la Cotnar,²⁾ de la Bucuresci,³⁾ de la mănăstirea Bistrița⁴⁾ și de la Rădășeni.⁵⁾ În secolul al XVII-lea Vasile Lupul întemeiază în Iași școlă de la Trei-Ierarchi.⁶⁾ Tot din acest secol este și școlă din Bucuresci înființată de Șerban Cantacuzino.⁷⁾

În toate aceste școli înse limba de propunere era mai mult cea slavonească ori grecască, de cât cea românească; limba maternă servia numai ca ajutor pentru a pricepe studiarea în limbile străine.⁸⁾

În Transilvania încă au fost puține, de tot puține, școlile românești. Aici cele mai vechi școle românești au fost celea de la Brașov, Orăștie și Lugoj.⁹⁾ Dar acestea erau nise școle foarte simple, ce abia le puteau numi școle. Apoi nici nu avea ori cine voie să le cerceteze, de cât numai fiii nobililor, iar ignobili, între cari și feciorii de preoți, erau opriți

1) *Convorbiri didactice*, din 1898, pag. 537.

2) *Aron Densușan*, Istoria limbei și literaturii române. Iași 1085, pag. 83.

3) *Vasile Pop*, Disertație despre tipografiile române. Sibiu 1838, pag. 9.

4) *Revista română*, din 1862, pag. 118 și 120.

5) *Vezi Aron Densușan*, loc cit.

6) *Archiva ist a Rom.* vol. I. part. 2. pag. 67.

7) *Convorbiri didactice*, pag. 538.

8) *M. Străjan*, Începutul renascerii naționale prin școle, pag. 12. *Convorbiri didactice*, loc cit.

9) *Străjan*, loc. cit. pag. 14.

de la carte. Pe timpul persecuțiunilor calvinesci era și mai rău. »Atunci puținele școle bisericesci, ce se mai aflau pe la câte-o mănăstire, fură arse ori dărîmate împreună cu mănăstirile. Poporul, împreună cu preoții săi, și une ori fără ei, căci în multe comune n'avea nici preoți, nici biserici, gema sub îndoitul jug, al ignoranței și al sclăviei.« ¹⁾

Numai după unirea cu Roma, târziu, foarte târziu, primesce învățămîntul român un avînt mai îmbucurător prin ridicarea mai multor școle românesci, puse pe temelii corespunzătoare spiritului vremii.

La 1754 se deschide la Blaș școla de obște și gimnasul, iar mai târziu seminarul teologic. Între anii 1760—1780 se ridică așa numitele școle grănițeresci și anume — după cum cetim la dl Borgovan — pentru regimentul I, care se afla în partea sudică a Transilvaniei, de la Pórta-defer pînă la Brașov, se ridică o școlă capitală (Hauptschule) la Orlat și două-spre-zece școle triviale prin diferite puncte de pe teritorul acestui regiment, așa d. ex. în Hațeg și Vaidarece; iar pentru regimentul al II-ilea, ce se estindea în părțile năsădene, se înființeză o școlă capitală la Năsăud, și câte una trivială la Năsăud, Zagra, Telciu, Sângeorgiu și Monor, în cari școle studiile se propuneaŭ parte în limba germână parte în cea română. ²⁾

¹⁾ *Străjan*, loc cit. pag. 14.

²⁾ *V. Gr. Borgovan*, Spicuire din istoria pedagogiei la noi, la Români. Gherla 1886, pag. 14—15.

Țată tabloul general al școlilor române de ori ce categorie, atât din colo, cât și din cocol de Carpați, începând din secolul al XV-lea până către finea secolului al XVIII-lea. E trist tablou, în adevăr! Dar rolul poporului român, ce-l are în acest tablou, este încă și mai trist! Școla nu e pentru popor... pentru el este numai apă-sarea, fómeea, setea, răbdarea și ignoranța. Saú dacá vrem să vorbim și de aceste școle popo-rale române, să spunem atunci cu dl Gabrielescu, că ele »funcționău pe prispele caselor preoților și dascălilor bisericeii din sat, din mănăstiri, din tîrgușore, saú în jurul bisericelor și în pridvorul lor.¹⁾ Așa atunci! Dar acum poporului român în timp de 12 ani i-se daú peste 300 școle sis-tematice; acum nu mai póte rămânea încátușat, nu mai póte fi orbit de întunerecul ignoranței. Mișcarea pornită pentru luminarea, cultivarea, înaintarea poporului pare că se mută de la frații nostri Francezii, și de la Germanii, la Români din Transilvania. Apărătorul originei nóstre romane se face apostolul culturii poporului român!

Carii aú fost aceste școle întemeiate de Șincai, și ce învățători aú avut, nu putem sci; în archivele de la Blaș până acum nu am aflat nici o urmă despre ele. Despre două înse avem documente, una e școla din Căpușul-de-câmpie, alta e școla din Feneșul-săsesc, ambele ridicate de Șincai, ambele cu învățători pregătiți și de-numiți de el.

¹⁾ *Gabrielescu*, Istorical școlilor române; în *Convorbiri didactice* din 1898, pag. 538.

În Căpușul-de-câmpie cu decretul din 7 Martie 1787 constituie de învățătorî pe Ioan Suciû:

»Când prin cele presinte adeveresc fidel, cum-că Ioan Suciû este constituit de învățător la șcôla română națională ridicată în comuna Căpușul-de-câmpie aflătoare în inclitul comitat al Turđiî, și cum-că în cursul presinte a învățat acurat partea aceea a metodelui normal, carea mai tare era de lipsă, și încă așa, ca în sensul prea înaltelor ordinațiunii regescî guverniale să fie dator în iarna viitoare a veni la Blaș spre a învăța și partea restantă: am crezut de bine a recerca pe toți și pe singuraticiî titulați domni ai acelei comune, ca pe sus amintitul învățător, în sensul grațiosului decret regesc din 6 Decembre 1774, îndată ce a început a învăța pe copii, să binevoiescă a-l considera și a îngriji, ca și de subordonațiî lor să fie considerat imun în tot chipul.«¹⁾

Îar în Feneșul-săsesc cu decretul din 25 Decembre 1787 constituie pe Bartolomeiû Putean, și constituindu-l, îl scôte de sub orî ce dare și greutate publică:

»Cela care am subscris cele de față, fac cunoscut tuturor, căroră se cuvine, peste tot și în particular, că după ce, satisfăcând grațioselor ordinațiunii cesaro-regescî, în comuna Feneșul-săsesc, aflătoare în inclitul comitat al Clușului, ridicasem șcôla română națională, pe sama greco-catolicilor, și în acêsta șcôlă constituisem de

¹⁾ Originalul latinesc până la 1865 a fost păstrat de către *Daniil Suciû*, paroch în Oroiu-săcuesc, atunci ajunse la Blaș, unde se păstrează și până azi în Museul archeologic al gimnasului.

învățător pe Bartolomei Putean, acest învățător constituit, fiind chemat la Blaș pentru învățarea prea înalt prescrisului metod normal, s'a prezentat și a învățat metoda normală amintită în așa măsură, în cât trecând examenul, a fost aflat demn, ca el în mai sus amintita școală, să pótă învăța cu fruct și cu tolos spre binele public.

»Drept aceea, în puterea acestor litere, l-am crezut nu numai demn de a fi confirmat, în oficiul său de învățător, ci și demn de a fi recomandat din oficiu tuturor și singuraticilor titulați domni ai acelei comune și altor oficiali de oră ce categorie, ca de la datul acestor litere să-l considere de atare atât în sensul diferitelor prea înalte ordinațiuni cesaro-regesci, cât și în sensul grațiosului decret din 6 Decembre 1774; asemenea în sensul grațioasei ordinațiuni regesci guverniale emanate cu datul 25 Octobrie 1786, ca pe unul, ce e constituit în serviciul binelui public, să binevoiască a-l considera și a dispune, ca să fie considerat liber și imun de oră ce taxă contribuțională și de tóte poverile publice.« ¹⁾

Ce daună, că nu avem mai multe urme conducătoare, oră de acésta, oră de altă categorie, ca cu a lor ajutor să putem cunoște tóte școlele ridicate sub directoratul lui Șincai!

Pe cum nu scim cu numele școlele românesci de sub Șincai, chiar așa nu scim amănunte nici despre viața lor interne. Scim atâta, că Șincai sub domnia lui Iosif al II-lea le-a cercetat

¹⁾ Originalul latinesc s'a păstrat în Archivul mitropolitan din Blaș; de aici l-a avut și publicat și *Papiu Narian*, în op. cit. pag. 90.

în trei rînduri succesive, și cu acele ocațiuni făcea raport oficios despre statul, progresul și instituțiunea lor. Însu-și ne spune: »În decurs de 12 ani, în cari am fost pus director peste toate școléle sătescî din Transilvania, nicî o dată nu mî-am pregetat a le cerceta, îndrepta și întări, dar nicî nu aũ rămas fără rezultat îngrijirile mele, fiind-că la stăruința mea numărul lor s'a urcat până la 300. Sub împăratul Iosif al II-lea de trei ori am fost nécesitat a visita toate școléle românescî, una câte una și a da oficiósă relațiune despre starea, progresul și dispozițiunile acelor școlé naționale.« ¹⁾

Dar din acele raporturi, făcute câtă guvern, până în presinte nicî macar unul n'am izbutit a cunósce. ²⁾

În privința studiilor înse, aflăm urme în precuvîntarea de la Catechismul lui Șincai, unde se spune apriat, că Iosif al II-lea a demândat guvernului, din Marele Principat al Transilvaniei, ca pe cum la alte popóre, așa și la Români să se ridice școlé poporale, în cari toți copiii să învețe în limba lor maternă a ceti și a scrie, a cunósce adevărul credinței creștinescî, ca fie-care din dînșii să pótă fi nu numai fiũ credincios al

¹⁾ *Elegia lui Șincai*, nota 24.

²⁾ În Biblioteca Episcopiei gr. cat. din Oradea-mare se păstrează mai multe scrisori de ale lui Șincai, din anii 1782 - 1793, cătră guvernul transilvan și inspectorul Mártonfi în interesul școlélor românescî din Transilvania dimpreună cu resoluțiunile guvernului. Cf. Raportul dlui *Nic. Densușan* despre misiunea sa istorică în Ungaria și Transilvania, în *An. Ac. Rom.* tom. II. sect. 1. pag. 208.

patriei sale, ci tot o dată să pótă fi și creștin bun adevărat. Se vede că școlele române naționale de sub Șincai erau sub influința *Rațiunei Educațiunii*, în care mai tot aceste obiecte sînt prescrise pentru școlele sătesci. ¹⁾

În timpul directoratului său, Șincai îngriji de emendarea, augmentarea, asigurarea și înflorirea școlilor populare; n'a cruțat nici ostenelă, nici sănătate, și, pe cum singur ne spune, zelul său neobosit nici nu a rămas fără fruct. ²⁾

Prudința și zelul său de director le putem proba cu două decrete, de la cele mai competente foruri.

Unul dat la 19 August 1792 de către I. Lethenfeld, inspectorul primar de la Sibiū a tuturor școlilor naționale romano- și greco-catolice din Transilvania, pe românesce sună așa:

»Recercat adevăresc, că arătătorul acestor litere, domnul Gheorghe Șincai, directorul școlilor naționale de ritul grecesc unit, începînd de la timpul, de când există acésta instituțiune școlară în toate ramurile oficiului său a satisfăcut nu cu mai puțin zel, de cât cu dexteritate, și a nisuit din toate puterile, ca în tinerimea națiunii sale să se propage cultura intelectuală și morală și noțiuni mai sănătóse despre oficiile civile.« ³⁾

Cel alalt decret, dat din sinodul clerului gr.-cat. din diecesa Făgărașului ținut în Blaș la 18 Decembre 1792, este următorul:

¹⁾ Vezi Dr. *Kiss Áron*, op. cit. pag. 112.

²⁾ *Elegia lui Șincai*, not. 24.

³⁾ *Elegia lui Șincai*, not. 24.

»Noi archidiaconi greco-catolici ai almei diecese a Făgăraşului adunându-ne pentru a ne exprima omagiul de fidelitate Sacratismului Împărat și Principe, înduratului nostru Domn Francisc al II-lea, generosul Gheorghe Șincai, directorul scélelor naționale greco-catolice din acest Mare Principat al Transilvaniei, ne-a cercat umilit, ca să-î extradăm un testimoniū ore care despre meritele ce și le-a câștigat în ridicarea și conducerea șcólelor, satisfăcând acestei cereri, adevărim ca el deja de la începutul șcólelor naționale ridicate în acésta diecesă a conlucrat cu sîrguință, ca sciința și cultura intelectuală să se planteze și propage în tinerime din ce în ce mai mult, și ca pentru ajungerea ucestui scop, pe lângă aceea, că a instruat cu tótă diligința pe candidații de învățători, a mai cercetat șcólele atunci când i-s'a demândat din partea înaltului guvern regesc, in așa măsură, că n'a cruțat nici când nici o ostenélă, ba chiar nihî sănătatea proprie.

»Și ca să-și dovedescă și mai mult zelul spre binele națiunii, și spre binele public, de o parte a tradus din limba germână în limba română, de altă parte din indemn propriū și cu ostenélă proprie a publicat mai multe cărți normale pentru folosul tinerimei. Considerând după vrednicie zelul său și activitatea sa dezvoltată pentru binele public al tinerimei școlare, îl aflăm vrednic, ca meritele ostenelelor sale prestate pentru obște să se ție în vrednică considerare și ca în puterea acestui testimoniū să pótă conta la recomandarea specială a acelora

de a căror ajutor ar vrea să se foloséscă în promovarea nororului său.«¹⁾

Nu trebuie, să explicăm și cu alte cuvinte rolul său de director al școlilor populare; destul de clar putem vedea din aceste două documente și zélul, și energia, și prudența cu care el timp de 12 ani a condus școlile românesce, cari sub dînsul aũ inflorit și prosperat.

Șincai în timp de 12 ani și-a împlinit cu drag și cu izbîndă slujba ce avea. Prin talent, sciință și muncă, pe vremea marelui împărat reformator și filantropic, Iosif al II-lea, sub care »aũ resuflețit Româniĩ«, el avea mare trecere și cu mândrie putea zice despre sine, că »putea mult«.

Dar la 1790 Iosif al II-lea móre, și sub următorii seĩ, Leopold al II-lea și Francisc I-ul, situația politică se schimbă cu desevîrșire. Politica sinceră a împăratului Iosif va fi înlocuită cu o politică intrigantă, și nefastă pentru Români. Acum nu mai era vremea ca și ei să-și manifesteze cererile drepte. Iar Șincai nu voia să înțelegă rostul vremiĩ: la 1791 se aruncă în vîrtejul cutropitor al afacerilor politice. În acest an adecă Româniĩ din Transilvania cer și ei drepturi politice egale cu cei alalți compatrioți ai lor și-și cuprind dorințele în memorabilul *Supplex libellus Valachorum Transilvaniae cum notis historico-criticis*,²⁾ redactat de consilierul de curte Iosif Méhes. *Supplex libellus* fu criticat

¹⁾ *Elegia lui Șincai*, not. 24

²⁾ Pe românesce tradus de dl Dr. *Elie Dăian*; Sibiu 1901, ediție cu text latin și român.

fórte aspru de învățatul germân Iosif Carol Eder în *Notae historico-criticae ad supplicem libellum Valachorum*. Eder, aflându-l obraznic și plin de insulte pentru cei privilegiați și asigurați în drepturile lor prin tradiții de mai multe secole, voia să arete, că pretensiunile Românilor nu sînt întemeiate pe iustitie și prin urmare Curtea din Viena nu trebuia să-l ție în considerare. Dar Șincai nu putu să sufere necombătute argumentele lui Eder și neînlăturate insultele aduse poporului român, ce îndrăzni să-și spună și dînsul cuviincioșele sale cereri. Indignat de obrăznicia lui Eder, el scrie o anticritică: *Responsum ad Crisim Iosephi Caroli Eder in supplicem libellum Valachorum Transilvaniae iuxta Nros ab ipsi positos*,¹⁾ în care răspunde »la tóte bîrfelele lui«, și arată că teoria lui despre trecerea Românilor peste Dunăre este falsă, și argumentele lui nu corespund nici cu mintea sănătósă și nici cu faptele istorice.

Prin anticritica sa Șincai își atrage suspiciunea și ura celor de la putere, și în acelaș timp își clătină temelia sigură a funcțiunei sale. Inimiciii seși și ai șcólelor naționale devenise tot mai puternici, iar la anul 1794 ridicară chiar acuză și proces contra lui, ce se sfîrșesce cu scóterea lui din postul de director, înculpându-l că ar fi părtaș unor principii germanice periculóse pentru liniștea statului: »Hostes Natio-

¹⁾ *Anticritica* lui Șincai nu s'a putut tipări din cauza censurei, dar manuscrisul se află în Biblioteca Episcopiei gr.-cat. din Oradea-Mare. Cf. Raportul dlui N. Densușan, loc. cit. pag. 208.

nalium Scholarum, per diversos occultos gyros me eo usque insontem suffodicarunt, donec etiam ceu perniciosorum quorundam effictorum Germanicorum principiorum falso actum reum praegesto Directoris munere non exuerunt.«¹⁾

În acela-și an, la propunerea Episcopului Bob,²⁾ guvernul numesce în locul lui pe Gheorghe Tatu,³⁾ asemenea bărbat cu înaltă pregătire, care își făcuse studiile teologice în Seminarul Sf. Barbara din Viena, iar eruditul Șincai, părăsit de sorțe (fortuna derelictus), face primul pas pribegitor pe calea suferințelor, cari de aci înainte îl vor întovărăși în tot de una și pretutindenă până la morțe.

În anul următor, care este 1795, plécă la Viena să se desvinovățescă, dar fără succes, căci de la dreptatea împărătescă până la ceea cerescă mai era mult. Totuși mai nădăjduesce, că va să dobîndescă un alt post la școlele împărătesci, dar nu izbutesce și tragedia începută se continuă mai departe, și nemuritorul director al școlilor naționale din Principatul Transilvaniei, ajunge să trăiescă aproape din mila pretinilor săi, dar sufletesce rămâne până în sfârșit mare. idealist, muncitor și nebiruit.

II.

Șincai s'a distins mult și pe terenul literaturii didactice. Denumit director, la porunca

¹⁾ *Elegia tuă Șincai*, not. 24.

²⁾ *Reprezentăția Episcopului Bob*, către guvern, din 15 Oct. 1794, la *Papiu*, pag. 103.

³⁾ *Răspunsul Guvernului*, către Episcopul Bob, din 18 Oct. 1894, la *Papiu*, pag. 103.

nemuritorului împărat Iosif II, primi tot o dată și obligămîntul, ca pentru școléle poporale românesci parte să scrie cărți noué, parte cele scrise de cătră alții să le traducă în limba română. ¹⁾

Conform acestuî obligămînt, parte pentru școléle sătesci, parte pentru celea »normălescî«, Șincai în adevăr a și scos la lumină mai multe cărți didactice, și anume la 1783 tipăresce două *Abecedare*, o *Gramatică latină* și un *Catechism*, iar la 1785 publică *Îndreptarea cătră Aritmetică*.

1. Din cele două *Abecedare*, pe cari Șincai le numesce »Alphabeta Normatica«, nici unul n'am văzut, dar din o notă a *Elegiei* sale scim, că unul era pentru școléle române din Blaș, și cel alalt pentru școléle sătesci din Transilvania. Cel dintâiu a fost edat în patru limbî, în limba latină, maghiară, germână și română, cel de al doilea numai în limba românescă, și cu litere cirile. Ambele cuprindeau în sine tabele de litere, de silabizare și de lecțiunî, după regule exacte. ²⁾

2. *Gramatică latină* (Prima Principia Latinae Grammatices) era compusă pentru usul școlélor române naționale, în limba latină, dar pentru mai marea falicitate a copiilor începători, avea și text explicător român. ³⁾ Pe cum se vede,

¹⁾ Vezi *Scrisórea lui Șincai*, din 8 Febr. 1783 cătră Colegiul de propaganda fide, publicată în *Fóia bisericească și școlastică* din 1888, Nr. 8. — Cf. și *Scrisórea sa cătră Ioan Lipszky*.

²⁾ *Elegia lui Șincai*, not. 21.

³⁾ *Elegia lui Șincai*, not. 19.

ea era un manual cinstit și mult folositor, ce prezintă o valoare netăgăduită. Ca dovadă invocăm singur împrejurarea, că și atunci, când autorul ei de mult ajunsese a fi desăgheat la Episcopul Bob, ea totuși n'a fost eschisă din școlile din Blaș. Cipariu ne spune, că din această gramatică învățase și el limba latină pe la anii 1814—15. ¹⁾

Chiar când puneam sub tipar acest studiu, pretinul și colegul meu, dl Gavrilă Precup, m'a oferit un exemplar bine conservat din acum amintita *Gramatică latină*, și ast-fel m'a dat privilegiu să cunosc mai de aproape această lucrare a lui Șincai atât de rară în zilele noastre.

Am răsfoit-o și am aflat în ea o carte de școlă pricepută, lucrată cu sistem, și tocmai din est motiv foarte acomodată scopului, pentru care a fost compusă. Așa cum e, și azi s'ar pute întrebuința cu succes întră învățarea limbei latine, ba cunosc multe manuale din ramul ei scrise în zilele noastre, despre cari abia s'ar pute zice, că i-ar fi superioare.

Împrejurările nu-mi dau răgaz să o fac mai de aproape cunoscută; decă mă răstring a semnala numai pe scurt, cuprinsul ei. Întrăgă cartea se compune din trei capete: În cap. I. Șincai face o scurtă întroducere, la înțeles, în gramatica limbei latinesc, vorbind despre natura și părțile gramaticeii latinesc, despre ortoepie, prosodie și ortografie. În cap. II. tracteză, pe larg, despre etimologie, luând pe rînd tôte declinațiunile și

¹⁾ Vezi *Cipariu*, Archiv pentru filologie și istorie, 1868, Nr. XV, pag. 292, nota *).

conjugațiunile regulate și anormale. În sfârșit, în cap. III. se ocupă cu sintaxa saú »*înviatiaturá de á împreună Cuvinte, si sententii*«.

Textul cu regulele e latin-român, iar exemplele obvin toate în patru limbi, și anume în limbile latină, română, germână și maghiară.

Cât pentru stilul limpede și ușor, în care este scrisă cartea, și pentru izbânda lui Șincai în potrivirea formelor celor mai corespunzătoare din limbile indicate, lăsăm să urmeze și două specimene mai scurte.

Specimenul întâiu îl scótem din »*Îndreptarea catra grámmáteica lateinésca*« :

§. 1.

*De natura, & partibus
Latinae Grammatices.*

Grammatica Latina est doctrina bene loquendi, legendi, & scribendi Latine.

Partes Grammaticae Latinae sunt quinque:

1. Orthoëpia est doctrina quamlibet litteram vero suo fono enunciandi.
2. Prosodia est doctrina cuius syllabe rectum tonum dandi
3. Orthographia est doctrina correcte scribendi.
4. Etymologia est doctrina rite inflectendi vocabula.

§. 1.

*Despre firea si partile
Grammateicei Lateinesci.*

Grámmáteica Lateinésca e înviatiatura de á vorbi, ceti si scrie bine Latinésce.

Partile Grámmáteicei Lateinésce sînt cinci:

1. Orthoepiá e înviatiatura de á spune fiescequára littera dupa sunetul sau.
2. Prosodiá e înviatiatura de á dá fiesceqvarei sylláve á-celási ton, qvára ise cuvine.
3. Orthogrâphiá e înviatiatura de a scrie fara de smintéle.
4. Etymologiá e înviatiatura de á plecá bine cuvintele.

5. Syntaxis est doctrina tam vocabula, quam sententias recte construendi.

Nota. Calligraphia feu ars nitide scribendi; & Tachygraphia, idest, ars celeriter scribendi, etsi ad internas Grammaticae partes non pertinent, ab Grammaticae studiosis tamen comparari debent.

5. Syntáxul e învatiatura de á împreună bine laolálta preqvum cuvintele, ásiá si sentiintele.

Însémna. Cálligráphiá, adeqve, mestesiugul de á scrie néted; si Táchygráphiá ádeqve mestesiugul de á scrie rápede, macárche nu se tien de céle dinlauntru parti ale Grámmáteicei, tatusi trabue se se castice de la Grámmáteici.

Iar specimenul al doilea, tot așa de interesant, îl dăm din aceea parte a etimologiei, unde Șincai vorbesce despre prima declinațiune a numelor substantive, saũ pe cum zice el, despre »întâia plecãre« :

Prima declinatio nominum substantivorum.

Latina nomina primae declinationis sunt, quorum Nominativus terminatur in *a*, Genetivus in *ae*.

Nume Lateinesci de ântâia plecãre sînt, á quarorá ântâia Cadere ése în *a*, iára ádoáoá Cadere în *ae*.

Numero Singularii.

- N. Haec Mus-a. *Învatiaturá.* Die Mușe. *A' tudomány.*
 G. Hujus Mus-ae. *A' învatiaturei.* Der Mușe. *A' tudománye.*
 D. Huic Mus-ae. *Învatiaturei.* Der Mușe. *A' tudományak.*
 A. Hanc Mus-am *Pe-învatiaturá.* Die Mușe. *A' tudományt.*
 V. O Mus-a. *O invatiaturá.* O du Mușe. *O tudomány.*
 A. Ab hac Mus-a. *Delá-învatiatura.* Bon der Mușe. *A' tudománytól.*

3. *Catechismul cel mare*, cu întrebări și răspunsuri, pentru folosul și procopséla tuturor școlélor normălescă ale neamului românesc, are 180 pagine în 8° mic.

Motivele compunerii acestui Catechism, azi fórte rar,¹⁾ le aflăm în una din notele *Elegiei* sale, unde Șincai ne spune următoarele:

»Repausatul Episcop Petru Paul Aron de Bistra, pe la anul 1757, edă în Blaș două Catechisme, unul în limba latină mai pe larg, și așa mai acomodat pentru clerul tinér, de cât pentru tinerimea școlastică, iar cel alalt în limba română, fórte pe scurt, de aceea neacomodat pentru nóuele școle romănescă. Din care causă mi-se demândă a compune un alt Catechism, care să fie cu totul conform noului metod de învățatură în școléle normală.«²⁾

Și în adevér, Șincai »l-a și compus numai de cât«,³⁾ și l-a compus ast-fel, că a cuprins în el tot ce a fost necesar pentru tinerimea școlélor normale, a cuprins în el »tóte dogmele și închieturile credinței adevérate, tóte diregătoriile creștinescă și tóte obiceiurile bisericei răsăritului, cară i-s'aũ vėzut a fi pruncilor mai de lipsă a le învăța și a le sci.«⁴⁾ Și le-a cuprins așa, în cât revizorii Ștefan Sabo și Ioan Halmagi »nu numai n'aũ aflat nimic (în acest catechism), ce ar fi în potriva dogmelor răsăritului, ci încă l-aũ aflat a

1) Eũ l-am avut din bogata bibliotecă a dlui preposit Ioan M. Moldovan.

2) *Elegia lui Șincai*, not. 22.

3) *Ibidem*, loc. cit.

4) Precuvântarea *Catechismului lui Șincai*.

fi de lipsă și de mare folos pruncilor, cari căcă școlile normălesci și la tot neamul românesc.»¹⁾

Catechismul cuprinde cinci »capete« și anume: 1. *Credința*. 2. *Nădejdea*. 3. *Dragostea*. 4. *Sfintele taine*. 5. *Îndreptarea creștinăscă*. După acestea cinci »capete« urmază o »adaugere despre cele patru lucruri mai de pe urmă.«

De la început și până în capăt *Catechismul* acesta este îmbrăcat într'un vestmînt frumos de limbă și de stil. »*M'am sîrguit, cât am putut — zice el în Precuvîntare, — ca de la cuvintele și vorbele cele tocmai romănesci, nici cum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg după cum pe unele locuri mă bine vorbesc romănesce, de cât pe altele, pe cum am și făcut nu pentru alt ceva, fără ca să se îndrepte și să se sporăscă și limba noastră, pe cum și a altor neamuri.*«

Pentru a ne pute convinge despre limba cea frumoasă armonioasă și curgătoare, cu care e scris acest *Catechism*, reproducem singur cu modificarea ortografiei, partea lui din urmă:

Despre împărăția cerurilor.

În. Ce este împărăția cerului?

R. Împărăția cerului e cel mai fericit lăcaș al sfinților, unde Dumnezeu față la față se arată pe sine membrilor sei celor credincioși, căroră le este mare plată.

În. Cari merg în împărăția cerului?

R. Aceia merg în împărăția cerului, cari au murit în darul lui Dumnezeu și cari s'au curățit de păcatele de ieși făcute sau în lumea acésta, sau în cealaltă.

În. Aū mari sint desfătările ceresci?

R. Desfătările celea ceresci staū într'aceea, că cei aleși:

¹⁾ Aprobăția *Catechismului lui Șincai*.

a) Vor vedé pururea pe Dumnezeu față la față, și pe cum este în sine, îl vor iubi și îl vor moșteni.

b) Vor avé tot binele, mai mult, de cât se pôte gândi trupesce și sufletesce.

c) Se vor mântui de tóte răutățile încă și de cele mai mică.

În. Dau-se trepte în desfătările cerescă?

R. În desfătările cerescă se dau trepte, căci care a făcut mai mult bine pe lume, și plată va căpăta mai mare în cer.

În. Ce ne învață pe noi luarea în samă a desfătărilor cerescă?

R. Luarea în samă a desfătărilor cerescă ne învață, că tóte greutățile și patimile lumei acesteia să le suferim cu răbdare, pentru că patimile de acum ne sînt nimica pe lângă mărirea, carea se va arăta întru noi și desmerdările timpurești nu se pot asemăna desfătărilor celor cerescă.

Deși mică acéstă reproducere, ea totuși ne arată, în de ajuns, limba și stilul în care s'a compus Catechismul lui Șincai.

Sub acest raport el se presintă bine chiar și azi, prin urmare cu atât mai vîrtos a putut să placă în vremile când a fost scris.

Șincai era mîndru de el. În *Elegia* sa îl presintă ca »cel mai complet din tóte câte le au Româniî.« Iar în *Note* scrie: »Care (Catechismul) și până în ziua de azi se prelege nu numai în tóte șcólele acesteia (normale), ci e fôrte studiat și de acei clerici, cari vrînd a se preoți, înainte de chirotonie au de a pune examen rigoros din Doctrina Creștinéscă. Încă și parochilor le este de mare ajutor, fiind-că din el mai toți învață pe persónele, ce vor a se căsători, cele de lipsă și le examinéază.« ¹⁾

¹⁾ *Elegia lui Șincai*, not. 22.

La 1841 Cipariu zice despre Catechismul lui Şincai, că »şi până astăzi se urmăze în toate şcolile unite din Ardeal«, şi adaugă, că ar fi tradus din nemţesce,¹⁾ asemenea şi mai târziu, la 1808, zice că »în adevăr e numai traducţiunea aşa numitului Catechism Migazzian; tipărită la 1783, până mai an terţ în us.«²⁾

4. *Îndreptarea către Aritmetică*, de asemenea foarte rară,³⁾ încă este alcătuită şi întocmită pentru folosul şi procopsela tuturor şcolilor normălesci ale neamului românesc.

Întregă cartea constă din 72 pagini în 8° mic. Pe primele pagini dă câte-va noţiuni introductive, sau cum le zice el, »*tâlcuiră înainte mergătoare*«. După acesta urmăze tractarea materiei în trei »capete«, tractându-se despre cele obicnuite patru lucrări ale aritmeticeii cu numerii cei cunoscuţi şi numiţi, şi despre regula de trei. În fine urmăze un adaus cu tabla multiplicării şi cu numerii cirilici.

Óre este această Aritmetică a lui Şincai o scriere originală, orî numai o prelucrare servilă, e greu de hotărît.

Totuşi sîntem mai aplicaţi să exchidem ipoteza prelucrării, de óre ce singur zice: »Aritmetică românească, în cât sciū, înainte de mine nime altul n'a edat. Acesta eū am dedus-o în

¹⁾ Vezi *Fóia pentru minte, inimă şi literatură*, din 1841, Nr. 42 şi 47.

²⁾ Vezi *Archiva pentru filologie şi istorie*, din 1868, Nr. XV, pag. 293, nota*.

³⁾ Şi pe acesta am avut-o din biblioteca dlui preposit Moldovan.

sistem și am propus-o pentru priceperea copiilor după cel mai ușor și mai clar metod.« ¹⁾

Și în adevăr, trebuie să spunem, că întrégă Aritmetica sa e dedusă sistematic, metodic și turnată în stil de tot simplu, ușor și frumos, care nu difere mult nici chiar de stilul și limba de azi. Spre întărirea celor zise, steie aici, cu modificare de ortografie, un specimen scurt din §-ul I:

Tilcuii înainte mergătoare.

1. Lucrurile, cari au nume, sau cari se pot înțelege sub un nume de obște, sînt lucruri de un fel. Pentru pildă: doi sau mai mulți cai sînt de un fel, pentru că fiesce care dintre dînșii se numesce cu un nume, adecă, cal. Sub acest nume de obște: bani, se înțeleg florinți, crețari și bănuți, drept aceea socotindu-se florinții și crețarii și bănuții ca bani sau monete, sînt lucruri de un fel.

2. Lucrurile, cari pentru osėbirea lor au mai multe nume, sînt lucruri de mai multe feluri. P. p. florinții, crețarii și bănuții pentru osėbit prețul lor au osėbite nume și se țin de osėbite feluri de bani. Tocma așa se țin măjile, funții și loții de osėbite feluri de greutate.

3. Fiesce care lucru, care se socotesce singur, sau se ia sub un nume, ca unul din felul său, se chiamă unință sau unime. P. p. o casă, o cetate un om, un regiment, sînt unimi, pentru că fiesce care după felul său se socotesce numai ca o unime. Așisderea șese-zeci de unimi de crețari, luate sau socotite sub nume de florint ca unul, fac numai o unime.

4. Doue sau mai multe unimi de lucruri de aceea-și numire, luate împreună, se chiamă număr; pentru aceea zicem, că numărul e o mulțime de unimi sau de lucruri de acela-și fel.

¹⁾ *Elegia lui Șincai*, not. 23,

5. Lucrurile, cari trebuie să se numere împreună, și să facă un număr, trebuie să fie de aceeași numire; așa dară un cal și o oie nu fac număr, pentru că nu sînt împreunați nici doi cai, nici două oi, ci socotindu-se ca niscai dobitoce, sînt două lucruri de aceeași numire și drept aceea un număr.

5. La acestea, în urmă, mai adăogăm și *Istoria naturii saă a Firii*, însoțită de *Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae*. Amîndouă aceste lucrări aū rămas netipărite, iar manuscrisele autografe ale lui Șincai se păstrază în Biblioteca Episcopiei din Orade, în colecțiunea Șincaiană, și pe cât sciū, dl Nic. Densușan atrase prima oră atentiunea lumei literate asupra lor în raportul făcut în Academia Română asupra misiunei sale istorice în Ungaria și Transilvania. ¹⁾

Istoria Naturii saă a Firii este o cărticică de școlă, de o estensiune nepretențioasă; pe 93 pagine în 4° conține trei capitole cu cele trei regne ale naturii, tractând în capitolul I »despre Plante«, în al II-lea »despre Minerariuri« și în al III-lea »despre Vietuitori«. ²⁾

Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae pe 31 pagine are două părți, prima cu un vocabular latino-româno-maghiaro-germân, despre numirile plântelor, mineralelor și animalelor, și a doua cu un vocabular româno-latino-maghiaro-germân, asemenea despre numirile acum amintite. ³⁾

¹⁾ *Raport*, loc. cit. pag. 208.

²⁾ Cf. *N. Densușan*, ibidem, pag. 208.

³⁾ Cf. *N. Densușan*, ibidem, pag. 208.

Aceste sînt cărțile, pe cari Șincai parte le-a tradus, parte »proprio marte« le-a compus spre folosul școlilor românesce din Transilvania, într'un timp destul de scurt, de la 1782—1785, muncind ziua și noaptea în de Dumnezeu binecuvîntata mănăstire a Blașului, fără să aibă de la mănăstirea sa alt ajutor, de cât costul miser și hainele sêrăcăcióse: »Nec o monasterio, in quo degebam, ullum unquam subsidium praeter miserum victum et amictum.«¹⁾

Considerată acéstă din urmă împrejurare; considerate certele cele multe, ce se petreceau pe acéea vreme între călugerii basiliți din mănăstirea Blașului,²⁾ și cari, acelea, neconțin turburau liniștea sufletescă trebuitoare la atare muncă încordată; și în urmă considerată slujba lui cea grea de catechet, la școla normală din Blaș, și de director al aceleia-și școle de o parte, și a tuturor celor sătesce din întregă Transilvania de altă parte: Șincai într'un interval de ani neînsemnat se presintă pe terenul literaturii didactice cu un activ vrednic de amintire și studiu în tóte vremile ce-și vor sci da samă de însemnătatea serviciilor sale multe aduse pe altarul literaturii naționale românesce.

Fără îndoială, cărțile didactice ale lui Șincai sînt de mare importanță în istoria școlilor sătesce și normale. Ele aũ umplut cu demnitate și cu fruct golul începutului, zicem gol, căci în adevêr era gol acest început.

¹⁾ *Scrisórea lui Șincai* către guvern din 30 Aug. 1784.

²⁾ Cf. *Cartea lui Ieronim Kálnoki* către Episcopul Bob, din 19 Iun. 1784, la *Papiu*, pag. 89.

Înainte de cărțile lui Șincai abia aflăm ici colo câte o încercare, ca *Bucvariul* Mitropolitului Iacob de la Iași, tipărit la 1775,¹⁾ ori *Aritmetica românească și nemțescă*, tipărită în »Beciū« la 1777.²⁾ Măcar că Șincai făcea, cu adevărat, bun serviciu neamului său prin compunerea cărților sale de școlă, totuși el trebui să întimpine și adversari, cari pe nedreptul și cu răutate contestaū meritele sale. Ast fel directorul școlélor românesce din Bănat îl acasă, că el nu traduce bine cărțile românesce. Dar Șincai, care nici când n'a putut să sufere acuse nedrepte, grăbesce să-i răspundă în merit, și răspunsul lui este o frumósă și deamnă scrisóre de apărare îndreptată cătră direcțiunea tipografiei Universității din Budapesta, aflătóre și azi în Biblioteca Episcopiei din Orade.³⁾ Dar chiar și în afară de acéstă apărare, cărțile lui Șincai cu drept cuvînt se pot considera ca lucrări de valóre la activul său literar din acel timp: însu-și faptul, că cărțile lui Șincai s'au întrebuintat multă vreme ca manuale în școléle românesce din Ardeal, mărturisesce mai pe sus de ori ce îndoielă, bunătatea lor.

*

Este óre cu puțință, să nu se plece tot Românul, cu recunoșcință și cu pietate înaintea acestuî mare geniū creator?

Póte-se, ca să nu admirăm cu toții pe acest îndrăzneț și uriaș întemeiător și organisator al învățămîntului poporal român?

¹⁾ Vezi *Convorbiri didactice*, din 1898, pag. 538.

²⁾ *Vasile Pop*, op. cit. pag. 98.

³⁾ Cf. *Nic. Densușan*, loc. cit. pag. 208

Fi-va cineva, pe care să nu-l pătrundă jalea și durerea, când în urma procesului avut cu Ioan Bob, la 1794 va fi scos din oficiul său de director?!

Închipuiți-vi-l în Viena, cercând dreptate zădarnică: și veți zice, că aici nu este dreptate!

Cercați pe eruditul și zelosul director al școlilor populare române ca instructor de casă și inspector de economie la contele Daniil Vass din Țaga: și veți rîde de ironia sortii!

Petreceți-l în pribegirea sa durerosă dintr'un loc în altul, de la Țaga la Orade, de la Orade la Buda, de la Buda la Sinea, de la Sinea la Blaș, și de aici iar la Sinea, și nu uitați din spatele său desagiile cu *Cronica Românilor*, nu uitați hainele-î sărăcăcioase și fața-î brăzdată de adîncimea gândurilor și necasurilor: și veți plînge cu dînsul și veți blăstîma ura dintre cel tare și cel învătăat!

Apoi mergeți la mormîntul lui din Sinea și udați iarba aceluia cu lacrimile vóstre: și acele vor fi monument pentru monument, ... lacrimi de pietate pentru atîtea opurî și trei sute de școle!

V.

Cipariu și apogeul literar al Blașului.

Rolul Blașului în literatura română e ne-
tăgăduit. Acest rol începe o dată cu fundarea
școlilor sale și ține până în zilele noastre. Din
veacul trecut și până la finea veacului nostru
Blașul în continuu a lucrat la dezvoltarea știin-
țelor și a literaturii românești în muncă liniștită
și nepretentioasă, dar continuă și plină de idealuri.

În munca această serioasă Blașul ajunge la
apogeul său pe timpul lui Timoteiu Cipariu.
Timpul, în care a trăit și a lucrat Cipariu, cu
drept cuvânt se poate considera de o epocă
strălucită și glorioasă prin talentele celea uriașe
ale marelui Cipariu, care ridică Blașul la un
nivel științific, ca și care Blașul nici înainte și
nici după el n'a mai avut.

Începuturile celea frumoase în știința și
literatura noastră românească pe terenul filologiei,
în timpul acesta se cristalizează și se aduc la o
perfectie până atunci încă ne mai pomenită la
Români.

Șincai, Klein și Maior, au fost numai nise
luceferi, cari prevesteau prin lucrările lor erudite
că în curînd are să sosască și pentru Români
ziua redeșteptării literare. Cipariu — să zicem

aşa — a fost sora, care după un lung întunec, ne-a condus în sfera adevăratei noastre redeşteptări litere.

Şi acest soră a fost fala Blaşului şi tot o dată fala tuturor Românilor. Câtă vreme a strălucit acest soră, şi prin razele sale pătrunzătoare a răspândit între Români şi străini adevărurile filologice şi istorice nerăsturnate, a durat şi apogeul literar al Blaşului.

Cipariu s'a născut lângă Blaş, a crescut şi studiat în Blaş şi tot aici a trăit şi a murit. Blaşul l-a crescut şi preamărit şi chiar şi după moarte Blaşul l-a adăpostit în sinul gliilor sale. Cipariu a câştigat Blaşului reputaţiunea cea strălucită, ce o are Blaşul în literatura română. Şincai, Klein şi Maior prin operele lor atrag atenţiunea străinilor asupra Blaşului. Cipariu i-a dat Blaşului renumele şi l-a prejmuit cu nimbul gloriei sale, care tot de una va străluci şi va vesti secolul de a rîndul rolul, ce l-a avut Blaşul prin Cipariu în ştiinţa română.

Deci apogeul Blaşului stă în strînsă legătură cu numele lui Timoteiu Cipariu şi astfel a vorbi despre acest apogeu, înseamnă a vorbi despre Cipariu, despre operele şi principiile sale.

Primul pas, care l-a făcut Cipariu pentru redeşteptarea noastră literară, a fost *Orologerul* de la 1835, edat cu litere latine, pas, care este cu atât mai însemnat, căci prin acesta Blaşul devine dător de ton în literatura cărţilor bisericesci. Acest merit este nedisputat al Blaşului. Prin acesta Blaşul se ridică la o înălţime până

atunci necunoscută, de unde apoi avea să progreseze în continuu, dând cărților noastre bisericesci o limbă mai frumoasă și mai mlădiósă, dând tot o dată și lovitura de mórte slavonismelor și îndemn curentului latinist, care decenii de a rîndul în Blaș avea să se cultiveze mai șerios și mai intensiv; fapt confirmat prin împrejurarea, că de la acest *Orologeriú* și până azi, cărțile noastre bisericesci mai tóte s'aú tipărit cu litere latine.

Mergem mai departe. Prima idee de a înființa și din cóce de Carpați un ziar românesc, s'a născut în Blaș, și prima încercare de a duce la îndeplinire acésta idee tot din Blaș a eșit. În istoria ziaristiceii române de din cóce de Carpați rolul principal, tără îndoială este al Blașului; prin urmare meritul pentru arma cea mai puternică de care s'aú folosit în cursul vremilor corifeii națiunei române, încă Blașului i-se cuvine. ¹⁾

Blașul înse nu se îndestulesce numai cu atâta ; merge mai departe, cu un pas pe terenul ziaristiceii române, și întroduce și în domeniul eí semnele latine. *Organul luminării*, edat de Cipariú la 4 Ianuarie 1847 și încetat în 10 Martie 1848, atât din cóce, cât și din colo de Carpați a fost primul ziar românesc tipărit cu litere latine.

Scopul principal al *Organului* a fost literar-filologic-istoric, pe cum se vede din cuprinsul ziarului și pe cum însu-și Cipariú ni-o

¹⁾ Vezi *Iosif Vulcan*, Primele ziare române în Transilvania, în *Familia* din 1876, Nr. 6, 7 și 9.

spune în *Archiv*¹⁾ și în *Principiū*²⁾ unde vorbind despre »scopul organului«, zice între altele: »Noi ne încercăm cu făclia aprinsă a cercetărilor filologice și istorico-analitice a revêrsa o mai mare lumină asupra unor părți ale limbei românesce, ce ni se păreaū nu destul de luminate, unele de cu totul părăsite. Și cu tôte, că cuprinsul lui nu a fost restrîns numai la cercetări filologice, școpul înse tot î-a fost curat literar. Obiectul dar mai de aprôpe, la care ne concentrăm tôte puterile, a fost acêsta dulce limbă, căreia se închinara părinții nostri ca unui idol viū și însuflețitor, tesaur ce ni-a rămas de la ei ereditate neînstrăinată și necomună cu alții, și care ca un fir roșu sîngur e în stare a ne conduce prin tôte labirintele întunecate ale acestui popor antic.«³⁾

Are tot dreptul Cipariū, când zice, că dacă viața *Organului* nu s'ar fi curmat așa de timpuriū, și dacă împrejurările de după evenimentele de la 1848 l-ar fi favorit ca să reîncépă și continue mai departe, atunci o parte din școpul ce și l-a propus, adecă stabilirea ortografiei române s'ar fi realizat cu mult mai curund și cu mai multă precisitate.⁴⁾

Înse acêstă speranță a sa, atât de mult îndreptățită, n'a rămas fără efect. *Gazeta Transilvaniei*, *Telegraful Român*, și alte multe ziare

¹⁾ *Archiv pentru istorie și filologie*. Blaș 1767, pag. 3.

²⁾ *Principiū de limbă și scriptură*. Blaș 1866, pag. 255—261.

³⁾ *Principiū*, pag. 256.

⁴⁾ *Archiv*, loc. cit.

de peste Carpați, mai toate primesc scrierea cu litere latine. Efectul e constat, nime nu-l poate nega. Însu-și Cipariu scrie la 1867: »De la 1850 în cce *Gazeta Transilvaniei* pe încet și-a mutat portul din cirile în latine cam cu ortografia *Organului*. După aceea *Telegraful* tot asemenea. Iar după ele nu a mai apărut nici un jurnal politic a de altă natură, până astăzi, care să nu fie scris cu litere latine și cu ortografia *Organului*. — Ce e mai mult, încă și frații nostri cei din afară și-a desbrăcat de tot întregă jurnalistica de literele cirile și o a înfoiat în celea latine.« ¹⁾

Reforme mari acestea în literatura română, eșite toate din istoricul nostru Blaș, toate sub influința lui Cipariu și în direcțiunea arătată de el!

Într'acestea sosesc anul 1860, când se înființază *Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român*. Acesta este un moment de glorie pentru Blaș, căci sufletul Asociațiunii a fost Timoteiu Cipariu. La urgitarea și la propunerile sale, Asociațiunea hotărăsece, ca să primescă sistemul se de ortografie. De la acest timp mai toate scrierile literare și științifice române se tipăresc cu litere latine. Merit, care este a lui Cipariu, dar în acela-și timp el revarsa lumina gloriei și asupra Blașului întreg.

La înaugurarea Asociațiunii Cipariu cetece celebrul se *Cuvînt de înaugurare*, care este un cap de operă, un studiu aprofundat, plin de erudițiune și de vaste cunoscințe, toate împreunate cu cea mai învăpăiată dragoste de limbă și de

¹⁾ *Archiv*, loc cit.

neam, a căror falnică și strălucită origine vrea Cipariu să o arete în discursul său. Efectul produs de Cipariu fu nespus de mare, cum rare ori poate avea o scriere științifică. ¹⁾

Drept recompensă pentru vasta sa erudițiune, Asociațiunea alege pe Cipariu mai întâiu vice-președinte al său, iar mai târziu președinte, și ca atare Cipariu a condus Asociațiunea până la moarte. Asemenea grăbesce, la 1866 și *Societatea Academică Română* din București, prefăcută mai târziu în *Academia Română* a-l alege între membrii săi, fiind și aici până la moarte cel mai zelos, cel mai învățat, cel mai harnic și cel mai erudit muncitor al operii celei mari de redeșteptare literară și științifică românească.

Blașul așa dară din nou are motive să sărbătorească dimpreună cu Cipariu. Acesta este nu numai timpul de glorie al lui Cipariu, ci tot o dată și apogeul măririi Blașului. Pe timpul acesta privirile tuturor sînt îndreptate asupra gloriosului orașel de la îmbinarea Tîrnavelor, și tot o dată asupra marelui său filolog.

Celea mai mare merite ce le-a avut Blașul în secolul al XIX sînt meritele lui Cipariu. Blașul prin Cipariu se ridică la culmea măririi sale în istoria literaturii române; da, prin el și-a câștigat Blașul al său cel mai strălucit renume în istoria noastră culturală.

Blașul și înainte de Cipariu încă a fost mare; prin el înse devine timp îndelungat centrul

¹⁾ *Cuvîntul la inaugurarea Asociațiunei* mai întâiu a fost publicat în foii, după aceea la 1862 s'a tipărit la Blaș și în broșură, în estensiune de 135 pag. în 8°.

Românilor de din cõce de Carpați în literatură, sciință, ba chiar și din colo de Carpați încă au fost mulți, cari se închinau școlei din Blaș.

Pretutindenea, între Români, era în de obște cunoscut, că în Blaș este cea mai mare forță filologică, și că Blașul este focalul sacru al sciinței limbei românesce.

Operele lui Cipariu sînt de o înaltă valoare filologică; chiar și azi, când sciința filologică atâtea rezultate superbe a produs, și a înaintat atât de mult în sisteme cristalisate, ele sînt indispensabile pentru adêncul scrutător al tainelor și al trecutului limbei române. A scris foarte mult, mai mult de cât ori și care altul înaintea lui și după el, până în zilele noastre. În deosebire în materie de limbă a scrutat și a scris mult, am pute zice, fără exemplu. Mai monumentale sînt următoarele: 1. *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi* (Blaș, 1854); 2. *Acte și fragmente* (Blaș, 1855); 3. *Crestomație saă analecte literare* (Blaș, 1858); 4. *Principii de limbă și scriptură* (Blaș, 1866); 5. *Gramatica analitică* (București 1869); *Gramatica sintactică* (București, 1872). De însemnătatea acestora sînt apoi: *Organul luminării* din 1847—8, și *Archiv pentru filologie și istorie* din 1867—71.

Firele roșii din activitatea sa filologică sînt cristalisarea gramaticii, curățirea limbii și stabilirea ortografiei românesce.

Despre succesele sale în gramatica limbei românesce, fie dovadă premiul său obținut la Academia Română din București, cum și împrejurarea, că toate gramaticile noastre de la el și până azi nu spun nimica nouă, numai în formă

și în vestminte potrivite vremilor se deosebesc de gramaticile lui Cipariu. Adevăr va rămânea tot de una, că gramaticile sale au fost primele gramatici românesce lucrute după sisteme științifice.

Studiind cărțile celea vechi românesce, de prin secolul al XVI și XVII, a arătat calea adevărată, pe care trebuie cultivată limba românească. Tot studiul acesta, pe cum și al dialectelor românesce, l-a condus și la principiile de purisare a limbei românesce, de tot ce este în ea străin, în deosebii de slavismele celea multe, de cari secolii de-a rândul gemea limba românească. »Slavismele trebuie înlocuite cu elemente latine« — iată în puține cuvinte devisa purismului limbei, pentru care Cipariu s'a luptat cu totă demnitatea și cu cea mai profundă erudițiune de filolog iscusit. Purismul acesta al limbei avu mulți luptători ardenti, dar nicăiri n'a devenit atât de important, în consecințele sale, ca în Blaș.

În privința scrierii limbei românesce, Cipariu a propus și propagat *ortografia etimologică* și introducerea *literelor latine*.

Literile latine i-a succes a le introduce în toate scrierile românesce, atât în celea profane, cât și în celea bisericesci, și dacă azi nu se mai scrie la noi cu cirile, este a se mulțami drept talentului genial al marelui Cipariu, și prin el Blașului.

Cu ortografia sa Cipariu a fost înse nenorocos. La început a fost acceptată chiar și de către cel mai înalt for literar la Români, de către Academie, cu timpul înse un nou curent orto-

grafic, curentul *fonetic* s'a împuternicit atât de tare, în cât începu luptă contra etimologismului susținut de Cipariu și de școla sa, numită *școla Cipariană* sau *școla din Blaș*.

Etimologismul trebuie să cadă și să facă loc fonetismului. Cu cât mai mult se întăresce fonetismul, cu atât mai mari vor fi perderile etimologismului. Direcția nouă, cea fonetică, ajunsă o dată la putere, va aduce perirea școlei din Blaș, care din ce în ce pierde tot mai mult teren, până când în fine *Convorbirile Literare* îi dau lovitura de mörte.

Școla din Blaș, sau școla cea veche, pentru apărarea limbei, — școla cea nouă cu dorul de a garanta drepturi pentru actualitatea limbei române încep lupte înverșunate, ambele școle provăzute cu forțe geniale. De o parte savanții tradiționalismului, de alta stegarii presintelui limbii, toți plini de speranță, că e a lor viitorul în domeniul limbei și literaturii.

»Fortărăța etimologiștilor — zice dl Alesiu Viciu — se părea tare, dar o apărau puțin. Constantin Negruzzi și Alexandri, »cântau doina« pe afară. Dar astă doină are putere magică. Răsunetul n'a dărîmat fortărăța etimologiștilor, dar a lăsat-o gólă. Puterile tinere aũ fost atrase de geniul limbei populare din *Doine* și *Pecatetele tinerețelor* și în curênd aũ fost unite în societatea, care avea să pună stavilă curentului latiniștilor, să pornescă o »nouă direcție«. Savanții rîdeau de societatea »Junimei«, ea înse convorbia în limba doinelor și a poveștilor și apreția productele literare. Viitorul era al Ju-

nimei. Savanții au poreclit-o »tovărășia nouă bucóvnă«; dar bucóvna acésta conținea drăgălașele pasteluri în versuri și în prosă. Era nouă bucóvna în felul său, căci era cu chipuri de pe natură. Alexandri le zugrăvia în colónele poesiei fermecătore, ca originalul, iar Negruzzi, copia natura cu stil plastic, Gane, Creangă și Slavicî zugrăvesc graiul poporal în povești, amintiri, romane. T. Maiorescu înalță stindardul noúei direcții, și pe acesta scrie: Nu tot ce e românesc, este și bun. Tradiționalismul în literatură primesce lovitura de mórte. Dotat cu un talent eminent, T. Maiorescu pune la analiză critică produsele musei române și ne arată poesia română cu adevărata-î valóre. Mulți se dovedesc neadăpați din undele pegasice. Mișcarea literară pornită în contra direcției de atunci în cultura română a fost o mișcare epocală: literatura devine controlată. Se anunță principii științifice și estetice, ca produsele literare să întrunescă condițiunile materială și formală recerute de drépta critică.«¹⁾

Șcóla din Blaș înse pe lângă tóte sforțările străine s'a mai susținut până pe la anii 1880, când apoi s'a făcut concesiuni șcólei fonetice și în *Academia Română*. *Convorbirile Literare* au învins prin principiul lor fonetic. Cel mai mare stegar al acestui principiu este Maiorescu cu »principiul logic« în scrierea limbei române.

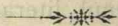
Cipariu și șcóla blășană, care atâta ani au dominat întreg terenul literar la Români, atât

¹⁾ *Unirea*. An. I. Nr. 25.

din cóce cât și din colo de Carpați, prevéd mă-
rimea pericolului. Cipariu, carele a fost mult
timp, până la anii 1870 sórele, pe lângă care
s'a învîrtit tótă sciința filologică, tótă literatura
románescă; Cipariu, carele pretutindenea a învins
în Transilvania și în România; Cipariu, carele
așa de tare a sciut impune la toți Români și
la străini; Cipariu cel mai mare învățat pe te-
renul limbei românesce: — acum trebuie să dea
înderept.

Ca și unu al doilea Hanibal restrîns în
puterea și gloria sa pe un petec de loc, îi mai
rămâne numai Blașul, aici mai domnesce încă,
— dar îndată după mórtea sa direcția nouă atacă
principiile sale de limbă chiar în fortăreța sa
puternică, în Blaș. După mórtea sa, Blașul mai
mult ru póte resista acestei nouë direcții, ci
primesce aprópe în tóte păturile principiile ei.

Azi șcóla blășană aici în Blaș abia mai are
unu-doî luptători. Nu peste mult etimologismul
lú Cipariu va fi scos și de aici, și marile învê-
țături linguistice începute de Klein, de Șincai,
de Maior, și susținute de Cipariu și de șcóla lú,
vor apune cu totul, și literatura română va vorbi
despre acésta șcólă cu venerațiune numai și cu
admiratione, dar îi va nega valórea practică, [carea
și actualitatea timpului încă i-au negat-o. Nu
peste mult șcóla blășană va fi înghițită cu totul
de undelele fonetismului.

VI.

Dimitrie Bolintineanu.

Recensiune la cartea dluî Carol Nagy intitulată: *Bolintinean Demeter költészete*. Cluș 1898.

Pe la începutul anului 1898 a apărut în tipografia lui Francisc Gombos din Cluș o lucrare foarte interesantă despre *Poesia lui Dimitrie Bolinteanu* («Bolintinean Demeter költészete»), scrisă, ca teză de doctorat, de dl Carol Nagy profesor la Academia Comercială din Cluș.

Îndată după ce mî-a ajuns în mîna și mie un exemplar din ea, m'am apucat să o cetesc, urmărind cu atențiune, cum scrie dl Nagy despre Bolintineanu, cum îl înfățișează înaintea unui public străin, care numai din această lucrare pôte să-l cunoscă, de ore ce necunoscînd limba romînescă, nu pôte să-l cunoscă de-a dreptul din operele sale, și prin urmare, nu pôte să-i judece nici talentul, nici valoarea de poet.

Îndată la primul moment mî-a cauzat mare plăcere, vedînd, că dl Nagy, străin fiind, arată atîta interes și dragoste față de literatura noastră romînescă. Acastă plăcere apoi s'a potențat, cînd am cetit-o pîna în capăt.

Peste tot, am rămas îndestulit cu lucrarea dluî Nagy; am aflat în ea un chip destul de clar, destul de complet, destul de fidel despre Bolin-

tineanu și poesia lui; am aflat în ea toate trăsurile necesare la construirea individualității lui Bolintineanu și la presintarea lui demnă înaintea unui public străin. Dar nu și în special!

Acestea m'aŭ îndemnat, ca lucrarea dluï Nagy să o fac cunoscută și înaintea cetitorilor români, fiind prea convins, că vor fi mulți, cari se vor interesa atât de subiectul lucrării, cât și de felul și forma, în care ni-l presintă dl Nagy.

I.

Partea primă din lucrarea dluï Nagy este *Întroducerea* (pag. 7—14), în care vorbește despre viața poetului și despre stările sociale, politice și literare din România între anii 1840—1860.

Noi încă dăm partea acésta în liniamente principale:

Bolintineanu s'a născut la 1819 în comuna Bolintin. Părinții și-î-a pierdut de timpuriu; din cauza acésta băiatul deveni trist și melancolic și nu iubia jocul, ca alți băieți, din care cauză ei l-aŭ și numit pustnic. Din când în când era iritacios. Naturelul melancolic îl erezi de la tatăl său, iar cel sanguinic de la mamă sa. Primițiile în studii le-a făcut în comuna sa natală, gimnasul în liceul Sf. Sava din București.

Primul debut, *O fată tinăără pe patul morțu,* îi câștigase simpatia și protecția fraților Golescu, cari l-aŭ ajutorat, ca să-și pótă continua studiile la Paris, unde a studiat din 1845—48, când, erumpând revoluția, grăbi acasă și luă parte activă în mișcările revoluționare, dar în curând trebui să-și părăsescă patria. Între anii 1850—

1857 îl vedem mai întâiu în Paris, după aceea în Turcia. În timpul cât a fost exilat, a călătorit prin Asia-Mică, prin Siria, prin Egipt și insulele Archipelagului. Cu ocasiunea întreținerii sale pe malurile Bosforului a scris feericele poezii de un colorit molatic oriental: *Florile Bosforului*, iar călătoria sa prin Macedonia a dat naștere *Macedonelor*.

După lupta de la Sevastopol se deschid și pentru el porțile patriei, unde îl primesc cu multă simpatie și dragoste. În 1859 sub Cuza devine ministru. Dar cu cât s'a ridicat mai sus, cu atât mai amare i-au fost decepțiile. Politica a deprimat în el pe poet.

Peste un an renunță la postul său de ministru și se dedică cu totul carierei de scriitor, scriind proză și poezie; zilnic apărea de la dînsul câte ceva, o satiră, o scriere volantă despre cestiuni sociale, istorice sau politice, dar începea da înderēt și cu cât scrie mai mult, cu atâta îi slăbesce mai tare efectul și auctoritatea. Sufletul poetului se slăbesce vîzînd cu ochii, iar în 1870 paralisa progresivă îl atacă atât de tare, în cât familia Zane, în al căreia cerc și-a petrecut ultimii ani, tu silită a-l transporta în spitalul Panteleimon. Poetul, o dată atât de mărit, acum era un viū mort, până când peste doi ani mórtea l-a scăpat de gróznica sa bólă la 1 Sept. 1872. Un mic număr de stimători l-au petrecut până în cimiterul din Bolintin, unde mult timp i-a stat mormîntul fără nici un monument, mai târziu înse stimătorii lui i-au ridicat prin colecțe un monūment frumos.

Epoca, în care a trăit poetul, se poate mândri cu mai mulți scriitori mari, cum sînt *Eliade Rădulescu*, *Gheorghe Asachi*, *Anton Pann*, *Alexandru Donicî*, *Grigore M. Alexandrescu*, *Constantin Negruzzi*, *Andreiî Murășan* și *Vasile Alexandri*, cari toți aũ influințat unul asupra altuia, prin urmare și asupra lui Bolintineanu. Asemenea aũ influințat asupra lui Bolintineanu și împrejurările politice și sociale, a căror caracteristică este tendința de a-și elibera țara de sub influința Rușilor și a Turcilor, de a regenera și înălța poporul, de a promova cultura și literatura română.

În acestea am spus tot ce este esențial și lucru principal în partea primă: nimic ce s'ar pute presinta cu un timbru nou, orî calitativ, orî cantitativ, tôte sînt date cunoscute orî de prin Gheorghe Sion, orî de prin alte biografii mai mici de prin diferite manuale de istoria literaturii române sau de prin diferite foî periodice. Și totuși dl Nagy are un merit, căci ce am sciut noi și dsa despre viața lui Bolintineanu, a făcut să scie și cetitorii maghiari.

II.

Partea a doua (pag. 15—29), în care dl Nagy vorbesce despre lirica lui Bolintineanu, în cepe cu poesia *O fată tinără pe patul morții*, atât de cunoscută la toți dintre noi. Dl Nagy dă întreg conținutul poesiei în traducere în prosă, din strofă în strofă (pag. 15—16). În aprețierea ei, ce e drept, recunósce tôte frumusețile: subiectul bine ales, tonul elegic și dureros, ideile frumoase, comparările nimerite, limbajul poetic

și încântător, dar comparându-o cu elegia francesă *La jeune captive* a lui Andreiș Chénier, află în ambele acela-și subiect, acela-și ton, acelea-și idei, și așa meritul, ce-l lasă lui Bolintineanu, este singur succesul imitării (pag. 16).

Dacă la doi poeți sémănă câte un șir sau câte-o idee, acésta încă nu îndreptătesce pe nimeni, ca să pótă zice, că a imitat unul pe altul; pentru a se face acésta ar trebui, ca să se imiteze de doi poeți întreg spiritul sau mersul ideilor, pe cum a imitat p. ex. în literatura maghiară Baronul Jósika în romanele sale pe Walter Scott, Mădách în *Tragedia Omului* pe Göthe, sau Petöfi pe Bürger, sau Beranger. Acésta este o imitare artistică, pentru care nimeni nu li-a destras din meritul lor de poet și scriitor.

Dar chiar așa să fiă, că meritul lui Bolintineanu este numai succesul imitării, pe cum zice dl Nagy, și atunci încă cu fală trebuie să mărturisim, că Chénier nici o dată n'a avut imitator mai fericit, de cum a avut în acest cas pe Bolintineanu, căci *O fată tînără pe patul morții* este în adevăr un cap de operă.

Bolintineanu, prin acésta poezie și-a pus basă renumelui său de poet în literatura noastră. Prin poezia acésta »el înalță elegia — zice Aron Densușan — unde n'o putuse sui încă Cârlova și unde n'a ajuns încă nimeni la noi. Dacă cele dintâiu două strofe din acésta plângere sînt de o adîncă duioșie, care merge crescînd, cele trei din urmă sînt tot ce pôte fi mai zdrobitor pentru un suflet tînăr, ce çruđa mórte îl smulge din

plaiul fermecător al vieții. Blandeța ce se revarsă ca idee, sentiment și stil peste totă această poezie, stă în cea mai intimă armonie cu ființa, care scóte din sînul sêu această plîngere: este o fată tîneră! Poetul nu ni-o póte înfățișa mai bine, pare că o vedem cu ochiî, de cât încunjurêndu-o de totă această atmosferă blândă, duiósă, palidă, întocmai ca o vale de florî în amurgul palid și duios al sórelui apunêtor.« ¹⁾

Tot așa de frumos scrie despre această admirabilă poezie și Virgil Popescu: »El (Bolin-tineanu) ne aduce tristele lamentațiunî ale unei tinere, ce »ca robul ce cîntă amar în robie, ca cerul ce geme de grea vijelie« își cîntă ultimul cîntec dureros pe patul de mórte. Lacrimile tinerei, ce se usucă ca un crin când rácéla îl înghéță, când sórele îl arde, orî grindina îl bate, ar pêtrunde și cele mai impetrite inimî. Și cum nu? O ființă tîneră în primăvara zilelor ei, când abia a început să guste plăcerile vieții, desmerdările lumescî, încântările amorului, piere, viața deja i-se stinge, apune în mormînt. O compătimire, o înduioșare îți cuprinde inima și fără de voie te face, să gîndescî la sórtea dușmană ce când îți pare, că te favoriséză mai tare, atunci te părăsesce, te aruncă în prăpastie.« ²⁾

După această prea frumoasă poezie, dl Nagy vrea să tracteze despre sentimentul morții, al amorului și al naturei, căci — se vede — a urmat principiul lui Brunetiére, care zice, că

¹⁾ Aron Densușan, Cercetări Literare; vol. II. pag. 296 - 7.

²⁾ Virgil Popescu, Bolintinean ca poet; în *Noua Bibliotecă Română*, tom. I. pag. 507.

originalitatea poezilor și măsura talentului lor mai tare se dovedesce la aceste trei obiecte: mörte, natură și amor. Cu toate acestea, în partea acésta a cărții dlui Nagy se pot deosebi următore sentimente: sertimentul morții (pag. 15—18), sertimentul amorului (pag. 19—23), sertimentul naturii (pag. 23—24), sertimentul patriotic (pag. 24) și în urmă sertimentul religios (pag. 26).

Înainte de toate trebuie să spun, că caracterul acestor sentimente, așa pe cum ni-l presintă dl Nagy, este palid, superficial și lipsit de un studiū mai aprotundat, nu se extinde nicī pe departe la toate poesiile, din cari ni-ar puté da în adevěr nisce trăsături mai plastice despre lira lui Bolintineanu, care atât de frumósă și pătrunzétore este.

Bolintineanu a scris mai multe poesii, în cari se ocupă cu mörtea, s'aũ cu morții. El nu se teme de mörte, ba în unele casurī cochetéză cu ea, o doresce chiar. Lui îi place mörtea, căcī e justă, și măsură după dreptate la avuți și la sĕraci, la puternici și la slabī. Mörtea e cu mult mai justă, de cât omul muritor. Ferice de acela, care móre cu fruntea încoronată de onestitate și virtute (pag. 17). Poetul se plânge contra sorții crudele, care a dat omului mai multă durere, de cât bucurie. Se plânge chiar contra speranțelor, căcī sörtea nu e mai bună pentru aceea, că mai înainte de a muri ne légănă în visurī surizétore. Sörtea omului e, să se nască, numai ca să móră. Toți readuc acele suferințe. După rĕu vine numai rĕu. Singură

mórtea e aceea, care pune capăt durerilor îndelungate (pag. 18). Tóte acestea dl Nagy le probéză cu poesiile: *Mórtea*, *Morţii*, *Nu mai voiă consolaţiune*, *La o umbră*, *Visiunile* și *Deşertul*.

Sentimentul amorului dl Nagy îl caracteriséză încă și mai lánced, deși acest sentiment a dat nascere unor producţiuni de tot frumoşe și încântátóre în lirica lui Bolintineanu. Când dl Nagy spune, că poetul se însufleşesce acuși pentru un braț saú pentru un piept alb, ca crinul, acuși pentru o guriță fragedă și pentru câte-o sărutare; că une ori se ocupă numai cu prezentul, iar de viitor nici că-í pasă; că topindu-se dupa iubită-í mórtă, doresce, ca să mórá și el cât mai curînd, ca în cer să se pótă împreuna iarăși cu ea; că poetul în mai multe poesii a exprimat ideea fundamentală, că cine n'a iubit, nici nu a trăit: — crede, că l-a caracterisat pe Bolintieanu și í-a expus concepţiunile despre amor. Când se provócă la dóuë poesii, la *Scopul omului* și *O patimă* și pe una a treia, *Amorul*, o presintă în traducere, și amintesce numai în general poesiile scrise cătră Agnesa, Tilia și cătră alte figuri femeiesci: — crede, că expunerea sa este completă și proptită. În fine când dl Nagy pune în fața lui Bolintineanu concepţiunile lui Eminescu și De Vigny despre amor, scurt și confus, și poesia *Ce e amorul* de Petöfi: — crede, că-í îndreptătit a zice despre Bolintineanu, că el n'a simțit amorul, că ceea ce el spune, este numai repețirea celor zise de alții cu sentimente, numai un reflex, reflexul alțora și nu al inimei sale (pg. 23).

În adevăr, nu înțeleg superficialitatea, cu care a tractat acest sentiment în Bolintineanu, căci cum pôte da cine-va despre un sentiment un tablou general numai din câte-va poesii, chiar și acelea atinse numai ca în trecăt.

Nu înțeleg, cum dl Nagy vede mai multă frumuseță în amorul lui De Vigny, de cât în al lui Bolintineanu. De Vigny zice în *Dolorida*: »Mai tare-ți iubesc amorul, de cât viața«, iar Bolintineanu în *Scopul amorului*: »Ființa vieții este amorul«. Ce e amorul lui De Vigny fără viață? Nimic! Dar amorul lui Bolintineanu, ca ținta vieții, este amorul cel adevărat!

Nu înțeleg, cum dl Nagy compară pe Bolintineanu cu Eminescu și Petöfi. Tótă lumea, care are cunoșcințe de literatura română și maghiară, scie, că Eminescu și Petöfi sînt *per excellentiam* poeții amorului, cari ambiî aũ iubit — dacã mi-i iertat sã zic așa — pe atâtea, pe câte aũ vëzut, și prin urmare și despre amor alte sentimente și concepte aũ avut, aũ simțit și scris mai înfocat, căci ei aũ trăit, simțit și scris aprópe numai pentru amor, dar Bolintineanu airea e acasă, și nu în preamãrirea amorului, de care nici o datã nu l-a legat așa mult viața.

Nu înțeleg, cum de nu-î place dluî Nagy *Amorul* lui Bolintineanu. De bunã samã nu l-a cetit mai adêncit, căci altcum nu afla în el *idei încãlcite* (pag. 21). Iatã aci *Amorul* în întregitatea sa, căci meritã atãt ca fond, cât și ca formã:

Ce-î amorul? o beție;
Dar frumósã 'n al ei sbor!
Dulce-î a lui bucurie!

Dulce este al lui dor!
Vai! în viața fugătoare
Nu mai știu ce să doresc!
Zilele strălucitoare?
Noaptele ce recoresc?
Bătrânețe, te înclină!
Cărturari, tăceți acum!
Voi vreți foc fără de lumină,
Trandafiri fără de profum!
Inimă fără iubire
Încă 'n viață nu a stat:
Inimă 'n a sa simțire,
Cu cuvântul s'a certat.
Dacă legături ce place
M'a oprit să iubesc eu,
Legătura om o face,
Dar p'amor chiar Dumnezeu!
Să 'nceteze să iubescă
Muritorul obosit,
Ce pe calea omenescă
Inima i-a veștezit!
Eu voiș tămăia amorul,
Și 'n profumul lui ceresc
Beat, uitând ferice dorul,
Zilele voiș să-mi răpesc!
Chiar robia-i place nouă;
Lanțurile-i sînt de flori;
Lacrima-i o dulce rouă,
Doliul lui sărbătorii.
Dar de parte o iubire,
Și plăceri, ce obosesc!
Ce desgrad a lui mărire
Și profumul lui ceresc!

Nu înțeleg, cum a scăpat din vedere dluî Nagy poesia *La o nălucire iubită*. Este numai de 12 șiruri, dar de o admirabilă frumuseță, pe cum urmază:

Dulce fantasmă, unde ești óre?
Luat-ai sborul lin cătră cer,

Ca fluturelul, ce în eter,
Legănat sbóră pe aripióre?
O inger dulce al vieții mele!
Al tinereții vis fugător!
Ești pe pământul acest de dor,
Saú arzî ferice sus între stele?
Dacă pământul ai părăsit,
Spune-mi terice și dulce nume,
Să las în dată viața și lume,
Să sbor la tine, ce am iubit!

Aron Densușan o numesce »diamant«, și laudă în ea ideea simplă cu trăsătura măreță și rotunzimea ei. »Ideea atât de simplă față cu pierderea cea mai mare, căci ea era »ingerul vieții«, desfășurată atât de scurt și atât de rotund, fac strălucirea acestui diamant. Un alt poet ar fi turnat un roiú de strofe, voind să-și arete durerea pentru pierderea »ingerului« seú, și tocmai acesta ne-ar convinge tot mai mult, că nu-l dóre, că nu-í în stare să ne arete.« ¹⁾

În fine nu înțeleg, cum de dl Nagy nu a cuadrat aci, la sentimentul amorului, și cele trei poesii frumoșe: *Cântece și sărutări*, *Copilul*, și *Cornul*, cu care dînsul se ocupă mai pe larg la pagina 27—28. Din aceste încă ar fi putut scóte noué frumuseți, cu cari ar fi putut ilustra acest sentiment în Bolintineanu, căci deși forma lor este narativă, în fond conțin cele mai lirice elemente, vibrate de sentimentul amorului. De altcum și dl Nagy recunósce succesele de executare în aceste trei poesii (pag. 27). În tóte trele apare, în modul cel mai plastic, sentimentul amorului.

¹⁾ *Cercetări Literare*, vol. II. pag. 298.

În *Cântece și sărutări* o tină ră copilă rógă pe poet, să-î cânte, că-l va încorona cu florî, dar tină rul nu vrea s'o asculte; atunci îî promite, că-l va săruta, și el în dată începe. În poesie:

»Ia harpa de aur, poetule june,
Și cântă, căci ochi-mî de lacrimî sînt plinî;
Iar pentru-acăsta pe frunte-țî voiŭ pune
Ghirlande de crinî.

— În dar tu veî pune, suflare curată,
Pe frunte-mî ghirlande: eŭ tot voiŭ muri.
Vaî! róua nu póte p'o flóre uscată
A rentineri.

— Ia harpa de aur și fă să răsune
Palatul acesta d'aure cântări;
Iar pentru răsplată pe frunte-țî voiŭ pune
Eŭ dulci sărutări«.

Apoi copilița cu cât săruta
Cu atăta poetul măi dulce cânta.

Mă mir, cum de dl Nagy nu a observat aci puterea amorului. Mî-ar fi plăcut mult, dacă analiza dlui Nagy ar fi străbătut măi adănc în criteriul frumusețelor liriceî lui Bolintineanu; atunci de bună samă ar fi ajuns la alte rezultate în ce privesce acest sentiment al lui Bolintineanu. Mî-ar fi plăcut, dacă dl Nagy ar fi descoperit, ca Ar. Densușan, în *Cântece și sărutări* o calitate poetică rară, înțeleg calitatea, cum scie Bolintineanu să arete în mod plastic puterea amorului. Junelui poet nu-î trebuie corónă de florî, coróna glorieî, el vrea amorul copileî, și acásta poetul atăt de simplu și tot o dată atăt de frumos a sciut să o exprime. »Acest mod de a sensibiliza puterea iubireî — zice Ar. Densușan — este

gémên cu acela, cum ne înfățișeză Homer cu o singură trăsătură frumuseța Elenei, pe care el n'o descrie anume nicăiri, dar într'un moment ni merit ne lasă să simțim tot farmecul ei.«¹⁾

Ușor ar fi putut afla dl Nagy trumusețe și în celelalte poesii.

Să luăm întâi *Copilul*.

În această poezie se spune, că un copil se juca într'o vale și alerga după fluturi, cu foi de portocale. Așa se întâlnește cu Clora, care »flori în pólă culegea«. Ea i-a dat din flori și l-a sărutat. De atunci fluturii au rămas în pace, dar el și-a pierdut liniștea.

De atunci pe floricele
Fluturii se jócă, sbor,
Căci mai mult cu rămurele
Nu măi turbur pacea lor!
Înse pacea pentru mine
De atunci s'a turburat;
Peptu-mi saltă în suspine,
Lacrimi vërs neîncetat!

Ce contrast admirabil între o dată și acum, între pacea fluturilor și neliniștea copilului. Cu atât măi virtos așteptam de la dl Nagy se observe frumusețile admirabile din aceste contraste, că asemenea momente aflăm și în *Szép Ilonka* a lui Vörösmarty. Óre acesta nu este o deosebită frumuseță în poezia de amor a lui Bolintineanu?!

Cornul iară este un juvaer de poezie. Un tinër plécă pe mult timp din țară. Îl însoțesce până în deal și iubita sa. La despărțire se aude rësunând un corn îndepărtat. Ea îl rógă, că

¹⁾ *Ibidem*, vol. II. pag. 304.

orî unde ar fi, când va auzi răsunetul cornului, să cugete la ea. Apoi trece timp mult. Tinerul rentorce, dar ea e în brațe străine și nu-l mai cunósce, și el totuși erumpe în lacrimi, — când aude cornul.

Unde vrea un sentiment mai delicat, plin de cele mai gingașe momente: momentul despărțirii de iubita sa și momentul rentórcerii la perfida sa. »Nu numai îți înduioșează inima prin simțirea naturală și adêncă — zice Ar. Densușan — dar tot o dată îți desfátéază imaginațiunea prin modul atât de nou, de a-ți exprima durerea și prin mișcarea viuă, ce se revarsă peste tótă icóna.« ¹⁾ Și să nu pótă fi acéstă poesie un izvor de adênci frumusețe poetice, când în 22 șiruri vedem, că cu atâta succes se împreună în ea arta epică, lirică și dramatică! De atari și de alte asemenea frumusețe trebuia să țină samă analisarea dluî Nagy, prin acésta analiza d-sale la tot casul câștiga mai mult, de cât asemênarea celor dóuë ultime șiruri ale *Cornului* cu șirul ultim din *Le cor* a lui De Vigny (pag. 29), între cari nu este mai mare asemênare, de cât între un măr și o péră.

Asemenea aci trebuiaũ tractate urmátóarele: *Fecióra*, *Mirésa mormîntului*, *O umbră* și *Fecióra dimineții*. În tóte aceste poesii lirice firul roșu este amorul consumător, pe care dl Nagy nu trebuia să-l trecă cu vederea la rëndul analizei.

Îubirea și admirațiunea naturei află cuvinte mai recunoscétóre. În frumusețile naturei dl Nagy

¹⁾ *Ibidem*, vol. II. pag. 299.

mai mult se miră, de cât se îndrăgostesce. El și în privința acésta este imitatorul lui Lamartine. »Abia are poezie — zice dl Nagy — în care natura cu puterea sa fermecătoare să nu scótă de pe buzele poetului accente de glorie« (pag. 23). Cu tóte acestea, dl Nagy crede, că este îndestulítóre zugrăvirea naturei la Bolintineanu, dacă va spune, în patru șiruri, că *Legendele istorice* și *Florile Bosforului* sînt pline de frumusețele naturei, și dacă se va opri în șiruri de o jumătate pagină la poezia *Fericirea* și *Deșertul*, arătând din ele câte-va idei în prosă.

Poesia patriotică a lui Bolintineanu dl Nagy o caracteriséză ast-fel: Lirica patriotică a lui Bolintineanu este plină de vigóre și sinceră, iúbirea de patrie zace afund în inima poetului, mai cu samă în poesiile scrise în timpul exilului se manifestéză mult sentimentul profund al iúbirei de patrie (pag. 24—5).

Cu tot dreptul am putut aștepta, ca dl Nagy să ne dea despre acest sentiment un tablou complet, zugrăvit cu trăsături minuțioase. Dînsul înse dá numai câte-va idei din *Exilatul* și *Proscrisul*. O, și ce admirabil tablou ar fi putut face poesiile: *Țeră dulce și frumoasă*, *Plîngerile poetului român*, *In timpuri de cugetare*, *Un martir*, *Cântec național*, *La unire* ș. a. Suferințele și aspirațiunile poetului aici tóte le putea afla grupate în cea mai frumoasă armonie, cu acestea putea chiar proba până la evidență, că cel mai curat și mai sincer între sentimentele poetului, este iúbirea sa de patrie.

Nu ne îndestulesce caracterisarea dlui Nagy nici la sentimentul religios al poetului (pag. 26). Poesia *La Dumnezeu*, ce e drept, este cea mai frumoasă între toate poeziile sale de categoria acésta, dar un sentiment nu se póte nici când remarca din o singură poesie, cum face dl Nagy.

Acestea sînt defecte, ce nu se pot scusa în fața poeziilor *Invocație* și *Odă*, frumoase ca și poesia *La Dumnezeu*, saũ în fața acestora: *Ingerii la rugăciune* și *La Isus pe cruce*.

Peste tot lirica lui Bolintineanu nu o tractéază sistematic și exhaustiv, ci rupe și de ici și de colo câte ceva, alérgă prin o grădină plină cu cele mai fermecătoare și mai admirabile flori, culege din toate speciile câte una, dar nu le scie lega în buchet frumos. Și te dóre, că nu ai un ast-fel de buchet, când ai întrat o dată într'o grădină așa de frumoasă, cum e grădina liriceii lui Bolintineanu.

Asemenea ne atinge neplăcut, când vedem, cum dl Nagy vrea să arete pe poet sub influențe străine. Este adevărat, că sînt în Bolintineanu unele reflexiuni, ce se află ici și colo la scriitorii vechi clasic, pe cum la Anacreon, Tibullus, Propertius, Horatius și Ovidius, dar nu reflexiunile acestea, puține și disparente, fac lirica lui Bolintineanu, cu atât mai puțin asemănările ce le face dl Nagy între Bolintineanu și între De Vigny și Chénier. De aceea greșesce dl Nagy, când vrea să presinte pe Bolintineanu ca elev al lui Anacreon, Tibullus, Sappho și Lamartine.

Între poetul nostru și Lamartine este cel mult legătura melancoliei și a tonului elegiac și

dureros, încolo totă încercarea dlui Nagy de-a arăta influințele străine asupra lui Bolintineanu, se bazează mai mult pe ipoteze, pe cum se dovedește acesta din înseși cuvintele sale, unde zice, că din biografia poetului nu putem ști, ce fel de poeți străini a citit și din această cauză a fost silit, ca la analizarea operelor să-și bazeze afirmațiunile sale numai pe ipoteze (pag. 4 și 5).

III.

În partea a treia (pag. 30—62), unde dl Nagy tractează despre poezia narativă a lui Bolintineanu, este mai norocos, de cât în tractarea lirice, caracterisările și grupările sale de aici sînt nimerite, deși lasă și aici multe de dorit.

Numărul cel mare al poeziilor narrative ale lui Bolintineanu îl atribuie dl Nagy originei poetului din popor (?) și naturelului său retras și serios, două împrejurări acestea, atât de acomodate, ca poetul să iubească poveștile din popor și să se ocupe cu ele. Tot acestor împrejurări atribuie dl Nagy și tonul lor de cele mai multe ori blând, molatic și melancolic, și numai une ori mai vioiu și mai energic.

În tractarea acestui gen de poezii dl Nagy face trei grupe: grupa *Florilor Bosforului* (pag. 31—37), grupa *Legendelor istorice* (pag. 38—54) și grupa *Basmelor* (pag. 55—60).

Dintre *Florile Bosforului* analizază pe *Leili*, *Mehrube* și *Gulfar*, tot aici tractează și despre *Ziôra* din Macedone, cu care atât de mult sémănă *La sultane favorite* de Victor Hugo, căci și ici

și colo se spune, cum sultana vrea să scape pe celelalte rivale ale sale.

E drept, că acestea sînt foarte frumoșe, am pute zice cele mai frumoșe din *Florile Bosforului*, dar nu se pôte ierta dlui Nagy, că din prea frumoșă ghirlandă de flori numai trei, respective numai patru poesiile a interpretat, sînt încă multe între ele, cari tot atît de frumoșe sînt și din cari dl Nagy putea să scótă nouă și nouă frumusețe la ivelă. Așa sînt *Giulfidan*, *Ciz-Culesi*, *Sărutarea*, *Odalisca*, *Fatme* și *Dilrubam*. Din aceste dl Nagy fără îndoielă putea da un tablou cu mult mai complet și mai perfect despre *Florile Bosforului*.

Tabloul dlui Nagy este acesta: *Florile Bosforului* sînt nisce istorióre triste din fermecătorul orient; obiectul lor este rēsbunarea amorului înșelat (pag. 31); ele sînt pline de descrieri și părți lirice, acesta este umbra lor, căci prin acesta ele devin mai trăgănite și mai greóie (pag. 33); iar în unele îi place poetului să arete curagiul cel mare al femeilor inspirate de dragoste (pag. 35).

Cu totul alt-fel le caracterisēză Aron Denșușan:

În *Florile Bosforului*, zice el, întîlnim nu numai o altă lume, dar și un alt spirit, lumea orientală, și orient este și spiritul din ele. Subiectele lor sînt luate din viața haremului turcesc, amorul și gelosia; cel dintăi cu înșelăciunile lui, cea de a doua cu cruđimile ei, sînt fondul tuturor acestor poeme. Scenăria este Bosforul cu tóte frumusețile și farmecele lui.

Acéastă natură, în care se petrece acțiunea poemelor, a fost și fericită, dar și nefericită până la un punct pentru poet. Poetul își concentrează puterea mai mult în descrierea frumusețelor Bosforului, trecând iute, incondeind ușor și chiar neglijând acțiunea, care este temeiul poemei. Pe lângă acesta, poetul desvóltă în poeme atâta pompă de limbă, un atât de viú torent de visuri, în cât toate acestea într'atâta vorbesc și răpesc pe cetitor, că el nu póte să-și dea samă de ceea ce se petrece, de acțiune, și ast-fel trece peste piesă, fără să póta prinde și ținé în minte desvóltarea ei, alegându-se de cele mai multe orí numai cu sunetul nespus de dulce și melodios și cu expresiunile pline de raze și florí, cu un fel de miros îmbătător, ce curênd se risipesce. Trebuie să se împetréscă óre-cum mai dinainte contra acestor farmece, ca să póta ceti poemele pentru a afla țesătura, acțiunea lor.

»Acesta este efectul esențial al acestor poeme. Strălucirea orbitóre a formei, a scenăriei, înécă fondul. Atât subiectele în sine, cât și tot chipul de creațiune și înfățișare al acestor poeme, revarsă asupra lor o atmósteră blândă, molatică, în adevěr orientală și diametral opusă aerului înviforat, bărbătesc din poemele și baladele naționale. Este rară și de mare însemnătate acéastă îndoită natură în acela-și poet. *Florile Bosforului* aú óre care asemănare cu poemele lui Byron, ca *Ghiarul*, *Mirésa de la Abidos*, *Corsarul* și *Parisiana*, mai ales în pompa scenăriei, cu deosebirea, că poetul Albionului, prin strălucirea și moliciúnea naturei sudice și orientale, amestecă

céța și asprimea nordului, și prin acésta a dat totul un farmec mai viguros, pe când poetul român, din firea și pozițiunea lui mai oriental, s'a metamorfozat cu totul în adevărat poet oriental. Noi credem, că dacă Bolintineanu ar fi scris *Florile Bosforului* în limba turcésă, ar fi rămas un poet turcesc, și atunci traducerea acestor adevărate *Flori* în limbile culte, ar fi avut chiar mai mare efect, de cât aș putut ele produce în limba română, și anume la noi din cauză, că sînt străine de viața și modul nostru de cugetare; la străini, fiind-că ori și cum Bolintineanu, ca Român, nu se pôte considera, ca adevărat reprezentant al unui alt popor, al unei vieți străine, cu totul deosebite de a poetului. Atât din acéastă cauză, cât și pentru încondeierea ușoră, fugătoare, meteorică ore cum, aceste poeme nu pot lăsa o adêncă impresiune în sufletul cetitorului. Drept aceea, ori cât sînt de strălucite aceste poeme, din motivele desvoltate mai sus ele n'aș putut să-și lupte nici o dată o deplină învingere. Toți câți le cetesc se îmbetă, le admiră momentan, dar vibrațiunile produse în sufletul lor repede se așeză, se liniștesc, strălucirea, ce i-a orbit iute dispăre, mirosul ce i-a amețit curênd se resuflă, și revin în starea lor normală, rêmânênd ceva mai îndelungat în auz timbrul dulce, melodia versului, iar în minte expresiunile scînteitóre.¹⁾

În grupa *Legendelor istorice*, dl Nagy tracteză pe larg ciclul lui Mihaiu Eroul, dând

¹⁾ *Ibidem*, vol. II. pag. 325—327.

conținutul și părți alese, parte în prosă, parte în poezie, din următoarele balade: *Mihaiu și călăul*, *Cea de pe urmă noapte a lui Mihaiu cel Mare*, *Mihaiu scăpând stindardul*, *Intorcerea lui Mihaiu*, *Mihaiu la pădurarul*, *Mihaiu revenind la Dunăre* și *Muma lui Mihaiu cel Mare*.

După acest ciclu complet am aștepta, ca să urmeze și ciclul lui Ștefan cel Mare, cum aflăm bună oră la Virgil Popescu: *Muma lui Ștefan cel Mare*, *Godrul Cosminului*, *Dumbrava roșie*, *Baia*, *Corvin și Ștefan*, *Bărlad*, *Visul lui Ștefan cel Mare*, *Cupa lui Ștefan*, *Daniil Sihastru*, *Copilul din casă*, *La mănăstirea Putna*, *Aprodul Purice*, *In mania lui Ștefan*, *Ștefan la mörte* și *Roxanda*.

Trebuia, ca dl Nagy, fie pentru dragul logiceii, fie pentru al esteticeii, să îmbrățișeze baladele aceste în felul și forma cum le-a îmbrățișat și cele despre Mihaiu, și atunci lucrarea dsale câștiga förte mult și în fond și în formă. Așa înse, că din întreg ciclul acesta se opresce numai la balada: *Mama lui Ștefan cel Mare*, ne lasă ore cum nemulțumiți.

Dintre cele alalte balade tractéză numai despre *Fata de la Cozia*, *Mărióra*, *Mircea cel Mare și soliu*, *Radul domnul și fata din casă*, pe cea din urmă înse o pune în grupa *Basmelor*. Apoi trece la poemele *Andreiü* și *Sorin*, la cari și noi vrem să ne oprim.

În poema dintăiü se spune, că Andreiü merge la răsboiü contra Turcilor. Fu grea despărțirea între el și amanta sa Maria, carea cu lacrimi în ochi îi spune, că până se va întörce de la

răsboiū, ea deja va fi mórtă. Dar el se duce la luptă, ca luptându-se vitejesce, să-î pótă zice: »Te iubesc.« La Nicopol el se destinge.

În luptă îl zăresce Bulbula, fiica pașei din Nicopol, se îndrăgostesce în el și îmbracată în haine de bărbat, întră în serviciul lui, După luptă Andreiū se rentórce la amanta sa, acésta chiar își serba căsétoria cu altul. Durerea lui Andreiū e mare, inima lui să rumpe de durere. În ziua următoare se întélnesc pe stradă convoiul nuntașilor Mariei și conductul funebral al lui Andreiū, urmat de un rob negru. Nu mult după acésta mai mulți tineri și tinere merg la mormîntul lui Andrelū și acolo află pe Bulbula mórtă pe mormînt.

Despe *Andreiū* dl Nagy zice, că are o povoste bine țesută cu părți alese, artistice, vióie și interesante (pg. 53). Și are dreptate. Firul narațiunei este o narațiune întregă rotunzită, în care se contopesce cu o dulce maestrie necredința Mariei, constanța lui Andreiū și iubirea nețermurită a Bulbulei. Întregă poema se desvóltă viū și rapid, sfîrșitul este tragic, sguditor.

În poema a dóua se spune, că Sorin, iubesce pe Fiorița, fca lui Mircea Vodă, dar acésta »nu simte nimic vězându-l, lipsind nu îl doresce«. Pe Sorin îl iubesce Smaralda, fata de casă a Fioriței. Vodă propune, ca cu ocașiunea nunții ficei sale cu Filip, să omórá doîspre-zece boieri, între carî era și Filip și Sorin. Fiorița prevede, ce are să se întîmple, decî prin Smaralda trimite inelul sêu lui Sorin, ca cu acela să-și scape viéta. Ghinea, însărcinat cu pier-

derea boerilor, îi prinde și închide, răpesc pe fica lui Vodă și o duce la casa sa. Ghinea tocmai voia să ajungă cu forța la iubirea Fioriței, când Smaralda intră înăuntru, străpunge pe Ghinea și scapă pe Fiorița. Sorin, în durerea sa pentru pierderea Fioriței, n'a luat parte la nuntă. Auzind acum, că mirele Fioriței este în prinsóre, cu ajutorul inelului primit întră în prinsóre, scapă pe Filip și móre el în locul acesuia, iar Smaralda, ne mai avënd ce iubi, se aruncă în apă.

Firul acțiunei este mai confus și mai puțin succes în desvoltarea sa, de cât în *Andreiă*. În tot decursul ei aflăm mestecate momente dramatice și epice. Are situațiuni și sentimente în adevër puternice, dar nu sint destul de pronunțate, executarea este mai inferióră de cât ele. Caracterele unele sint tipice, cum este caracterul lui Mircea Vodă și al grecoteiului Ghinea, altele neverosimile, cum este caracterul lui Sorin și al Smaraldei. Sorin, deși scie, că Fiorița nu-l iubesce, el totuși móre bucuros pentru fericirea ei. Asemenea scie și Smaralda, că nu este iubită de cătră Sorin, și totuși sare în apă pentru el. De sigur și dl Nagy la caracterele aceste s'a cugetat, când a zis, că în *Sorin* este un cumul de nevorosimități (pag 53).

În grupa *Basmelor* dl Nagy tractéză următoarele: *Baba și Mihnea*, *O nópte la morminte*, *Mureșul și Aluta* și *Fluturelul*. Tóte patru sint de o rară frumuseță, cele dóuë dintâiu cu conținutul lor infiorător, ceste dóuë din urmă cu conținutul lor drăgălaș și gingaș.

În *Mureșul și Aluta* se represnită Mureșul, ca un june și Aluta ca o fată tineră. Mureșul cere de la Aluta o florică din costiță, Aluta nu-î dă, apoi se lasă pe vale întunerecul nopții și Mureșul și Aluta dispar printre munți și printre brazi. Aluta se culcă sub un ulm pe pat môle de flori de munte, iar Mureșul sub un plop umbros. Mureșul acum cere de la ea un sărut, Aluta îi promite, că-î va da mâne, dacă va dormi frumos și se va scula mai târziu de cât ea. În revărsat de zori Aluta se trezesce, se scolă și plécă; mai târziu se trezesce și Mureșul, trist plécă după ea, dar nu o ajnge. Ursita îi preface în două riuri, cari vreaș să se ajungă, dar nu se mai ajung.

Fluturelul are și mai mult farmec. — Un fluturel se rógă de o viorea, să-l primescă la sînul eî, dar vioreua nu-l ascultă, totuși fluturelului îi succede, ca să fie primit la sînul viorelei. Acum fluturelul cere și un sărut:

Viorică, lică,
Lică mititică
Dă-mî un sărutat,
Că's de ploî udat
Și voiș spune ție
Acea istorie
Ce nime n'o scie.

Vioreua pentru o istorioră îl sărută și el îi spune istoriora resuriceî: o dată s'a întilnit sórele cu o fetică de craiș »pe un verde plaiș«, de care î-a plăcut fórte mult, el și-a petrecut îndelungat la ea și atâta a sărutat-o, până când cerul mâniaudu-se pentru întârzierea lui »schimbă pe fetică într'o resurică.«

Cam în felul acesta arată dl Nagy basmele *Mureșul și Aluta* și *Fluturelul*. Dl Nagy pune basmele mai pe sus și le ține mai succese de cât legendele istorice (pag. 55). După cum zice dânsul, »basmeele acestea sînt atîta de frumöse, atîta farmec este în ele, în cât cu greü ne putem despărți de ele« (pag. 60).

În aceste expune dl Nagy poesia narativă a lui Bolintineanu. *Traianida* este lăsată afară. E drept, că nu e completă acéstă mare epopee, dar cu tóte acestea trebuia, ca dl Nagy să se ocupe și cu acésta cel puțin în câte-va șiruri. Căci pe lângă tóte scăderile, ce le are orî în lipsa unei acțiunii și desvoltări mai încordate, orî în nexul prea lax dintre acțiunea principală și prea multele episóde, ce de multe orî n'aü nici o legătură cu firul epopeei, orî în caracterisarea de tot lîncedă a lui Traian, eroul epopeiei, pe lângă care trebuie să se învirte tóte întîmplările, — singur pentru subiectul eî sublim, în care se tracteză despre originea poporului român, merită tótă atențiunea seriósă. Trebuia făcută acésta și pentru cadrul mai complet al lucrărei dluî Nagy.

Acum las să urmeze caracterisarea generală a dluî Nagy asupra epiceî lui Bolintineanu:

»Bolintineanu íea fondul poesilor sale narrative de regulă de acolo, unde îl află; îl ea din cronice române saü turcesci și din diferite legende saü basme, orî din viața poporului român orî din viața acelor popóre, între care a trăit în timpul exilului sêü. Subiectul poesiilor sale narrative chiar pentru izvórele multifarie, este variü. El íubesce subiectele cu conținut serios, dar nu

desprețuesce nici pe cele vesele. Cu deosebită predilecție prelucră subiectele acelea, în cari învinge virtutea și curagiul femeiesc.

»Poesiile sale narrative în privința compozițiunei sînt de diferită valóre. Rar se póte împotrivi poetul înclinării sale celei prea mari spre descrieri minuțioase. În narațiunile sale cu subiecte orientale, cu subiecte, în sensul adevărat al cuvîntului, de balade, în adevăr se pierde acțiunea în părțile lirice și descriptive. Ca o scădere a sa trebuie să privim și însăși enararea acțiunei în momente mici și înărunte. Fantasiei cetitorului rar îi dă de lucru, iar narațiunile, și în general între produțiunile de orî ce specie ale artelor, pe cum sciut este, numai acele aű efect permanent, cari nu spun totul, ci se îndestulesc cu câte-va trăsuri, și completarea o rezervă pentru noi, pentru lucrarea minții și a fantasiei nóstre.

»Fără îndoieală, în privința acésta *Legendele istorice* și *Basmelor* sînt mai succese, de cât *Florile Bosforului*. Chiar și în privința formei și esecutării *Basmelor* le compete întăietatea.

»În *Legendele istorice* poetul adese orî nimeresce tonul demn de obiect, dar destule orî nu se póte înălța la acel sbor avîntat, ce cu totul drept așteptăm la asemenea subiecte» (pag. 61—62).

IV.

Cu partea a patra (pag. 63—68) se încheiă lucrarea dluí Nagy. Ca încheiere, partea acésta se ocupă cu limbagiul, stilul și versificațiunea

poetului, apoi cu valoarea poeziei lui. Întrégă partea acesta o putem schița în umătóarele:

Limbajul lui Bolintineanu este plin de repetițiuni. Poetul nu dispune de un tezaur mare de cuvinte. Pentru aceea-și idee de multe ori are numai câte-o expresiune. Afară de acesta de multe ori prelucrá în poeziile sale acelea-și idei cu acelea-și expresiuni. Întrtebuiñarea prea désă a sufixelor diminutive, nu numai la substantive, ci și la adiective, asemenea este o scădere a poetului (pag. 63).

Limbajul lui Bolintineanu înse are și părți merituóse și acestea sînt: întrebuiñarea mai restrînsă și mai moderată a cuvintelor străine și a neologismelor, pe cum și întrebuiñarea corectă a formelor gramaticale, în care privința întrece pe ceilalți contemporani ai seî, chiar și pe Alexandri (pag. 64).

Stilul lui de multe ori este excepționabil. Sintaxa lui este obosítóre. Iubesce mult stilul periodic. E mare eróre întrebuiñarea prea désă a unei anumite figurî și metafore. Are multe comparări și atribute, cari tot mereu le folosesce și are și de acelea, cari sînt prea comune, de de tóte zilele. Poetul nu s'a ocupat mult cu forma, iar tipurile lui sînt mai mult ideale și nehotărîte (pag. 65).

Versificațiunea la Bolintineanu este frumósă și varie, în privința versurilor și a rimelor este cel dintâiu între poeții români. Întrtebuiñeză cu mare plăcere trocheii și dactilii. Rimele sale sînt neexcepționabile (pag. 66).

Cu privirea la valoarea lui de poet, dl Nagy zice, că Bolintineanu nici nu e talent mare poetic

și nici sentimente ridicate până la pasiune nu are. Are multe idei împrumutate de la alți poeți. El a tradus mult, și traduceriile aceste au influențat și poezia sa originală. »Cel mai mare merit al său este, că a tradus și scris în timpuri de acelea, când nu putea conta la recunoștință materială, a nutrit și dezvoltat în fiii națiunii sale iubirea de patrie, și a scos la lumină eroii Românilor, îngropați în cronicile prăfose, și adunând în versuri basmele române, rămase în popor, dar deja pornite spre perire, le-a salvat pe sama posterității. Acelora aparține el, cari luptându-se cu greutățile începutului, și pentru rezultatele mai puține pot conta la recunoștință mai mare«. (pag. 67).

*

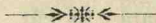
Dl Nagy în aprețierea activității poetice a lui Bolintineanu ține calea mijlocie. D-sa nici nu-l laudă prea tare, ca Densușan ¹⁾ și Popescu, ²⁾ dar nici nu-î contestează orî ce merit poetic, cum o face dl Nicolae Iorga ³⁾. Dl Nagy este făgărășan, acolo a crescut între Români, avu societate românescă, și i-se dete ocasiune, ca să învețe bine românesce și ca mai târziu să se ocupe și cu literatura română. Și-a procurat o frumoasă bibliotecă cu opuri românesce și cu multe studii străine, cari tractează despre filologia românescă; călători prin România, unde făcu cunoscințe cu

¹⁾ Vezi *Cercetări Literare*, vol. II. pag. 288—356. *Istoria limbii și literaturii române*. Ed. I. pag. 244—248.

²⁾ Vezi *Viața și operele lui Bolintineanu*. București 1876.

³⁾ Vezi *Schițe de istoria literaturii române*, vol. II. pag. 3—60.

mai mulți bărbați literați ai noștri. Tot atâtea împrejurări acestea, cari îl inițiară bine în frumusețile limbei noastre românesce; îl ajutară să cunoască bine stările noastre românesce și raporturile noastre literare și culturale, cari toate îl interesaū cu anī înainte de acesta, ca profesor la Școlă Civilă din Făgăraș, și-l preocupă chiar și azi ca profesor la Academia Comercială din Cluș. Între ast fel de împrejurări, dl Nagy și-a scris lucrarea cu multă pricepere — în literatura românescă — și cu mult studiū în cunoșcerea lui Bolintineanu. Dl Nagy, pe cum ne dovedesce lucrarea d-sale, a cunoscut, în mare parte, literatura referitoare la Bolintineanu. Din acesta a văzut, ce este exagerat atât pentru, cât și contra poetului, de aceea dânsul a luat calea de mijloc. Tractarea d-sale de la început și până în capăt este interesantă și atrăgătoare. E sincer și tără de nicī o idee rezervată, și deși are mai multe scăderi, pe cari toate le-am arătat, lucrarea dluī Nagy este demnă de tótă lauda și recunoșcința

VII.

Glosar de cuvinte dialectale.

Recensiune la studiul dluî Alexiū Viciū, intitulat: *Glosariū de cuvinte dialectale din graiul viū al poporului român.*

Blaş 1899.

Călătorul Africeî saltă de bucurie, când, obosit și înselat, în calea sa află câte o oază, unde își póte recrea puterile perdute, ca să póta continua mai de parte calea prin năsip și prin arșița sórelui. În tocmai ne bucurăm și noi, când după o lungă sterilitate literară sintem fericiți, să ajungem și noi la vre-o oază literară ori științifică. Și în tocmai avem cuvînt, să ne bucurăm și în cazul de față, când vrem să recensăm *Glosarul de cuvinte dialectale* al dluî Alexiū Viciū, care glosar în mijlocul sterilității literaturēi noastre lingvistice, este o adevărată oază, zic oază, căci — durere — în zilele noastre lingvistica română este atât de neglijată, în cât, cu drept cuvînt, se póte asemăna cu deşertul Zahareî.

Dl Viciū este elev din școla lui Cipariū. A dovedit-o acēsta prin cunoșcerea temeinică a limbilor surorî; a dovedit-o prin diferitele sale studii lingvistice; a dovedit-o prin iubirea cea mare, ce a avut pentru tainele limbeî române, pentru scrutarea, studiarea și comentarea lor; a dovedit-o mai recent prin *Glosarul de cuvinte dialectale*.

Tóte lucrările dsale arată dragostea cea mare a eruditului Cipariu pentru studiarea celui mai scump tesaur al nostru, pentru studiarea adîncă a limbei noastre romînesci. Dragostea ce a avut cel mai mare filolog român din Transilvania pentru studiul aprofundat al limbei noastre romînesci, l-a îndemnat pe dl Viciu, să păşescă pe calea dialectologiei, care la noi, la Români, este încă aprópe neumblată și neluată în samă, dar carea, este de o mare importanță pentru toți aceia, cari se interesază de trecutul, presintele și viitorul dulcei noastre limbe romînesci. Dragostea acésta a limbei romînesci, ce a erezit-o de la Cipariu orî direct, orî indirect, l-a îndemnat pe dl Viciu anî de a rîndul a observa și aduna un mare material de limbă, din limba vie a poporului român, din care înse de astă dată numai o mică parte ni-se întățișeză, prin eminentie, graiul român din valea Jiului.

Studiul dsale nu este mare, dar este important și valoros. Întregul se póte împărți în următoarele trei părți: 1. Tractat »despre însemnătatea dialectelor«; 2. Studiu asupra »varietăților dialectale în graiul românesc din Valea Jiului« și 3. Cuvinte dialectale.

I.

Partea primă servesce drept ca întroducere. Cu multă pricepere arată aici însemnătatea studiilor dialectale. Când am cetit partea acésta, în dată ne-am reamintit pe Max Müller cu principiile sale despre dialecte, și am simțit plăcerea, care o am simțit și când am cetit tractatul lui

Lundell despre studiarea dialectelor și despre folosul ce ni-l aduce studiarea lor.

Di Viciu expune lucrurile în mod plăcut și atragător.

Românii de prin diferite locuri vorbesc în diferite moduri. Unii vorbesc într'o formă, alții în alta. În unele locuri sînt cuvinte, cari prin alte locuri nu sînt cunoscute. Sînt lucruri, cari prin diferite părți aŭ diferite numiri. Sînt iară-și lucruri, cari prin diferite locuri aŭ aceea-și formă, dar aŭ alt înțeles.

Apoi sînt lucruri, cari prin diverse părți aŭ aceea-și formă și acela-și înțeles, dar în altă și altă formă se pronunță.

În unele locuri sînt cuvinte, cari prin alte locuri nu sînt cunoscute. În alte locuri multe cuvinte vechi aŭ perit din usul limbei, saŭ și dacă n'aŭ perit cu totul, și dacă se mai folosesc în graiul poporului, el nu mai sci înțelesul lor original.

Învęțații părăsesc ușor cuvinte vechi curate românesci, căci nu le plac, și le înlocuesc cu altele moderne, cari li-se par mai frumoșe, și nu le pasă, că aceste sînt străine.

Poporul, ce e drept, se alipesce de cuvintele cele vechi, el le întrebuițează așa, pe cum le-a erezit de la strămoșii săi. Dar acum și în sinul poporului încă sînt amenințate cu perire multe cuvinte de origine romană. Pe încetul vor fi, orî prin școlă, orî prin contactul zilnic, înlocuite cu altele nouă.

Varietățile și fenomenele acestea linguistice, fără îndoielă, sînt de o mare importanță pentru

studiul limbei. Studiarea lor aduce mari folose: a) *filologiei*, căci »multe cuvinte, frase și forme aū eșit din usul vorbirii așa, că azi sînt archaisme și forme obsolete, cari abia le-am puté înțelege, de nu le-am afla ici-colo păstrate în usul dialectal«; b) *literaturii*, căci »productele Musei poporane: doine, balade, hore, chiuituri, proverbe, ghîciturî, povești . . . nu se pot înțelege fără studiarea jargónelor locale«; și c) *etnografiei*, căci »dacă e să cunoșcem modul de gîndire, inima și sufletul unui popor, cu tóte manifestațiunile vieții lui interne și externe, apoî trebue să ținem samă, că tóte acelea se oglindéză în vorbă-î«.

Bucuros recunoșcem, că aceste sînt numai trăsături palide, în *Glosar* ínse trăsăturile acestea sînt îmbrăcate tóte frumos, sînt colorite și întărite prin o mulțime de exemple.

II.

În partea a dóua mai întâiū în o scurtă schiță topografică și etnografică vorbesce despre poporul român din Valea Jiului, despre caracterul și portul lui. Apoî trece la particularitățile morfologice și fonetice și le tractéză cu multă observare, ne-ar fi plăcut ínse, dacă tot o dată s'ar fi extins și la partea comparativă.

În general graiul Jienilor are o mulțime de particularități, dar unele din acestea se află și pe alte locuri, mai ales particularitățile fonetice. Amintim de ex. numai sunetele muiate, cari și aici se întrebuintéză, ca și în alte multe părți ale Transilvaniei.

Sînt înse mai interesante particularitățile morfologice, între cari, în adevăr, aflăm și casuri de acelea speciale, cari pe airea obvin foarte rar, sau chiar nici nu obvin de loc.

De la nume amintim, ca cel mai special cas, folosirea lui *eũ* (*ieũ*) în loc de *io*. De la verbe aflăm casuri încă și mai interesante. Așa la Jieni nu se întrebuițeză forma presintelui întărit cu *ez* sau cu *esc*, ei zic: »să te *sucă*« și nu: »*sucéscă*«, »să *fêrê*« și nu: »să *feréscă*«. — Perfectul simplu de la verbul *face*, se întrebuițeză și în forma cea veche: *ce fêce?* *ce fêceră?* — Perfectul simplu de la anomalul *a lua* se folosește ca verbele cu supinul în *s*: *losêi*, *loseși*, *luà*. Tot acest verb mai are încă și alte forme speciale: *lò* (luă), *te-o lò* (te-va lua). — Mai amintim, ca special cas și forma perifrastică cu *vream* și cu infinitivul, în loc de preperfectul conjunctivului: *nu se vré duce* (nu s'ar fi dus), *noi vrém mânca* (am fi mâncat).

În urmă finesce partea acésta cu o probă de graiũ de pe Valea Jiului, cu »Povestea Dobrii hăi desmirate«.

Ar fi tórté interesant, când am puté călători prin toții munții, prin tóte văile și prin tóte colțurile locuite de Români, ca să vedem și să cunoșcem bine în tóte privințele pe frații noștri români. Multele plăceri și încă și mai multele folóse, ce le-am avé din asemenea călătorii, ne-ar recompensa însutit pentru ostenelele nóstre. Căci ce póte fi mai frumos și mai interesant, de cât a vedé pe frații noștri, de prin diferitele părți, în lumea lor, în munții și

câmpiile lor, pe vatra lor, la jocurile lor, în portul lor special, a le cunósce datinele și obiceiurile și a le auzi graiul frumos cu tóte particularitățile sale! Eî, dar fórté puținî o putem face acésta. Drept aceea, dacá nu putem fi pártășî în est mod la tóte plăcerile și folósele acestea, trebue să ne îndestulim și numai cu o parte din ele, cu partea filologului.

Din acest punct de vedere, cu plăcere aprobăm specimenul cel frumos de limbă, ce ni-l dá dl Viciú în »Povestea Dobrii hăi desmirate«, copiată din graiul viú al poporului român, care specimen pentru multele și prețioasele sale particularități dialectale și noi îl reproducem întocmai:

Povestea Dobrii hăi desmirate.

Ice că a fost un om tare *gazdă* și *ála* avé, numa' o fată dîe o chema Dobra. *Ahasta* iera tare frumósă, *da desmirată dîin samă afară*. La lucru nu prindiè, níci mîncarea n'o lua cu mîna eî; c'o vorbă nu făcè níimica, *fără cân* îi iera fóme, zicè: »Dobrii i-i fóme!« *Cân* îi iera sètîe, zicè: »Dobrii i-i sètîe!« și mamă-sa îi da mîncarea și beutura cu lingura, ca la copiii *hăi* micî. Dîe ședîe pe *tăpșan* lângă foc și se mărè focu, dîe-o ardîe, Dobra striga: »ardîe Dobra!« și óre care trebuè s'o *fièră* în lături; dîe-î iera frig, striga: »i-i frig Dobrii!« și óre care o punîe, să șadă lângă foc.

Auzi *Ianăș* Ardîielean, un ficior dîin sat maî *hoț*, dîe vèstîea fetiîi, că-î mândră și bogată și *i-sè* da să ajungă la avèrea eî. Își puse în gînd s'o pețască și așa făcú. Părinții fetiîi îi spusèră năravu Dobrii, da *Ianăș* nu sè spăriè. El zisè: »fac eú *găzdónîe* dîin ea!« Și nunta sè făcú.

Dobra níci la casa socrilor nu lucra níimica, níci macar nu vrè să mînce cu mîna eî.

O dată, cîn ĩerau căseniĭ la masă, Dobra șediè die-o partĭe ĩntr'un *undĭeț* și zicè: »ĭ-i fόμε Dobriĭ!« — Vină să mănce Dobra, dacă ĭ-i fόμε, că la noi așa-ĭ *obiceriu* zisè ĩanăș, cu-ĭ ĭ-i fόμε, să mănce!« Dar Dobra dièdată die-a casă, să-ĭ *dè* altu ĩn gură, sè trasè lângă *căloniũ* cam nēcăjită, dar Ardĭelean fu cu mintĭe, că sè pusè și făcú foc mare sub căloniũ, die-o dogorè pe Dobra. Atuncĭ ea strigà: »ardĭe Dobra!« Ardĭelean zisè: »fèri-tĭe Dobro, că la noi așa-ĭ *obiceriu*, că dacă tĭe ardĭe, tĭe ferĭ!« Acù Dobra fόμεa o răbdă, dară trupu nu-l putu lăsa, să ardă, ci se feri. Diè la o vreme focu se stĭnsè și pe Dobra o rēsbi frigu și strigă: »ĭ-ĭ frig Dobriĭ!« Vină Dobra 'n pat și să sè culce, că nu ĭ-o fi frig«, rēspsè bārbatu-sèũ ĩanăș Ardĭelean. Și n'avù Dobra ĩncătrăũ și mèrse diè sè culcă 'n pat. Dĭiminièta o sculă fόμεa, că, vedĭeți Dumnĭa-vóstă, »lènĭea-ĭ mare dómnă«, da și fόμεa-ĭ rè; apoĭ aici niĭme nu-ĭ da ĩn pat să mănce. Acù vèzù Dobra că cu *cânĭia* numa' la pārinți o putut trāi și sè pusè la lucru și la măncare.

A opta zi, cîn' viniĭră pārinți la eĭ »pe *plăcintĭe*« numa' sè miĭrară, cîn' vèzură, că Dobra lucră tótĭe hēlea și diè bucurie, că fata lor *ha* desmiĭrată s'o făcut gāzdónĭe, ĭĭ *dèteră* zèstre bună Dobriĭ. Maĭ târziũ scriseră pe tinĭerĭ tótă moșia și sè făcură ómenĭ diè fruntĭe 'n sat Dobra cu ĩanăș Ardĭelean și, diè n'or fi murit, și pānă azi trāesc.

III.

După acēsta prea frumósă poveste, putem trece și noi la partea a treia a *Glosarului*, carea ĩntregă se compune din material lexical, și ca atare forméză partea proprie a *Glosarului*.

Materialul din acēsta parte este cules de pe un vast cāmp, care, — am puté zice ĩn general — se estinde aprópe pe teritorul din Ungaria locuit de Romāni. Acum sĭntem ĩn Transilvania, pe valea Murēșului, pe valea Tĭrnavelor, pe valea Someșului, prin Munțiĭ apu-

seni și pe Câmpie; acum prin Bănat, prin Sălagiū și prin părțile Maramureșului. Aflăm dese cuvinte dialectale din centrele mai însemnate: Blaș, Orăștie, Hațeg, Lugoș, Caransebeș, Turda, Gurghiū, Bistrița, Năsăud, Huedin, Jiboū, etc. etc. Corpul înse este Valea-Jiului, și mai ales din comunele Merișoși, Uricani, Iscroni, Petros, Paroșeni, cari mai des ocură în *Glosar*. Partea preponderantă este din valea aceea romantică a Jiului, unde dl Viciū petrecu timp îndelungat absorbit de studii aprofundate, prin cari fenomenele dialectale din graiul Jienilor i-se prefăcură în elementul predilect de studiū, cu aceea rezervă înse, care nu-l lasă rece nici pentru comunicatele de prin diferitele părți ale Transilvaniei.

Mănat de importanța studiilor dialectale, dl Viciū nu lasă nimic ne consultat: prinde vorbă cu poporul; îi privesce danțurile, ghiciturile poveștile și cântările; îi observă expresiunile; întreabă pe tineri și pe bătrâni; culege toate cuvintele rari, speciale și caracteristice; în mijlocul studiului deschide apoi *Glosarul* lui Maxim, *Dicționarul* lui Bariț și al lui Săinean și fruezăresce prin Pott, Cihac, și Schuchardt.

Iată terenul; isvórele și modul prin care dl Viciū cu totul la olaltă a studiat 744 de cuvinte și le-a arătat originea străbună ori străină, înțelesurile și variațiunile usitate în graiul poporului român de prin diferite locuri. Tóte celea 744 cuvinte le clasifică în ordine alfabetică, având în unele grupe mai multe, iar în altele mai puține.

Maî întâiū dă cu litere grase cuvîntul ces-
tionat, urméză în dată înțelesul saū maî bine zis
înțelesurile cuvîntului. Pentru clasificarea în-
țelesului aflăm o mulțime de expresiuni și pro-
poșiuni, ba chiar și strofe întregi din diferite
cântece poporale, ceea-ce contribue în mare
măsură la valórea cuvîntelor, căci așa le vedem
înțelesul maî de a dreptul, cuprins în cadrul
sēu propriū.

Fie care cuvînt este meditat, combinat
cumpănit și garantat. Resultatele, dl Viciū le
garantéză maî întâiū prin cunóscerea temeinică
a limbei române și a altor limbī străine, apoi
prin consciențiositatea cu care aprópe la fie
care cuvînt indică fidel și locul unde l-a auzit
saū cetit, și persóna, care i-l-a comunicat. Aci
zace valórea sciințifică a materialului lexical din
Glosarul dluī Viciū.

Din celea 744 cuvinte, ce se cuprind în
partea acésta ultimă a *Glosarului*, dl Viciū la
celea maî multe se mărginesce numai la puterea
de explicare, ce o aflăm în însă-și limba ro-
mână. Sînt ínse între cuvintele *Glosarului* în
mare număr și de acelea, cari dl Viciū le
explică cu ajutorul limbelor vechī, orī cu al
limbelor moderne. Între cuvintele explicate prin
alte limbī aflăm cuvinte de diferite origini:

1. De origine sanscrită: *gîvār*, trate de
mirésă = *dêvr*, f rate de mire; *hordidan* saū *horghi-*
dan, holteiū, june = *hardayan*; *leópă*, o palmă
peste ureche saū peste față = *laupas*; *a vătăși*,
a uni, a însoți = *vatis*, legătură.

2. De origine celtică; *argea*, casa ridicată numai din stîlpî și pusă cununa = *argae*, loc închis, și *argau*, a închide; *leucă*, jocul ce se făcea în Sâmbăta mare noaptea spre Duminica Paștilor în cimiteriū în jurul unui foc lung de $1\frac{1}{2}$ m. tăcut din cruci putrede și stricate. Cuvîntul este de origine celtică, unde rădăcinele *liag*, *leug*, *leig* însemnă *pétră*, dar petritele sînt și monumente, decî *leucă* însemnă și *monument*, ast fel *la leucă*, însemnă: *la morminte*.

3. De origine slavică: *dabéla*, mârțogă, cal slab, rău = *devel*, gras, trupeș; în limba română are înțeles contrar.

4. De origine latină: *articuș*, datină = *articulus*; *avliă*, curte, ocol = *aula*; *fosă*, șanț = *fossa*; *a meșce*, a mesteca = *misceo*.

5. De origine italiană: *a pișiga*, a pișca = *pizzigare*.

6. De origine franceză: *hușpilău*, batjocoritor, rău de gură = *houspiller*, a hăți, a smîci, a maltrata, a batjocori, a defăima, a critica.

7. De origine germăună: *cleiū*, trifoiū = *Klee*; *erdăpane*, crumpene = *Erdäpfeln*; *ghilț*, păslă = *Filz*.

8. De origine maghiară: *belcîug*, ȳertăciunile de la morți = *bulcsu*, *bucusu*; *cîușchiă* sau *tușchie*, o țeplică de lemn = *tűske*, *tuskó*; *a digozi*, a înghiolda = *dőgöz*, *dőgönyöz*; *hantóș*, bulgăr mare = *hant*, *hantos*.

Fără a vrea, să micșorăm valórea studiului, trebuie să o spunem înse, că dl Viciū nu o dată are și explicări prea cutezate. De atare categorie sînt de ex. următóarele: *căulă* (podisor), care vrea

să-l explice din cuvîntul sanscrit *kavahula* (cămilă, măgar); *forfoi*, care vrea să-l derive din germînul *Vortheil*; *băchiă* (obligațiune) derivat din ungrescul *béke* și *îndrevenit* derivat tot din limba maghiară de la cuvîntul *dermedt* (amorțit).

*

Acesta este, în mare, *Glosarul* dluî Viciu. Deși modest în formă, totuși în conținut ni-se presintă ca un studiu serios și aprofundat în toate părțile sale, și cu o valoare nedisputabilă.

La străini ar produce valuri mari și efecte simțite. Da, căci străinii deja de mult au început a pune pond pe lucrări și studii de categoria *Glosarului*. Străinii privesc studiarea dialectelor ca o parte esențială a filologiei lor. De aici provine, că la ei s'a format deja aproape o literatură întregă despre dialecte.

Aceste zise în general despre străini și despre interesul lor pentru studiarea dialectelor, le-am puté ilustra cu exemple, dar nu o facem, căci pentru noi ar fi prea întristător raportul ce ar resulta. Repeșim înse, că dacă studiul acesta s'ar fi scris de un străin, despre un obiect străin, și pentru străini, atunci el la tot casul ar produce efecte simțite.

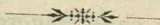
Dar noi încă nu sîntem dedați a ne interesa și pentru studii de acestea; nu, căci sînt prea seci, prea grele, iar nouă ne plac alte lucruri mai ușore, mai poetice și mai romantice. La noi dialectele românesce sînt încă nestudiate, și nu avem nici măcar o singură fôie periodică pentru ramul acesta al filologiei noastre. Asemenea nu avem pînă acum un dicționar, în care

să fie adunate toate cuvintele dialectale, iar când e vorbă de asemenea încercări, nepăsători trecem peste ele la ordinea zilei, ca peste nisce lucruri fără de nici o însemnătate. La noi trebuie, să vină străinii, ca să ne studieze graiul poporului nostru de prin diferite părți, ca și când nu noi am fi mai chemați pentru a o face acesta. Avem dovadă pe dl Weigand, profesor în Lipsca. Despre călătoriile sale de a rîndul aș scris toate foile noastre, fac alarmă și îl sîrbătoresc, ca pe un om-minune; dar despre apariția unui studiu românesc, scris de un profesor român, și edat — Dumnezeu știe numai cu câte jertfe — de un profesor român, multe foi române nu aș luat nici măcar o scurtă notiță.

Rău mare acesta, care a contribuit mult la rezultatul cel mic, ce l'am ajuns pînă acum în privința studiării dialectelor române. Și răul acesta mare a răpit pînă acum celor chemați ocasiunea de a se pute ocupa cu ramul acesta al filologiei noastre, a lipsit pe bărbații nostri de încurajare, și de sprijinul material și spiritual. Tot din acest rău constatăm azi faptul, că atât de puțin avem pînă acum pe terenul dialectologiei române, în cât nu putem să ne cugetăm, fără un fel de tristăță, la străini, cari pe cum în multe alte privințe, așa și în acesta aș progresat cu pași uriași față de noi. Ei aș raportat rezultate îndestulitoare, orî izbânde finale, iară noi sîntem încă pe calea încercărilor, și și aici numai pe la început. Ei aș opere grandioase și sisteme cristalizate, noi avem câte-va încercări numai.

Încercările pe terenul acesta la noi încep cu Ioan Maiorescu și cu M. G. Bojadschi. Acela a scris *Itinerarul istrian*, în care se ocupă cu limba Românilor istrieni. Acesta o scris *Gramatica macedo-română*, în care se cuprinde în regule dialectul macedo-român, despre care mai târziu pe la 1880 a dat câte-va mustre de limbă Vangeliu Petrescu și Tascu Iliescu. După 1830 începe a se da atențiune și graiului ardelenesc, sělăgian, bihorean și bănațan. Așa Vasile Vaida în *Tribuna* a publicat *Material jargon de dialect sělăgian*; Gr. Sima în *Foișóra*, încă a dat *Material de limbă*; Aurel Șuluț în *Transilvania* a făcut *Observațiuni asupra graiului ardelenesc în raport cu limba literară din România*; Iuliu Bugnariu în *Gazeta Transilvaniei* a publicat un *Dicționar popular* din jurul Năsăudului; T. Frâncu și G. Candrea aș scris *Rotacismul la moț și istrieni*, în care se ocupă cu limba Românilor din Munții apuseni și din Istria; M. Pompiliu în *Convorbiri literare* a arătat *Graiul românesc din Biharea*; *Familia* în anii trecuți a publicat specimene de limbă din graiul românesc al bănațenilor.

Repertorul productelor noastre dialectale este de tot sêrac și începător. De aceea ne bucurăm, când vedem eă prin *Glosariul* dlui Viciu, s'a înmulțit cu un product de însemnătate și de valóre netăgăduită.

VIII.

Dr. Ioan Rațiū.

Schiță biografică.

Între bărbații nemuritori, cari prin produsele spiritului lor ilustră Blașul istoric, cu drept cuvînt putem pune și pe canonicul Dr. Ioan Rațiū, despre a cărui viață și activitate, vrem să scriem aceste puține și modeste șiruri.

Prin mórtea lui sfînta noastră biserică și literatura ei a devenit mai sêracă cu o mărêță și merituósă figură, mai sêracă cu un bărbat, care la rëndul sêu și-a îndeplinit datorințele grele în modul cel mai lăudat.

În diminéța zilei de 28 Novembre anul 1900 clopetele superbe catedrale din Blaș, și a surorilor ei mai mici, sună lugubru, vestind tuturora, că bărbatul împodobit cu trumóse însușiri, cu înalte vîrtuți; canonicul Rațiū, nu mai este între cei vii.

Pare, că și acum aud jalnicul sunet, cum se perdea cu undele-î slăbite în marea dimensului vîzduh; pare că vîd, încă și acuma cernitele stindarde, cum fâlfăiaū trist pe aripele vîntului rece, ca și când ar fi vrut să ducă scirea tristă în tóte părțile, pe unde a străbătut numele și sciința lui, ca să verse și alții cu noi dimpreună, întru amintirea lui, o lacrimă ferbinte.

Și în reamintire jalea se potențiază, perderea devine tot mai mare și mai multiplă.

Cu două săptămâni înainte de aceea, cu toții sciam, că e bolnav; dar nime dintre noi, cei ce-l stimam și iubiam, nu și-ar fi adus aminte, că bóla sa atât de tragic sfârșit să aibă. Înainte de morțe cu cincă zile era încă pe picioare, dar în scurte cincă zile, bóla sa îl mistuesce cu desevîrșire și-l lasă nesimțitor și rece.

Séra de 27 Novembre din ultimul an al veacului trecut, pentru noi, pentru toți era plină de veselie, cum de obiceiú veselă e prinderea postului; pentru el inse era cea din urmă séră din acéstă lume, séra de agonie, care îi curmă firul vieții pentru tot de una.

Două nopți și două zile a stat încă între noi trupul său rece, fără viață, apoi ne-am adunat în jurul său cu toții, pretini și cunoscuți, bătrâni și tineri, inteligenți și țerană, Români și străini, din loc și din provincie, ca să-i dăm ultima reverință.

Pentru ultima óră sta în casa Domnului cadavrul slugii celui credincios; pentru ultima óră sta trupul său mort înaintea altarului, la care de atâtea oră s'a rugat și a preamărit pe Domnul domnilor.

Acum se ruga pentru el acela, pe care de atâtea oră l-a ajutat cu sfatul, și aceia. a căror fală a fost mai mulți ani de-a rëndul.

Asupra marelui învățat s'a rostit cel mai erudit și mai sublim cuvânt funebral, apoi s'a învăluit ziua cu nóptea și trupul lui s'a pus în cimiterul comun spre vecinică odihnă, între jalnice acorduri de »plângeri și tânguiră«.

Nouă, cari am trăit în jurul său, cari l-am cunoscut bine, cari l-am iubit pentru naturelul său cel puirea blând, și l-am stimat pentru caracterul său firm și nepetat, și l-am admirat pentru munca-î neobosită și pentru știința sa cea vastă și profundă, ni-se impune o datorință imperativă, o datorință sfântă ca să spunem și altora, cine a fost canonicul Rațiū, cum și-a folosit dînsul viața pentru binele public, și ce a făcut dînsul pe câmpul rigid al literaturii noastre bisericesci.

S'a născut la 30 Septembrie anul 1841 în comuna Alecuș (Elekes) din comitatul Albei-inferioare. Părinții săi au fost țărani simpli, dar pentru aceea ómenii deștepți. Caracterul și diligența atât de mult admirate în dînsul, de bună sémă au fost erezite de la parinții săi. Mamă-sa se cheama Dochia Gotea, iar tatăl său Basiliū Rațiū, om ce se bucura de o stimă óre care în comună, căci era cantor la biserica greco-catolică de acolo.

În elementele științelor a fost întrodus, în etate de 9 ani, în școlele din Blaș. Aceste institute, care pe cum scim, pe acele vremi erau unicele institute înalte românesci din cóce de Carpați, și cari de la înființarea lor și până astăzi, au dat națiunei și bisericeii române atâția bărbați deștepți, zeloși și distinși, — avură mare influință asupra tinărului nostru.

Deși trebuia să se lupte cu mare miserie, cu multe neajunsuri, cum de regulă trăiesc cei mai mulți studenți români în Blaș și pe la alte școle, el totuși se distinse în scurtă vreme

Înaintea profesorilor, cari îl îndemnară și ajutară să termine studiile sale.

În timp de 10 ani (1850—1860), sprijinit mult în cele materiale de nemuritorul nostru filolog român, de Marele Timoteiș Cipariș, el termină cu bun succes studiile sale normale și gimnasiale, iar în 5 Iulie 1860 depune examenul de maturitate, fiind al treilea între cei 14 abiturienți.

Dovadă despre memoria sa cea tenace, că în tot timpul, cât a fost student în normele și gimnasul din Blaș, n'a avut, pe cum spun contemporanii săi, o singură carte scrisă ori tipărită, ci a studiat tôte numai din memorie.

După absolvarea studiilor gimnasiale ajunge la punctul acela, când omul trebuie să-și alégă cariera și să iese în viața publică. Cea mai îndătinată carieră pentru tinerii români absoluți de școlele medii, ca și azi, era și atunci cariera preoțescă. Decî și el concurează la teologie, și în vara anului 1860 este primit în albul clerului tiner.

Având înse în vedere talentele, cu cari l-a dăruit natura și cari i-le-aș cultivat fericesce școlele din Blaș, și în urma acestor talente frumoșe legând de el speranțele celea mai temeinice. Mitropolitul Alexandru Șterca Șulușiu îl trimise, să facă studiile teologice în seminarul central de la sf. Barbara de pe lângă universitatea din Viena.

Aici a stat el ca teolog timp de patru ani, de la 1-a Octobrie 1860 până 1-a August 1864. În tot timpul acesta el a tăcut în studii serioșe

și pentru mintea sa ageră, pentru cunoscințele sale vaste și temeinice și pentru purtarea sa exemplară fu persoana cea mai plăcută profesorilor săi. Ca teolog în anul al patrulea a depus primul rigoros, din studiul biblic.

Apoi s'a rentors acasă în vara anului 1864, dar nu peste mult Mitropolitul Șuluțiu iară îl trimite înderept în capitala imperială, ca să facă studii teologice mai înalte, și să depună și cele alalte rigoroze. Rentors în Viena se chirotonesce de preot prin Mitropolitul de Lemberg Dr. Litwinovicz, și apoi ca preot sfințit face în timp de patru ani, de la 1864 până la 1868, toate examenele rigoroze, și în 1-a August 1868 se promovază de doctor în științele teologice.

Terminându-și ast fel rigorozele, pentru cari fu trimis, în aceea-și vară, prin luna lui August se rentorce la Blaș, unde fu bine primit, bucurându-se de la începutul carierei sale și până la mórte de mare autoritate înaintea tuturora. După sosirea sa îndată este numit profesor de dreptul și istoria bisericescă, la facultatea teologică și pe lângă aceea încă și la gimnasul superior profesor de religiune.

Ca profesor era iubit de toți elevii și teologii. De o parte naturelul său blând îi asigură în tot de una simpatia discipolilor, iar știința sa cea mare de altă parte inspira respect în toți aceia, pe cari contactul științific îi aducea în calea sa. Plăcut în vorbă și profund în știință tinêrul profesor era pururea superior.

Est mod distins prin calitățile sufletesci, superioritatea bisericescă distinge și mai tare

pe tinărul profesor, trecându-l într'un scurt interval de ani prin scala celor mai de frunte distincțiuni.

Încă în primul an al profesurii sale la 28 Novembre 1868, a fost numit asesor la tribunalul matrimonial de a II-a instanță pentru archidieceasă; la 27 Martie 1869 fisc consistorial; la 11 Iunie 1872 asesor la exactoratul archidieceșan; la 9 Martie 1875 asesor consistorial, iar la 24 April 1877 protopop onorar pe lângă folosirea insigniilor protopopesce.

Profesor stă timp de 9 ani, de la 1868 până la 1878. Atunci i-se face onórea de a fi numit secretar lângă Mitropolitul Dr. Ioan Vancea de Butésa. De sine se înțelege, că în calitate de secretar mitropolitan el nu mai putea rămâne și pe mai departe profesor, pentru aceea trebuia să renunțe la profesură și să trăiască singur oficiului de secretar până la 16 August 1879, când a fost ales și întărit de canonic teolog în capitulul de fundațiune Bobiană.

În calitate de canonic el se distinge an de-a rândul prin o muncă conștiințioasă și te-meinică, în special fiind considerat ca un mare canonist. Sub raportul reputațiunei sale de canonist excelent, fie pe timpul când era numai profesor, fie pe timpul, când ajunsese în statul canonicesc atât de bine meritat, ne provocăm numai la cele două dintâi concilii provinciale. La primul conciliu provincial, ținut în 5—14 Maiu 1872, tinărul profesor de dreptul bisericesc de la facultatea teologică, figuréză nu numai ca notar, ci tot o dată îndeplinesce și funcțiunea de

canonist a conciliului. Iar mai târziu în 1882, la al doilea conciliu provincial, tot el, eruditul canonic, pregătesce șemele cele mai grele: »Instrucțiunea matrimonială și procedura în cauzele criminale și civile«.

În anul prim al demnității sale de canonic este numit și rector al facultății teologice de la seminarul archidiececan, și ast fel iară-și se rentorce la educațiunea clerului tinăr, servind în acéstă calitate timp de 9 ani, de la 1-a Novembre 1879 și până la 1888. Atunci se retrage, dar pentru aceea viața sa nu devine nici de cât mai puțin laboriósă, în schimb primesce o altă sarcină grea, purtată până în anii din urmă, administrarea fundațiunei Șuluțane, care de bună samă reclama o mână puternică și o inteligință rară.

Pe urmă în capitlul mitropolitan avea demnitatea da canonic archidiacon saũ lector. Apoi mai era curator al catedralei, prodirector al facultății teologice, membru al exactoratului archidiececan, president al comisiunei școlastice archidiececane, și al tribunalului matrimonial de a II-a instanță pentru diecesele sufragane, etc. etc.

Iată scala distincțiunilor și funcțiunilor, prin cari i-a fost dat să trecă. Dară s'ar înșela, cel ce ar crede, că prin acestea am spus tóte despre el. Acestea fac numai o scurtă și fragmentară schiță din partea reală a vieții sale. Partea, prin care și-a eternisat numele, în istoria literaturei nóstre bisericesci, încă nici nu am atins-o, de și meritul său principal chiar în acésta zace.

Literatura noastră bisericăscă mai ales pe câmpul sciinței etice, și pe terenul dreptului bisericesc, în general, încă și astăzi este foarte săracă. Dar în special era foarte săracă și necultivată înainte de activitatea lui.

Căci dacă vom aminti cele două tomuri din *Teologia morală* a nemuritorului Samuil Micu Klein, apărute în Blaș la 1786, și cele două volume din *Teologia dogmatică și morală*, de Episcopul Ioan Bob, apărute tot în Blaș la 1801, atunci am accentuat aprópe tot ce s'a scris și a văzut lumină pe terenul eticeii în literatura bisericeii noastre greco-catolice.

Și dacă vom aminti opul aceluia-și Klein, întitulat: *De matrimonio* și apărut în Viena la 1781, și valorosul *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholici* de Episcopul Papp-Szilágyi, apărut în Oradea-mare la 1872, atunci iară putem zice, că am spus tot, ce s'a scris la Români uniți și pe terenul literaturii de drept bisericesc.

Lipsa acésta a literaturii noastre bisericescii îl îndémnă pe inteligentul și eruditul profesor ca să scrie o frumósă serie de opuri valoróse din domeniul eticeii și al dreptului bisericesc.

În 20 Februarie 1872 scóte la lumină primul său op: *Principiile generale saũ fundamentale ale religiunei creștine*.

În acela-și an, la 20 August, scóte la publicitate al doilea op, întitulat: *Principiile speciale saũ dogmatice ale religiunei creștine*.

În 1873, la 25 Decembre, publică al treilea op, mai voluminos: *Etica creștină*.

În 1875, la 1-a Ianuarie, iese la lumină al patrulea op voluminos: *Prelecțiuni teologice despre matrimoniū, impedimente și procedură.*

În 1877, la 13 Martie, tipăresce al cincelea, cel mai mare op al său: *Instituțiunile dreptului bisericesc*, cum și cel precedent, dedicat fericitului Mitropolit Dr. Ioan Vancea de Butesa, acestui archiepiscop bun, sacerdote piū, teolog erudit prelat venerabil, patron generos și bărbat înfrumusețat cu pietate cătră religiune, și cu onóre cătră națiune, — care, acela, i-a fost tot de una călduros sprijinitor în întreprinderile sale literare.

În 1878, cu amicul său Basiliū Rațiū, compuse *Catechismul cel mic*, care de atunci a eșit în mai multe edițiuni.

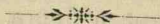
Apoi fiind absorbit de multele funcțiuni, cari ajung cu prisosință ómenilor activi, după 1880, multă vreme nu mai scrie nimic. Dar la 1887, când »Fóia bisericescă«, înființată la 1883 de Dr. Alexandru Grama, și »Fóia școlastică«, înființată tot atunci de veteranul Ioan German, acum profesor gimnasial în pensiune, se contopesc în »Fóia bisericescă și școlastică«, canonicul Rațiū iară începe a figura, și anume ca redactor pentru partea bisericescă a numitei foi.

În vremea și în fóia acésta el scrie mai multe studii mărunte, înse tóte în profundă cunoșcere de cauză. Dintre aceste studii înregistrăm aci următoarele: *Despre susceperea membrilor noi în biserică, Căsătoria preoților, Căsătoriile mixte, Jurnalistica, și Sinodul arhidiecesan din Blăș ținut în 17 și 18 Septembrie 1889.*

În acestea am ținut de datorință a spune pe scurt viața, cariera și activitatea canonicului Dr. Ioan Rațiū. În aprețiarea amănuntă a opurilor sale nu întru. Vor fi ele în timpuri viitoare condeie fericite, cari vor ilustra după merit opera durată de talentul său gigantic. De data acésta accentuez numai atâta, că operele sale sînt un adevărat magazin de sciință și filosofie. El cunoște și folosește pe toți autorii mai celebrii. În tractare e logic, în expunere clar, în limbă vial. »Dedicația« de la »Instituțiunile dreptului bisericesc« este o viuă dovadă despre limba sa mlădiósă și plastică. O limbă mai frumoasă cu greu poți să scrii și să grăiesci.

Față de acest bărbat activ și scriitor zelos, al cărui spirit în operele sale, încă și astăzi a rămas al nostru, vom sėvırși numai o datorință pie, când ne vom îngriji, ca numele lui să nu fie dat uitării nici o dată.

Clio, pregătesce-ți pagina ilustră! și voi, târziū urmași, nu uitați numele lui !

IX.

Basiliu Rațiu.

Schiță biografică.

Motivul, care mă îndemnă, să scriu, pe scurt, viața lui Basiliu Rațiu, este reverința profundă și dragostea curată, care o am avut și nutrit tot de una față de acest bărbat modest, zelos și consciențios, despre care cu tot dreptul se poate zice, că și el a făcut parte din șirul figurelor mărețe ale neamului nostru, și care, prin terminarea carierei sale pămîntesci, grea dar laborioasă și plină de bune și îmbelșugate rodurî, a lăsat după sine un gol simțit de toți aceia, cari au avut fericirea a-l cunoște, și le-a dat sôrtea, să muncescă cu dînsul în aceea-și brazdă de sfinte datorințe pentru tot omul în general, și pentru tot Românul în special.

Cu toții, tineri și bătrâni, din cercuri mai apropiate și mai depărtate, de o potrivă am simțit și aprețiat golul, ce s'a desfăcut în viața noastră bisericescă și națională, în urma morții sale; căci Basiliu Rațiu cu adevărat a fost o nobilă inimă între semenii săi, un firm caracter în viața noastră socială, un evlavios preot în via Domnului, și un vrednic Român între fruntașii poporului nostru, care de când și-a început cariera sa publică numai pentru sfînta biserică și pentru

națiunea sa copleșită de vitregitățile sorții a trăit și muncit, fiind în toate privințele un venerabil model, tot de una primul între Români de inimă, între luptătorii desinteresăți și gata de jertfă.

Acest bărbat atât de bine cunoscut tuturor Românilor din Transilvania, s'a născut la 7 Iulie 1837 în Căpêlna-de-jos (Alsó-Kápolna), comit. Têrnava-mică, din părinții Ioan Rațiū și Ana născ. Duma din Boian.

Familia sa este o familie veche, care, după tradițiune, se deduce din Teuș, ca și cei alaiți Rățesci, de la Turda și din »Țara Oltului«. Familia Rațiū are mari merite pentru sfinta Unire din Căpêlna-de-jos. Membrii ei, de la sfinta unire încóce, au lucrat neconținut, în oficii preoțesci, cantoresci și dascălesci, până ce au unit întregă comuna. Tot acesta familie a făcut, cum spune tradițiunea, și capela greco-catolică de acolo.

Moșul său, Ioan Rațiū, a fost preot în Căpêlna-de-jos, iar cantor și învățător pe acel timp era vărul acestuia, Ioan Rațiū, al cărui nepot este Iuliū Rațiū, actualul protopop al Orăștiei. Tatăl său a fost agricultor, dar era provăduț și cu decret de cantor-docente; iar fratele său mai mic, George Rațiū, era preot tot în aceea comună.

După instrucțiunea primită în casa părintescă de la tatăl său, fu adus la școlele din Blaș, unde trebui să întimpine multe greutăți, până își termină studiile gimnasiale. Ca cei mai mulți dintre bărbații nostri eminenti, și tinêrul Basiliū Rațiū încă a trebuit să se lupte cu multe și mari neajunsuri materiale. Cu toate acestea el

tot de una era între cei mai aleși studenți creșcuți în gimnasul Blașului.

Studiile gimnasiale le-a terminat în anul 1860, și în 6 Iulie făcu examenul de maturitate cu bun succes. Tinărul abiturient păși acum pe cariera sublimă și grea a sfintei preoții, intrând ca alumn în seminarul teologic archidieceșan din Blaș, unde a terminat cu splendid succes cursul prim de teologie. În anul următor superiorii săi aprețiând talentul și diligența lui extraordinară, îl trimiseră pe tinărul cleric în seminarul central greco-catolic sf. Barbara din Viena pentru continuarea studiilor teologice, unde apoi a terminat, asemenea cu bun succes și cele alalte cursuri de teologie la anul 1864.

Rentors la Blaș, încă în același an la 30 Octobree, fu numit, presidialiter, profesor gimnasial, iar la 18 August 1870 fu chirotonit de preot celibe.

În urma zelului și capacității sale, în anul următor, la 30 Decembre este numit profesor de teologie, în care calitate a predat Studiul Biblic cu mult zel și dragoste mai mulți ani de-a rândul, până la 1884. Ca profesor el desvóltă în tóte direcțiunile o activitate într'adevăr laboriósă.

Din 1872 îl vedem figurând ca membru în comisia școlastică archidieceșană la censurarea cărților de școlă. Tot în acel an e numit asesor ordinar la tribunalul matrimonial de a II-a instanță. În 1874 e numit membru al exactoratuului archidieceșan; în 1877 defensor la tribunalul matrimonial, iar în 23 Iulie 1881 e distins cu titlul de asesor actual consistorial.

Mitropolitul de pie memorie Dr. Ioan Vancea la anul 1884, prin decretul consistorial din 26 Aprile, îl trimite în Reghinul-săsesc ca paroch și protopop al aceluï tract. Aici aduse în bună ordine multe lucruri neglijate; puse tractul și școlele în stare corespunđătoare, și ridica la un nivel mai înalt prin înțelepciunea sa rară și atitudinea-ï energică raporturile culturale din tractul său. În scurtă vreme își câștigă iubirea tuturor credincioșilor săi, ba chiar și a străinilor, cari toți îl întâmpinau cu adînc respect.

În general ca paroch și protopop al Reghinului-săsesc își câștiga pe toate terenele multe și însemnate merite; drept aceea capul archidieceșei, luând în bună considerare serviciile sale merituose, la 1888 prin decretul din 27 Martie, îl distinge cu încrederea sa, și îl înainteză la post mai înalt, numindu-l paroch și vicar foraneu al Făgărașului.

În calitate de vicar el sciu să țină ordine exemplară în parochiile sale. Făcu tot, ce era posibil, pentru progresarea morală și intelectuală a aceluï vicariat.

Aici înse el nu este numai conducătorul bisericesc al vicariatului, ci tot o dată și în luptele comitatense încă este cel dintâiu ostaș al cauzelor noastre. Ca o sentinelă veghiéză pururea neadormit asupra cauzei românesce. În congregațiunile comitatense el tot de una se distinge prin iubirea sa de neam, apărând interesele noastre pururea neînfricat, cu o energie de o potrivă admirată și de connaționalii săi, și de tabăra contrară.

Entusiasmul său pentru toate cauzele românești a fost în adevăr tot de una nestrămutat: caracter antic, modei, vrednic de imitat în tota puterea cuvântului.

Nici când el n'a uitat de marile sale îndatoriri ca Român, fiind sub diversele raporturi un suflet bun și avântat pentru toate faptele și întreprinderile nobile. Dar ceea ce i-s'a atribuit ca un deosebit merit în favorul buneî înțelegeri și a solidarității între fiii neamului nostru, este, că pe timpul, cât a fost vicar în Făgăraș, a știut să încunjure animositățile și certele confesionale, printr'o fericită atitudine, care scia și putea să unescă nencetat demnitatea preoțescă cu tactul înțelept și bunul simț al adevăratului Român.

Înțelepciunea rară și atitudinea sa de sentinelă neadormită a intereselor noastre în acest glorios colț al Ardealului, făcu persoana vicarului Basiliu Rațiu simpatică, și, la despărțire, cum și la mărte, de toți de o potrivă regretată. Încă și acum sînt vii amintirile plăcute, ce se lęgă de numele său, în viața românească din Făgăraș.

Când în 1898, în urma numirei de canonic mitropolitan a eruditului profesor Dr. Victor Szmigelski, se simția atât de mult lipsa de profesor la facultatea teologică din Blaș, atențiunea prea bunului nostru Archiepiscop și Mitropolit se întorse spre distinsul preot, și-l invită la catedra vacantă a Studiului Biblic. El urmă invitărei, și în tenorea decretului consistorial din 5 Decembre a aceluia-și an, în 1-a Februar 1899 ocupă catedra, ce i-se oferi, în care a muncit cu zelul vechi, cu dragostea cunoscută și înalta sa erudițiune până înainte de mărte.

»Momente de plăcută amintire ne vor fi órele în cari regretatul ne propunea studiul sf. Scripturî, deslegându-ne arcanele învățătorei dumnezeesci. Era ceva înălțător vîzînd figura-î respectabilă propunînd de pe catedră legea Domnului. Ca dintr'un izvor nesecat eșia din gura lui adevîrul și dreptatea. Glasu-î domol și blînd da un farmec deosebit explicărilor sale, pe cari cu recunoscînță ni-le vom reaminti.»

Iată caracterisarea lui ca profesor exprimată de clericul Sever Frățilă, în cuvîntul funebral rostit la mormîntul neuitatului profesor; aprețiere dréptă, izvorită din sufletul înțelegetor al unui distins elev al său.

Pe lângă demnitatea de profesor, el mai purtă și oficiul greú de rector al seminarului archidiececan, distingîndu-se și în calitatea acesta prin însușirile sale eminente, prin dragostea mare de muncă, prin inima sa bună și consciențiositate în oficiul său. Toți, și cei mari, și cei mici, l-au iubit și stimat din inimă. Petrecerea cu el a fost pacinică și plină de liniște. Modest cătră mai mari, descondescent cătră mai mici, afabil și familiar în tótă una vremea, el îi atrăgea pe toți prin caracterul nepătat, prin sinceritate nefățărîtă, prin sfaturi înțelepte, prin vorbe dulci și cumpătate și prin maniere fine. Pe nime el n'a supărat, ci tuturor le-a dat cuvenita cinste.

Din primele momente, de când l-am cunoscut, nici când n'am încetat, să admir în el pe veteranul cinstit, pe preotul piú, pe dignitarul modest, și mai ales pe Românul înflăcărat, purura și între orî ce împrejurări gata de jertfe

pentru orî și cine. Bun la inimă, el nu denega nimăruia ajutorul său; numai aceluia nu-î da, care nu cerea și nu se apropia de inima sa cea nobilă.

Dar el nu a jertfit numai pentru persóne singuratece, nu s'a mărginit numai a susține și a ajuta în diverse chipuri mai mulți copii săraci, ci tot de una și-a adus tributul său de jertfă, unde a fost vorbă de vre-un scop filantropic, cultural, literar, orî politic-național. La multe întreprinderi culturale și naționale a contribuit, pe cum însu-și zicea: »*cu inimă curată și deschisă*«, având șublima devisă: »*Ce face drépta, să nu scie stînga*«. Cu drept cuvînt putem zice, că jertfele și contribuțiunile sale la diferite colecte publice, cu scop cultural orî filantropic, sînt nenumărate.

A fost mare sprijinitor al literaturii românesce, și ceea ce este lucru cam rar în vremea de acum, a fost unul dintre cei mai însuflețiți sprijinitori ai ziaristiceii, care, durere, încă și azi atât de mașter este părtinită de societatea noastră, cu tóte că ziaristica duce, am puté zice, rolul cel mai însemnat în deșteptarea și nutrirea sentimentelor naționale la care popor, dar mai ales la noi, la Români, unde sub raportul acesta nici o operă literară, fie aceea orî și cât de valorósă, nu póte rivalisa cu munca nerésplătită a ziaristiceii. El și în privința acésta a dat exemplu de urmat tuturor.

La cele mai multe societăți sau întreprinderi românesce, de diferite caractere pe Basiliu Rațiú, de obiceiú, îl vedem figurând ca membru ordinar orî fondator.

Jertfele sale, între împrejurările date, au fost cu drept cuvânt foarte mari. Amintim numai câte-va: așa la 1890 și 1891 a contribuit cu 2000 de coróne la ridicarea șcólei române greco-cato-lice din Făgăraș, apoi la edificarea noului gimnas din Blaș a dăruit 100 coróne; pentru fondul Vancean a depus două acții de la »Albina« din Sibiu, cari astăzi valoréză 1000 coróne, iar mai târziu în Sinodul din 1900 tot pentru acel fond a mai dăruit în acțiunî încă 1000 coróne; în fine amintim fundațiunea de 20.000 coróne pentru diferite stipendii și donațiunea de 600 coróne lăsată »Mesei studenților din Blaș«.

În manifestațiunile naționale românesce, vicarul Basiliu Rațiu a luat parte activă ca membru al comitetului național. A fost și el printre acușații în procesul Memorandului, dar fu achitat. A resimțit înse mai târziu consecințele, atunci anume, când alegerea sa de canonic mitropolitan în capitlul Bobian, făcută în 5 Septembrie 1895 cu unanimitate de voturi, la aprobare fu respinsă, pe cuvînt, că a fost membru în comitetul național din Sibiu.

S'a ocupat dînsul, pe lângă multele agende împreunate cu oficiile sale grele, încă și cu literatura, deși trebuie să mărturisim că în privința acésta a produs puțin.

La activul său literar mai întâiu putem număra un *Catechism pentru șcólele poporale*, lucrat împreună cu profesorul Dr. Ioan Rațiu, care de la 1878 și până azi a eșit în mai multe ediții.

Cu prilegiul edițiunei a 2-a a scris singur un *Manual catehetic* pentru primii ani școlastici, tipărit la 1888.

Pentru adulți a scris și publicat mai multe predice, tractate și explicări exegetice în *Fóia bisericéscă* din Blaș și în *Preotul Român* din Gherla.

Ast-fel a publicat *Fóia bisericéscă* a lui Dr. Alexandru Grama, *Explicarea psalmului de penitență 50*, *Explicarea celor opt fericiri* și predică la *Sf. Dumitru*, la *Sf. Archangelii* și la *Întrarea în biserică*.

În *Preotul Român*, redactat de regretatul Nicolae Fekete Negruțiú, a publicat predică la *Născerea Domnului*, la *Începerea Paresemilor*, pentru *Duminicile postului mare*, pentru *Dumineca sf. Ioma*, *Dumineca Mironosițelor* și *Dumineca Samarinenei*, apoi o predică pentru *Sfințire de biserică*, și un tractat despre *Preotul în scaunul mărturisirei*.

În afară de acestea publicate a mai lăsat după sine mai multe predică, și destule explicări exegetice, cum este spre ex. *Vorbirea lui Isus de pe munte*, *Psalmul 103 de la înserat* etc., cari înse nu avu prilegiú să le publice.

Fiind însărcinat cu prea multe agende oficióse, puțin timp i-a mai rămas a se ocupa mai intensiv cu literatura bisericéscă în genere, orí măcar cu o specie a ei; dar pe cum se vede, din cele mai sus atinse, el nici când nu și-a îngropat talentul ca șerbul cel nevrednic.

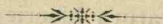
În sfirșit bărbatul acesta muncit și muncitor s'a istovit.

În cursul anului 1902 suferia mult de o crudă bôlă de stomac. Credea, că va afla scâpare prin operațiune medicală. Decî s'a dus la spitalul din Sighișóra pentru a se supune acestei operații grele, care înse s'a terminat cu desevirșită catastrofă, căci în urma operației în 1-a Iunie a trecut la cele eterne. Cadavrul s'a transportat la Blaș, unde s'a depus spre vecinică odihnă în cimiterul comun.

Avem puțini bărbați de talia lui Basiliu Rațiu, pentru aceea numele lor trebuiesc eternisate și date mai de parte posterității, ca recunoscătorii urmași să-i admire, să-i venereze și să-i urmeze în fapte bune și mărețe, căci numai astfel putem spera într'un viitor mai fericit, dacă urmașii, prin recunoștință și urmare, se vor face vrednici de antecesorii distinși.

Iar Basiliu Rațiu, sub toate raporturile, este demn model de imitat, demn de tributul recunoștinței noastre, demn de a se scrie despre el cu cuvinte elogióse, cu cuvinte de laudă binemeritată și izvorite din inimă curată, pe cum și inima lui încă a fost curată.

Fie acestea șiruri, din parte-ne prinos memoriei sale!

X.

Ioan Papiu.

Schiță biografică.

Șirul bărbaților mari, activi, desinteresați și iubitori de jertfe tot mereu scade, generația bătrână într'una se tot răresce și cu ei dimpreună începe a dispăre rînd pe rînd și vechea însuflețire, entuziasmul înflăcărat, care atît de mult caracteriza pe luptătorii de 1848 și pe toți aceia aprópe fără excepție, cari s'aú crescut în spiritul lor național curat și avîntat.

Cu un fel de durere sufletescă o spunem acésta, durere ce ne împle cu desévîrșire sufletul. Căci cu cât mai mult dispăre acésta însuflețită generație, cu atît mai mic va fi numărul bărbaților din generațiile nóstre, cari înși-și pășesc pe urmele înflăcărăților antecesori, ducênd lupta lor măréță mai departe și sperând în bunele isbânde ale geniului nostru național. Fenomen atît de isbitor, în cât cu drept cuvînt putem aplica asupra lor clasicele cuvinte: »Rari nantes in gurgite vasto«.

Dar să sperăm în geniul nostru, care pe cum nici când n'a părăsit pe mult cercatul nostru popor român, așa nici de aci înainte nu-l va părăsi și în speranța acésta să lucrăm necontentit la perpetuarea focului sacru ațîțat de

vechile generații, să continuăm, după putințe neîntrerupt catena de mărețe idei ale acestor generații, și să ne îngrijim pe toate căile posibile, ca viețile și tapetele bărbaților, cari la rîndul lor între împrejurările lor și cu mijlocele mai mult ori mai puțin favorabile, ce le-au stat la dispoziție, au luptat bună luptă pentru înaintarea neamului, bisericeii, literaturii și culturii naționale, degajându-se în tot de una cu dragoste și cu conștiințositate de marile ori miclele datorii impuse de către acestea, să nu se dea uitării, ci din contră cu ori ce ocaziune potrivită să se pună drept ca modele de imitat tinerelor și viitoarelor generații.

Ast-fel ideile sublime, curentele ideale, de cari s'au agitat spiritele scumpilor și demnilor nostri antecesori, pe neobservate se vor străplânta și înrădăcina și în sufletele tinerilor vlăstari, cari la rîndul lor înșiși au să fie conducătorii și purtătorii destinelor poporului nostru, și cari în lumea materialistică și plină de josnice interese particulare, la totă întîmplarea se vor lupta cu mai multă tărie și abnegațiune, cu mai mari succese, cu mai îndestulitoare isbânde, dacă vor fi pătrunși de aceleași curente ideale, de cari se însuflețeau braviii nostri antecesori,

În gîndul și cu scopul acesta scriu schița de față despre un modest, dar fără îndoială, bine meritat și zelos bărbat al neamului nostru.

Acest bărbat, de model, este Ioan Papiu, care ani îndelungați în grele și fruntașe oficii multe și bune și frumoșe servicii a prestat

neamului, bisericeii și literaturii noastre române, propagând și apărând adevărul și moralul cu fapta, cu vorba și cu condeiul, nișuind prin toate lucrările sale a contribui la mărirea și lauda lui Dumnezeu, la întărirea credinței și lățirea învățături morale, arătându-se în totă ună vremea în mod strălucit, vrednic de poziția în care era, de demnitățile, ce le purta, destoinic și profund în lucrările, ce le întreprindea.

I.

Ioan Papiu s'a născut la 29 August 1836, în Noieni sau Uifalăul-săsesc (ung. Szász-Ujfalú), o comună frunțașe românească aflătoare atunci în prefectura Bistriței, iar azi în comitatul Solnoc-Doboca, din părinții Mateiu Pop,¹⁾ carele era preot gr. cat. în Noieni, și Măria născ. Cheresteș.

Tatăl său s'a născut la 1809, și a studiat teologia în seminarul clerical diecesan din Blaș între anii 1827—1830,²⁾ pe o vreme cu ne-

¹⁾ Numele »Papiu« scriitorul nostru l-a primit mai târziu. Ca student la gimnasul din Blaș încă nu-l avea, în informațiuni, încă și pe clasa VIII, este indus cu numele familiar »Pop«. Un frate al său, actualul preot din Noieni, încă se numesce »Papiu«, în vreme ce alt frate al său, Vasile, notar pensionat, și de presinte cassar la institutul de credit și economii »Aurora« din Năseud, a rămas pe lângă numele originar »Pop«. Scriitorul nostru pentru întâia-și dată figurază sub numele cel nou la 1860, când în »Index lectionum« de la Universitatea din Viena este indus ca »Ioannes Papiu«. Probabil numele »Papiu« l-a adoptat prin analogie, atras de nimbul strălucitului nume al nemuritorului nostru Papiu Ilarian.

²⁾ Cf. *Protocollum Classificationum* ductum pro Auditoribus Studiorum Theologicorum in Seminario Dioecesano Blasiensi, — la anii mai sus amintiți, pag. 14.

muritorul Simion Bărnutiș, având de profesor, între alții și pe Timoteiș Cipariș, care în curând avea să devină una dintre cele mai celebre persoane, ce au ilustrat ore când-va renumele Blașului istoric. După absolvarea teologiei s'a căsătorit cu mai sus amintita Maria Chereșeș din Buza, și la 1833 s'a chirotonit într-un preot, prin punerea mânilor marelui și de pie memorie Episcop Ioan Leményi. Apoi fu instituit de preot în parochia Noieni, unde a păstorit turma Domnului, ani 39, până la mutarea sa din această viață, sevârșită la 26 Februar 1872.¹⁾

Mateiș Pop, pe cum se vede din *Protocolul de clasificare* al Seminarului clerical din Blaș, nu era un deosebit talent, căci din toate studiile obținut numai nota »prima«. Dar ca preot al Domnului deveni unul dintre cei mai harnici păstori sufletesci, sub a cărui înțeleptă conducere credincioșii Noieneni ajunseră a fi de model în toate privințele. Narațiunea istorică a Papiului nostru, intitulată: *Preotul din Noieni*, propriaminte este tipul fidel al acestui harnic, cinstit și înțelept preot, carele »nu a trăit atât pentru sine, cât pentru binele aceluia, în al căror cerc a fost chemat a învăța și a lucra«, carele »a trăit el pentru popor și nu poporul pentru el«. Sub el comuna Noieni deveni puternică și înfloritoare, și alésă între toate comunele din ținutul acela, atât sub raportul stărei materiale, cât și sub acela al virtușilor trupesci și

¹⁾ Comunicat de dl Vasile Pop, fratele scriitorului nostru, cu scrisoarea de dato Năseud, 30 Ianuar 1903.

sufletesci, dat fiind adevărul, că »pe cum e păstorul, așa e și turma lui«. Noieneni, cari aū mai rămas în viață de pe vermea lui, încă și azi cu dragostea își aduc aminte de bunătatea, blândeța și sfaturile sale părințesci, cu cari el scia pururea să-și conducă turma, abătându-o cu fapta și cu vorba, de la livezele încălbăjitoare și apărându-o de lupi și fără-de-legi în împrejurări bune și rele, chiar și în cele mai sgomotose vremi, cum aū fost de ex. jafuirile și vërsările de sânge de la 1848 și 1849, când sörtea tatală și în comuna Noieni și-a jucat jocul seū sfășietor. În adevër, preotul Mateiū Pop era model tuturor, carelele și azi s'ar putë pune preoților nostri ca icónă de imitat, ca exemplu de bunătate și de virtuți. ¹⁾

În vreme ce despre tatăl lui Papiū avem multe informațiuni interesante, despre mamă-sa nu scim aprópe nimic, numai atâta că a supraviețuit încă mult soțului ei și că până la mörte (18 Sept. 1892) a fost obiectul celei mai gingașe îngrijiri a lui Papiū, care cu quote regulate din lună în lună delatura orī ce lipsă materială ce i-ar fi putut îngreuna orī amări zilele de bătrânețe.

Căsătoria preotului Mateiū Pop a fost binecuvîntată cu 13 copii, dintre cari cel mai mare a fost scriitorul nostru. Deși părinții seī se luptaū cu multe neajunsuri, totuși ei aū dat fiului lor Ioan o creștere bună.

¹⁾ Cf. *Preotul din Noieni*, narațiune istorică din veacul nostru (adecă din sec. XIX), scrisă de Arghirobarb (Ioan Papiū). Gherla 1894

Primele elemente de învățătură le-a primit primit înainte de 1848 în Tonciú (ung. Tács), de la preotul reformat de acolo numit Somogyi, apoi în Bistriță de la călugării minoriți, dar din cauza revoluțiunei a fost silit să întrerumpă studiile, stând acasă aprópe doi ani. După potolirea revoluțiunei a continuat în șcóla trivială din Monor, iar clasa a treia și a patra normală a studiat-o în Năseud.

Din cursul gimnasial dóuë clase, prima și a dóua, le-a făcut în Cluș în celebrul liceú romano catolic condus de călugării piariști, unde între toți tovarășii seí de învățătură era al doilea eminent. Dar se îmbolnăvi greú, și părinții seí îl duseră acasă hotărându-se ca să nu-l mai dea la carte, de óre ce alți frați ai seí ajunși la vîrstă, încă reclamaú crescerea, iar starea materială a părinților seí nu-í îngăduia să țină de o dată mai mulți copii pe la șcóle.

Sórtea ínse n'a vrut tot așa!

Pe vremea aceea se afla în Seminarul teologic din Blaș un văr al seú, dl Ioan Pop Papiú, azi protopop în Siciú, lângă Șimleul Silvaniei — o dată, în vremuri lipsite, patron generos și scriitorulú acestor șiruri, — și acesta scrisese părinților lui Ioan Papiú, și-í rugă cu insistință, că de se va cura, să-l trimită fără amânare la Blaș, unde îl va susține [din viptul seú la »culina semninarulú« și, póte, îi va afla și ceva condiție.

În urma acestora în tómna anulú 1854 părinții seí îl trimiseră, pentru continuarea studiilor, la Blaș, unde a și fost suscept de student

ordinar în clasa a treia gimnasială. În acel an condiție nu și-a aflat, dar teologul Papiriu griji bine, ca să nu fie mai sătul de cât vărul se, căci mamele lor erau surori. ¹⁾

Pe alt an înse el a fost primit la casa cetățenului fruntaș Mihail Grama, de instructor lângă trei fii, între care, era și Alexandru, învătăatul canonic și valorosul nostru scriitor de mai târziu, de care asemenea cu dragoste sinceră și cu pietate îmi aduc aminte, și de data acesta, fiindu-mi și acesta la rëndul se puternic sprijinilor în cele matariale, bun și înțelept sfătuitor în cele literare, și peste tot, croitorul poziției, ce astăzi sînt fericit să o am.

În familia acesta Papiu apoi a rămas, ca instructor, până ce și-a terminat studiile în renumitele școle din Blaș. ²⁾

Ca student în Blaș — spune un fost profesor al se, ce mai este încă în viață, venerabilul și meritatul octogenar dl Ioan V. Rusu, canonic mitropolitan — Ioan Papiu se distingea prin zelul se neobosit, prin bunătatea de inimă și prin o modestie într'adevăr rară. Între conscolari iubitor de pace, față de superiori cu deplină supunere, în datorințe exat și conscientios, în studii tórte bun («valde bonus»), în purtare tot de una în contormitate cu legile școlastice («legibus scholasticis semper conformes»).

O altă mărturie, despre cele mai sus zise, aflăm în o scrisóre de mai târziu a unui fost profesor al se, Ioan Antonelli, care, între altele,

¹⁾ Comunicat de dl protopop Ioan Papiu, cu scrisóra de dto 27 Februar 1903.

²⁾ Comunicat de dl Papiu, în aceeași scrisóre.

ast-fel se exprimă despre vrednicul și talentatul său discipol de odinioară: »Nu-ți vei fi uitat, că pe cât timp mi-ai fost discipil, am avut o singulară aplicare și atragere cătră frăția ta. Motivul meu, care pe cum presupun, pe atunci îți era necunoscut, fusese diligența, capacitatea și priceperea frăției tale, despre cari îmi dedei pe zi ce mergea documente tot mai învederate. Timpul a justificat pe deplin conduita mea de atunci, pentru care nu pot de cât să mă felicitez.«¹⁾

Pe clasa a opta, prin luna lui Martie, s'a îmbolnăvit greu, așa că părinții au fost nevoiți să-l ducă acasă, unde l-au supus la cură grea de fumuri;²⁾ în luna lui Maiu se afla mai ușurat, dar încă tot debil. Părinții l-au sfătuit să nu se supună examenului de maturitate, ci să repetască clasa a opta. Dar el rămâne neînduplicat; plecă la Blaș și se supune examenelor, care le-a trecut cu izbândă strălucită, pe cum dovedesc actele din Archiva gimnasului din Blaș.

Între cei 26 conșcolari ai săi numai unul, Aron Densușan, era înaintea lui. Iar la maturitatea din 6 Iulie 1860, ținută sub presidiul prepositului infulat Dr. Carol Fesztl, ca consilier scolastic cesaro-regesc dintre cei 14 abiturienți supuși la examen, el și cu Aron Densușan au fost cei dintâi, ambii maturi »cum praecellentia«.³⁾

Ambii promiteau mult, și părintele filologiei române, nemuritorul Timoteiū Cipariū, și cei

¹⁾ Scrisoarea lui Antonelli cătră Ioan Papiū, de dto Blaș, 10 Ian. 1873.

²⁾ Comunicat de dl Vasile Pop, în scrisoarea mai sus citată.

³⁾ După *Actele pentru examenul de maturitate* din 1859 - 60.

alalți profesori ai lor, ca Iosif Tarța, Ioan Antonelli, Ioan Faur, Ioan V. Rusu, Alexandru Micu și Simeon Mihali, deja atunci puteau fi îndreptățiți la mari speranțe față de amîndoi, lucru ce s'a și realizat și la unul și la altul, căci mai târziu ambiî au devenit în adevăr bărbați distinși, scriitori activi și valoroși.

Absolut de studiile gimnasiale, în toamna anului 1860, este trimis de cătră Episcopul de atunci al Gherlei Ioan Alexi la Viena în seminarul central de la sf. Barbara, unde împreună cu amicii săi din Blaș, Dr. Ioan Rațiū și Basiliū Rațiū, petrece timp de patru ani până în vara anului 1864. Și în vremea acēsta de patru ani el făcu studii frumōse ascultând, după mărturia indicelui său de lecțiuni, profesori renumiți, ca Ioan Schwetz, Ernest Müller, Anton Gruscha, Anton Horny, V. Seback, Iosif Dankó, Iosif Witvar, Venceslaū Kozelka și Filip M. Guidi, adîncindu-se în studiile sale cu adevărată devoțiune, pe cum se și vede din tōte scrierile sale

Inteligentului și zelosului tinēr aici i-se deschide un larg teren pentru a studia tot o dată mai multe limbî străine. Activul limbei materne și al celei maghiare, carea o cunoscea deja înainte de a fi întrat în Seminarul sf. Barbara, aici îl îmbogățesce cu nōue cunoscințe, își însușesce la perfecție limbile clasice elina și latina, apoi limbile moderne germâna, francesă și italiana.

Drept dovadă despre exactele sale cunoscințe în aceste limbî, anticipăm din activitatea sa literară traducerile și scrierile sale în limbile sus amintite. Din limba elină traduce *Cartea*

sfântului Ioan Chrisostomul despre preoție; din limba italiană *Resultatele filosofiei* de profesorul din Padua Dr. Ioan Frapporti; în limba latină scrie monumentalul *Oriens Catholicus*; iar în limba maghiară: *A lelki orvos és tanácsai*.

Rentors acasă, cere o catedră de profesor la seminarul teologic din Gherla. Stațiune de profesor nu i-s'a putut da, căci toate erau ocupate, dar vicarul general episcopesc Macedon Pop îl aplică de protocolist și archivar în cancelăria diecesană. ¹⁾

În postul acesta el a stat până în vara anului următor. Atunci a concurat la gimnasul inferior din Năsăud deschis numai cu doi ani mai înainte, adecă în toamna anului 1863, și comitetul fondurilor școlare în 21 August 1865 l-a și ales de profesor provisor, cu condițiunea, să-și facă examenele de profesor în timpul prescris de comitet. ²⁾

Ca profesor în Năsăud s'a căsătorit la 29 Maiu 1866 cu Maria, fica preotului din Băbeni Ioan Cheșeli Dragomir, azi protopop în Năpradea. Apoi în 20 Septembrie a acelui an fu ridicat la ordul sfinteï preoție prin punerea mânilor noului episcop de Gherla Dr. Ioan Vancea. ³⁾

Ast fel Papiu, ducând o viață familiară tichnită și slugind cu inimă curată și la altarul Domnului, a funcționat la gimnasul din Năsăud, până la sfirșitul lui Februar 1869, fiind în restimpul de la 1-a Septembrie 1868 și director in-

¹⁾ Resoluțiunea de dto 15 Nov. 1864, Nr 2133.

²⁾ Decretul de dto 24 Aug. 1865, Nr. 292.

³⁾ Decretul presbiteral din 20 Sept. 1866, Nr. 3427.

terimal al aceluî gimnas, și a propus limba română și elină, iar într'un an și limba latină. ¹⁾

Și Papiu, împreună cu cei alalți colegi ai săi, ca Teodor Dumbravă, Octavian Barițiu, Florian Moțoc, Maxim Pop și Nicolae Pop a desvoltat neîntrerupt o muncă cinstită, punând cu pricepere și dragoste temeliile sigure gimnasului din Năsăud; și era la culmea chemării sale de profesor. Dovadă hârtia consilierului de școle din Cluș, Dr. Ioan Maior, în care acesta se dechiară foarte îndestulit cu progresele și metoda lui Papiu, ²⁾ și »atestatul« emanat de la comitetul fondurilor școlare din Năsăud, cu prilejul abdicării sale. În acest document semnat de Grigore Moșil, vicarul Năsăudului și președintele fondurilor, cum și de secretarul acelor fonduri, Ștefan Timoc, se testeză, că Ioan Papiu în tot timpul, cât a servit gimnasul din Năsăud, și ca profesor, și ca director, »a documentat o purtare morală și politică demnă de totă lauda, iară în cât atinge propunerea în școlă, și progresul arătat, pe cum și zelul, cu care a cuprins cariera profesorală și purtarea lui externă onestă și plină de demnitate, comitetul a fost deplin mulțumit.« ³⁾

În ce privesce activitatea sa literară desvoltată pe această vreme, deși modestă, totuși ea se presintă ca un început de bun auguriu. În mare parte ea se compune din lucrări poetice, publi-

¹⁾ Scrisórea dluî Virgil Șotropa, prof. gimn. în Năsăud, de dto 10 Oct. 1902.

²⁾ Scrisórea consilierului Maior, de dto Cluș, 25 Iulie 1867.

³⁾ Atestatul de dto Năsăud, 23 Febr. 1869, Nr. 16.

cate, pe cum vom vedé mai târziū, prin diferite foi românesce, dar mai ales în *Magazinul Pedagogic*, în acest valoros organ pentru educători, învățători și bărbați de școlă, ce apărea pe la anii 1867—69 în Năséud, în redactarea profesorilor Maxim Pop și Cosma Anca. Tot în acest *Magazin* a publicat la 1867 un substanțios articol pedagogic intitulat: *Stelele conducătoare ale învățătorului în viață, sau cum poate fi învățătorul îndestulit cu starea sa?* ¹⁾ Iar la 1868 urméză tot acolo un al doilea studiū: *Despre geniul din Orient*, ²⁾ lucrat după Baronul Iosif de Hammer-Purgstall.

Afară de acestea Papiū, tot în timpul profesurii, s'a încercat și în lucrări de calibru mai mare. Ast-fel scim, că încă în Năséud a tradus din limba elină și *Cartea sfântului Ioan Chrysostomul despre preoție* apărută înse abia în vara anului 1869, atunci, când nu mai era profesor în Năséud. Cum că amintita traducere în adevăr s'a sêvirșit în acêsta primă periódă a activității sale, reieșă din împrejurarea, că la 12 Decembre 1868 Papiū rógă ordinariatele episcopesci să recomânde preoțimei »edândul« sêu op, iar Episcopul Lugoșului, fericitul Alexandru Dobra încă în aceea-și lună îl și recomândă clerului sêu eparchial. ³⁾

Pe cum se vede, Papiū pe lângă ocupațiunile oficióse, ce-î reclama postul de profesor,

¹⁾ Cf. *Magazinul Pedagogic*, tom. I. pag. 154—163, 201—208.

²⁾ Cf. *ibidem*, tom. II. pag. 103—108, 148—150.

³⁾ Scrisórea Episcopului Dobra către Papiū, dto Lugoș, 21 Dec. 1868, Nr. 1849.

și mai în urmă și cel de director, scia să-și dea samă și de însemnătatea literaturii, dar în vremea acésta, bine înțeles, încă nu s'a putut desvolta în de ajuns. Acéstă mângăiare i-a fost rezervată pe mai târziu, într'o altă pozițiune mai prielnică dragostei sale de muncă.

În urmă Papiu, părăsesce catedra de profesor, căci în 4 Februar 1869 ministrul de justiție, Horváth, îl numesce spiritual la institutul corector regnicolar din Gherla, ¹⁾ în care oficiu Papiu stă apoi timp mai îndelungat, mai bine de 22 ani, până la 1891, când prevedința l-a destinat pentru una dintre cele mai fruntașe trepte în hierarchia noastră bisericéscă.

În timpul acesta desvóltă Papiu — rămas veduv deja în al treilea an al căsătoriei ²⁾ — activitatea sa literară. Deși om de o constituție fizică debilă, lucră fórté mult pe terenul didactic, și bisericesc, și publică o frumósă serie de importante scrieri cu conținut moral, religios, cuvântări bisericesci întocmite pentru duminicile și sêrbătorile de peste an. și predică funebreale.

Aprețiat de superioriî seî civilî, în aceeași vreme se bucură de deosebită trecere și la autoritățile sale bisericesci, cari cu diferite privilegiuri îi cer sfatul ponderos și-i concred sarcini de greutate, mai ales în privința compunerii manualelor pentru școlele poporale.

Ordinariatul seú încă la anul 1869 îl numesce consilier referente la tribunalul matri-

¹⁾ Decretul din 4 Febr. 1869, Nr. 1286.

²⁾ Scrisórea dluî Papiu mai sus citată.

monial pentru diecesă, ¹⁾ la 1873 nemuritorul Episcop Mihail Pavel îl face asesor la sfântul scaun consistorial; ²⁾ iar la 1879 acela-și mare patron al său îl distinge cu titlul de vice-protopop onorar, cu facultate de a purta insigniele protopopesci. ³⁾

Dar mai mult s'a răsplătit și recunoscut meritele lui Papiu la 1891, când grația regescă cu prea înalta rezoluțiune din 2 Ianuar îl ridică la demnitatea de canonic prebendat în capit'ul episcopesc de Gherla, și ca atare nu numai l-a acumulat cu mai multe oficii grele, ca directura preparandiei diecesane, ⁴⁾ inspectoratul școlilor ⁵⁾ și prefectura tipografiei, ⁶⁾ dar în aceea-și vreme l-a și promovat până la cea mai înaltă treptă a capitlului său, la rangul de »mare preposit«, onóre ce i-s'a făcut în luna lui August 1897.

Din acest privilegiu revista *Magyarországi Visszhang* (Echoul Ungariei) în numărul din 22 August 1897, sub titlul »Papiu kanonok kitüntetése« (Distingerea canonicului Papiu) scrie, la loc de frunte, foarte măgulitor despre Papiu, aprețiându-l ca pe un bărbat mult vrednic de acesta distingere, ca pe un muncitor harnic și modest, care împreună cu armonie talentul, știința și diligența. De alt cum socotim a fi de interes, să dăm întreg articolul în traducere românească, pe cum urmază:

¹⁾ Decretul de dto 1-a Aprilie 1869, Nr. 502.

²⁾ Decretul de dto 20 Nov. 1873, Nr. 3403.

³⁾ Decretul de dto 31 Martie 1879, Nr. 1913.

⁴⁾ Decretul de dto 16 Maiu 1891, Nr. 3472.

⁵⁾ Decretul de dto 15 Iul. 1893, Nr. 4433.

⁶⁾ Decretul de dto 15 Aug. 1893, Nr. 5014.

»Buletinul oficial în numărul proxim va anunța țării și poporul, că dl canonic Ioan Papiu, a fost destins cu rangul de preposit în capitlul episcopesc din Gherla.

»Unui bărbat vrednic, muncitor și talentat se dă această distingere de mult meritată, carea ridicându-l într'o sferă de mai mare activitate, îl va îndemna la creațiuni încă și mai momentuoase, dacă peste tot la Papiu ar fi lipsă de indemn, a căruî dragoste de muncă și până acum a căutat problemele grele, ca apoi să le pótă rezolvi cu ușurință spre cea mai desevîrșită îndestulare a tuturor.

»Domnul preposit póte să-și mulțămescă cariera numai talentului, sciinții și diligenții, trei însușiri cari rar se unesc într'un bărbat atât de armonios ca în dînsul. Căci fost-au și până acum pe terenul acesta bărbați de specialitate erudiți, bărbați cu talente, póte și diligenți, dar ca aceste trei lucruri atât de armonios să forneze însușirea unui singur bărbat, acesta cel puțin e raritate.

»Domnul Ioan Papiu, noul preposit n'a contat la distingerea acesta înaltă, și nu pentru recunoscința și-a câștigat meritele, pe cum nu pentru distingeri a sevîrșit jertfe pentru binele osîndiților săi; căci bunătatea sa innăscută, nobleța caracterului său l-au condus în tóte faptele, căroro s'a mai adăogat neobosința și zelul cel mare, căci în propusurile salutare s'a dovedit înfatigabil; scopurile și le-a sciut duce la îndeplinire, gravității cuvintelor sale i-a sciut asigura valórea recerută, și ast fel a contribuit în mare măsură la promovarea binelui de obște și la consolidarea societății.

»Talentele sale strălucite și progresele sale de până acum ne asigură, că gradațiunea înaintării a mai rezervat încă trepte pe sama lui Papiu. Și că distingerea, care i-a revenit acum, se dă unui bărbat vrednic și chiamă la muncă nouă și grea o seriósă forță de lucru și o folositoare putere, rămâne mai pe sus de orî ce îndoială.»

Nobila dorință din ultimul pasagiū s'a realizat numai în parte. Papiū a muncit încă cinci ani, apoi după un morb îndelungat, sufletul său blând și pururea nebiruit se mută la viața de veci în 8 Septembre 1902.

II.

Tóte oficiile purtate, Papiū le-a împlinit de o parte cu adîncă pricepere, de altă parte cu adevărată devoțiune și consciință, ce rar află la alții.

Ca profesor el s'a dedicat cu totul datorișelor, ce incumbaū oficiului său. Tratatment blând, zel mare, conscientiositate integră, cunoșcințe adînci și exacte, și metod bine chibzuit, iată calitățile profesorului Papiū.

Ce e drept, în vremea acésta, Papiū nu a desvoltat nici o activitate litereră mai însemnată; dar scrierile sale de mai târziu ne îndreptășesc a crede, că acesta este intervalul, în care se născu în el mărățul propus de a se dedica serios și întregă viața ocupațiunilor literare. Credem, că anii aceștia aū fost izvorul cărților sale didactice; apoi și traducerea *Cărții Sfîntului Ioan Chrisostomul despre preoție*, pe cum am mai zis, încă tot în vremea acésta s'a conceput și s'evîrșit. Decī timpul, cât a fost profesor în Năsēud n'a fost pentru el un interval sterp, ci numai o periódă de tranșiție de la adunarea cunoșcințelor la aplicarea acelora în scrieri de valóre.

Ca preot al Domnului nu trebuie să-l lăudăm noi. Îl laudă în destul faptele sale nobile, scrierile sale, cari în mare parte s'aū

scris numai pentru a promova iubirea și adorarea aceluia, în a cărui serviciu, cu suflet tréz, cu inimă devotată, a stat nu mai puțin de cât ani 36.

Acela care și-a început activitatea literară cu o lucrare chiar despre sfânta preoție; acela, care în lăudată și prețioasă scriere, din misterul ființei omenesci și din deșertăciunea celor trecătoare a dedus viața după mórte; acela care a scris șese considerabile volume de predice; acela, care în *Orientele Catolic* pe basa sfintei Scripturii și a altor monumente ale bisericii orientale a demustrat credința catolică despre primatul apostolului Petru și al urmașilor săi; acela care a dat premiatele sfaturi ale doctorului sufletesc; în fine acela, care ne-a vorbit despre preot, ca ministru în sacramentul peninței: fără îndoială a fost pētruns până la suflet de sublimele datorii ale sfintei preoții.

Și despre preotul Papiu cu drept cuvânt putem zice, că »în blândețe și cu dreptatea lui Dumnezeu, nu cu mândrie trupescă, ci cu darul lui Dumnezeu a trăit în lume«, și că »a fost deplin lui Dumnezeu spre tot lucrul bun«. Ast fel de preot era potrivit pentru sufletele celor rătăciți.

Ca sftenic al episcopului său a ascultat în tot de una de vócea dreptății. Adevărul împlea inima și conducea gândul său în toate pornirile și faptele sale, având energia sufletescă de a-l spune față oră și cui și a-l apăra față de oră și cine, de și el bine simția, că este lucru fórte greu a grăi adevărul și a lucra conform adevărului.

Sciū, că nu o dată a fost nevoit să sufere chiar din cauza acestui naturel, dar el tóte le-a întimpinat cu posibilitatea filosofului ce se ridică peste veleități, rămânând pururea prietin adevărului și prin urmare adevărat sfătuitor și serios sprijin archireului, pe cum și înțelept, neobcsit și muncitor membru capitlului.

Deschis față cu mai marii sēi, prietinos cu cei de o poziție și coborîtor față de cei inferiori, Papiū tot de una și-a păstrat demnitatea de om, preot și canonic, și a avut în mare măsură curajul a-și susținé părerea; tot de una egal șiie-și: *semper sibi similis*.

Ca director al institutului preparandial încă a binemeritat pentru cultura învățătorimeii române din aceea în mari depărtări lătită diecesă episcopéscă. Pe cum în tóte oficiile sale, așa și într'acesta, a zelat cu inimă nobilă țintind spre laudabile lucruri. Ajunse chiar la succese védite față cu stările de mai înainte. Dar avu de a lucra pe un teren, unde pe lângă tot zelul sēu nobil, pe lângă tóte nisuințele sale mărețe, a mai rămas mult de deplinit, înse nu din cauza lui, ci din a împrejurărilor funeste, cu cari acest institut, durere, continuū a trebuit să se lupte.

Lipsa de bani, și pregătirea nesuficientă a tinerilor susceptuți, îl împedecară cu dese vîrșire în realizarea frumóselor sale planuri; rēu comun de altmintrelea tuturor institutelor nóstre de acéstă categorie, agravat încă și de crasa nepăsare. Sórtea așa dară a rezervat altuia învingerea acestor greutăți și fericirea de a ridica la un nivel mai sistematic, mai scientífic și mai

avîntat cultura învățătorilor români din numita diecesă. Lucru mult și de mulți dorit, ce, deee bunul Dumnezeu, să se împlinescă cât mai curînd.

Tot la acest loc trebuie să mai spunem, că sub raportul învățămîntului poporal Papiu nu numai ca director al preparandiei, ci și ca autor de cărți didactice, și ca președinte al reuniunii învățătorilor români din jurul Gherlei încă meritase recunoștința noastră. În special prin cărțile sale didactice, hulite de uni, laudate de alții, s'a făcut vrednic de elogiósă amintire, căci ele timp de 30 ani au fost nisce adevărate canale tolosítóre, prin cari de pe la 1871 neînterrupted s'au răspîndit cunoscînțele fundamentale de cultură în masele poporului român din diecesa Gherlei. Și acum cu plăcere îmi aduc aminte de ele, căci și eu prin acestea cărți am fost întrodus în primele elemente de învățatură românescă.

Unde era de lipsă, Papiu cel bun și modest scia să fie și energic. S'a dovedit acésta, când i-s'a încredințat lui tipografia diecesană. Înainte de aceea, tipografia se afla într'o stare negligiată, El înse cu mână tare și cu bună chibzuélă o restauréază și ajustéază conform cerințelor moderne și descurcă și partea finanțială, care încă pe vremea lui Ioan Dolian născea serióse griji. Azi, grație energiei lui, tipografia diecesană corespunde mai mult de cât ori și când menirei sale.

Asemenea a pus în bună stare și mănăstirea de la Nicula, care încă a fost dată lui spre administrare. Când a preluat mănăstirea,

aceea se afla într'o stare delăsată. Averea mănăstirei era 4000 cor. pasive și 20 iugere de pământ, iar mănăstirea era încă netencuită și acoperită numai cu șindile. Sub el însă starea mănăstirei să schimbă radical. Anume sub el se plătesce întrégă datoria, apoi o acopere cu tinichea, o tencuiesce și face mai multe îmbunătățiri, pe cum edificii și fântâni. Când a predat administrarea mănăstirei, acesta acum avea 12,000 cor. în bani gata și 70 de jugere de pământ comasat, apoi fond instruct, ca vaci, porci etc. ¹⁾

Dar ceea ce face deosebitul merit al lui Papiu pentru acesta mănăstire, este introducerea de reforme privitoare la partea morală, prin cari nivelul moral al peregrinajului la mănăstirea Nicula s'a ridicat în mod esențial.

Așa a fost Ioan Papiu în oficiile sale, de cari s'a despărțit numai »când s'a văzut la neputință.« În viața sa privată a trăit foarte restrîns, și cu tóte, că a avut cheltueli mari cu îngrijirea mamei sale rămasă văduvă, și cu crescerea fraților și a nepoților, a făcut considerabile cruțări, din cari a lăsat o fundațiune de 4000 cor. pentru stipendii, apoi două fundațiuni misale de 600 cor. pentru părinții săi repausați și pentru sine, și una de 200 cor. ca augmentare la fondul viduo-orfanal diecesan. Pe cum a trăit simplu și modest în tótă viața sa, așa a dispus, pe cale testamentară, să fie și înmormîntat și iată anume cum:

¹⁾ Cf. *Unirea*, din 1902. Nr. 38.

»Pentru înmormântarea mea fac dispozițiunii, cari ca dorința mea din urmă doresc să se împlinescă atât din partea familiarilor mei, cât și din partea capitlului catedral, și familiarii mei, — cunoscându-mă firea din petrecerea cu mine, să nu tânjască pentru atari dispozițiuni lipsite de orî ce pompă și ceremonii, că tóte sînt deșertăciune cele omenesci câte ne rămân după mórte.

»Dispon drept aceea, ca după ce voi fi murit:

»a) Să se facă un sarcofag, cosciug orî copêrșeu din scândură grósă de brad, care în terminul usitat se zice scândură de postă, giluit numai pe din afară, dar nu feștit, rămânând în colórea sa; în acest sarcofag să fiu pus și expus până ce trupul va fi dus la mormînt, apoi trupul cu sarcofagul cel dintâiu să fie pus în alt cosciug făcut din scândură subtîre de brad, dar și acesta nefeștit, mai mare de cât cel dintâiu, care are să încapă în al doilea cosciug și așa să fiu pus în mormînt.

»b) Trupul să mi-se îmbrace simplu fără nici un fel de pompă cu o cimadă, și punându-se cum e datina la preoți un patrafir ce se află în locuința mea, pe asciele de brad în cosciug să se pună numai un lat de pânză și pe față să fiu ȳară-și cu un lat de pânză acoperit, fără vëlul îndatinat, fără alte ornamente, punându-mi-se o cruce de ceară în mână, ca cu acest steag, sub care m'am luptat, să mă presint înaintea Împêratului și Dumnezeului meu Christos.

»c) La cosciugul meu, cât timp voi fi expus în locuința unde voi fi murit, să nu se facă nici o împodobire cu flori orî alta podóbă de cât o cruce la cap și 4 luminări aprinse după datina credinții, chilia unde voi fi expus să nu se obducă cu vël negru pe cum este datina. Pe scurt să nu se facă alta nimica nici o samă de pompă deșartă de cât cele ce am dispus eu aci, cununii să nu se pună, nici să nu se pună, nici să se primescă de la nimenea, de la atari sarcini fie purcese din orî ce motiv, — voi fi scutiți atât familiarii și cunoscuții mei, cât și Ven. Capitul, cel mult să se facă un necrolog simplu anunțind pur mórtea și înmormântarea mea, și de vor concede împrejurările și vor permite

cei competenți doi orî 4 din teologii seminarialî în timp potrivit să cetască pe rînd stêlpiî evanghelici.

»d) Ceremoniile înmormîntării să le împlinescă un singur preot, fie parochul local orî membru capitular, asistat de un diacon să împlinescă numai ceremoniile prescrise strîns după rubricî fără predică și fără iertăciunii, pentru că destul de instructivă predică este mórtea vorbind din catedra sa.

»Pentru ducerea trupului meu la mormînt să nu se folosescă carul funebral, ci să se alégă 4 orî 6 ómeni onești, aceștia să mă ducă până la mormînt primind fie care câte 5 coróne.« (Test. p. V.)

Până aci am văzut în Ioan Papiu pe om în viața sa privată și în diferitele sale oficii, acum trecem la activitatea sa literară, care face partea cea mai principală a meritelor sale.

III.

Trecînd la activitatea literară a lui Ioan Papiu, mai întăiu de tóte trebuie să spunem, că aceea este într'adevăr fórte mare, cu atît mai mare, căci el desfășură laboriositatea sa nu într-un centru cultural, unde tóte staū la dispoziție, tóte mijlócele necesare pentru a face studii seriose și profunde, ci lucră într'un punct al Transilvaniei, care este cât se póte mai rece, mai mort, mai ferit de curentele sciințifice și literare, cari agită pe airea sufletele românesci, deși de altă parte este constatat, că puterile necesare pentru o activitate socială, culturală și mai ales literară, chiar de fel nu aū lipsit în locul acesta.

Altele fiind împrejurările date, în cari Papiu a trăit și și-a desvoltat activitatea sa literară, altele ar fi produsele geniului său și a muncei sale neobosite, ne coregem și zicem, alta ar fi

recunoștința publică față de bărbatul acesta de o activitate în totă puterea cuvîntului extra-ordinară, amăsurată împrejurărilor în cari el a fost pus.

Cu cât înse împrejurările sale aũ fost mai maștere, cu atâta și meritele sale în realitate câștigate sînt mai marcante, și prin urmare și recunoștința noastră față de el cu atâta trebuie să fie mai mare și în amintirea noastră memoria lui cu atît mai adênc gravată.

Aruncând o scurtă și generală privire peste activitatea literară, ce a desvoltat-o Ioan Papiu, ușor ne vom convinge, că aceea este pe cât de intensivă, pe atît și de multilaterală: se pôte constata îndată, că el a cultivat diferite ramuri ale științei românesce și aprópe nici într'un ram n'a produs lucrări fără valóre.

Mai puțin a izbutit pe terenul poeziei. Așa se vede, că însu-și a simțit greutățile acestui gen literar, pentru aceea a și lucrat pe terenul acesta mai puțin. Încă de tinêr se încercă pe terenul poeziei, atunci când la 1863 se ridică falnicul lăcaș de știință și cultură românesce în nord-ostul Transilvaniei, scriind o frumoasă și viguroasă *Odă* cu ocasiunea înființării gimnasului din Năsêud.

După acêsta aũ mai urmat și alte încercări ale sale pe terenul poeziei. Deja ca teolog în seminarul sf. Barbara din Viena debutéază prin foile românesce. Rentors în patria sa mamă, mai continuă a scrie poezii până pe la 1869, cel puțin poeziile publicate în diferitele reviste românesce de pe acele vremi, cum și manuscrisele sale aflátore în posesiunea noastră nu ne

îndreptătesc să împingem și mai de parte de cât acest an marginile îndeletnicirilor sale poetice.

Cu cele câte-va poezii ale sale, cu cari a debutat în beletristica română pe la 1863 și 1864, el se presintă ca un scriitor bine aprețiat, de al cărui concurs, vedem, se bucurau mult redactorii foilor noastre de pe atunci.

Iată ce îi scrie la 29 Nov. 1864 în privința acésta Ioachim Miculescu, parochul român din Pesta și proprietarul revistei *Aurora Română*: »Zelul rar cu care până acuma ai îmbrățișat în faptă »Aurora Română« este neprețuiver atât pentru mine, cât și pentru publicul cetitor. Și acésta împrejurare cred că mă îndreptătesce, a mă întorče cu o rugare, cătră simțul nobil de Român al dtale. Eū adecă m'am dețermurit ca cu începutul anului viitor să îmi fac jurnalul cât se pôte de interesant, ca așa acesta să pótă concurge cu cele alalte jurnale beletristice ale străinilor, și acésta ași dori a o efectui prin concentrarea tuturor puterilor cunoscute pe terenul beletristic în literatura noastră. Până acuma mă simt fericit a poședa promisiunea mai multor domni, cari parte din zel, parte, dacă mă vor ăerta împrejurările, pentru un onorar cuviincios, se vor sili a îmbrățișa prima fôie beletristică în limba românéscă din Austria și acum unica pentru toți Româniī din Europa. M'ași simți fericit, stimate domnule, dacă te ași puté numéra între aceștia și eū nu voiū întârzia la timpul sēu a fi mulțumitor pentru elaboratele prețuite ale dtale, cu atât mai virtos, căci în anul viitor sperez, că cu întreprinderea mea nu voiū rămâne în daună ca în anul presinte.«

Acela-și lucru îl mărturisesc și cele două scrisori ale eruditului Grigore Silași, aflătoare în posesiunea noastră, prin cari acesta invită pe Papiu să colaboreze la fôia sa *Sionul Românesc*.

În prima, care e datată din Viena la 30 Maiu 1865, între altele scrie Silași: »Frate, să ne unim puterile spre un scop sfint! Eă îți cunosc péna cea dextră, cum și talentul poetic, și peste tot zelul și activitatea. Aceste m'aă îndemnat să mă adresez în epistola mea în materia acesta cătră On. domnia ta. În *Sionul românesc* îi va sta bine din când în când și câte unei poesii respirătoare de sentințe nobile și dumnezeesci. Așa dară încalecă și Pegazul câte o dată.»

În a doua, care n'are dată, dar la tot casul e mai recentă, Silași dă și ore care sfaturi tinărului său amic în privința celor ce ar trebui să scrie, arătându-i direcția ce ar fi mai potrivită și pentru *Sion* și pentru sine a o îmbrățișa și cultiva, zicând: »Din acesta temeiă (adecă din respectul cătră nisuințele și activitatea literară a lui Papiu) îndrăznesc a-ți indigeta ca unui amic o direcțiune pentru aceea activitate, care ar fi amăsurată aplecării și talentului, cum și chemării domniei tale preoțesci, și acesta e: ca pe lângă ocupațiunile oficiöse să te dai spre *beletristica bisericească*; un Petrarca un Camoens (auto da fe = actus fidei, adecă scene teatrale și drame compuse pe substratul evenimentelor narate în sf. Scriptură) și alții își-ar puté servi de îndreptar; — ba și încunosciițarea acestor autori nemuritori și nisce extracte din opurile lor ar fi de mare interes pentru fôia mea, iar pentru dta

cred că școla cea mai nimerită și mai demnă de imitat.»

Îndemnurile nobile, pe cum vedem, nu lipsiaș; zel încă era. Prin urmare ne putem explica faptul, că numele său ne întimpină aproape în toate foile noastre. Ast-fel aflăm poeziile de ale sale publicate în *Aurora Română*, *Sionul Românesc*, *Amicul Școlii*, *Foia pentru minte, inimă și literatură* și *Magazinul Pedagogic*.

Când scriu aceste șiruri am înainte toate doesiile lui Papiu, atât cele publicate, cât și cele inedite, și toate la oaltă nu dau un număr, care să trecă peste trei-zeci. Deci ele nu fac un activ bogat în munca sa spirituală, iar în ce privesce temele ce le desvöltă, ele se presintă ntr'o prea neînsemnată varietate.

În general lipsesce acestor poezii ori ce colorit mai vial. Amorul este exclus din ele cu deseșvîșire; abia o dată se face și în punctul acesta o palidă alusiune (*La singura filomelă*). Unele te lasă cu o impresie rece, serioasă (*La România, Româna*), și iară-și din altele reșesă un spirit întristat, tânguitor și meditativ (*Conștiința, Încercare, La noștea anului 1869*), ori un dor vag și neînșeles (*O durere și un dor*).

Dar mai cu samă află resunet în lira lui Papiu sentimentul religios și moral. Mănat de acest sentiment, el traduce *Psalmul 69* și *Psalmul 129*, versifică *Rugăciunea Domnului*, compune un imn *Cătră Născătoarea de Dumnezeu*, apoi prelucra mai multe istoriore din sf. Scriptură, ca: *Căderea omului, Cain și Abel, Diluviul, David și Goliat, Eroismul femeesc*, (istoria Iuditei și a lui Holofern),

Vameşul și fariseul, cum și alte istorioare de caracter moralisător, ca *Săracul și avutul*, *Plugarul cu ochilari* ș. a. La acestea mai amintim încă și următoarele poezii ocazionale: *La mormîntul preotului Anton*, *La începerea anului scolastic*, *Imn*, compus la 30 Aug. 1866 în onórea noului episcop al Gherlei Dr. Ioan Vancea; și *Epicidiu*, scris la sėrbătórea din 8 Iunie 1867.

Iată în mare, poesia lui Papiu. Din totul ei, celea mai frumoșe și mai sėvırșite sînt, fără îndoieală, acelea cu caracter religios, moral, căci acestea corespundeau mai mult eului sėu religios, moral, care în tótă una vremea tindea să facă și pe alții să fie ceea ce el a fost.

Sub raportul fondului poezia lui Papiu e sėracă în idei; și tot ast-fel și sub acela al formei externe, care suferă mult și la ritm și la rime. Ideile puține cîte sînt se desvóltă greoiu, într'o limbă prolixă, în cele mai multe casuri forțată, plină de expresiuni trándave, și lipsită de figură, lăsând în urma lor convingerea, că Papiu, cu tótă aprețierea vremei în care a scris, în realitate nu avea talentul poetic, ce i-se atribuia, și prin urmare nu avem să regretăm, că n'a produs mai mult și în poezie.

Deci orî și câtă silință a depus pe terenul poeziei, totuși trebuie să o spunem, că acesta a fost un teren străin de inclinațiunile și de firea sa. E natural deci că nici n'a putut ajunge la rezultate mai însemnate în direcțiunea acésta.

Altul a fost terenul pentru care el avea chemare, anume terenul prosei. Aici apoi a fost destul de fericit, pentru a crea opere de

mare folos, de un deosebit interes, și de o valoare, care multă vreme îi va asigura loc de frunte în istoria literaturii noastre, și în special în istoria literaturii eclesiastice.

IV.

În ce privesce prosa sa, cea este multiplă, adecă ea îmbrățișează diferite ramuri ale științelor. La acest loc ne vom încerca a face ore care sistem în lucrările sale.

Maî întâi de toate vom deosebi în activitatea sa literară grupul scrierilor didactice. Pentru instrucțiunea elementară Papiu scrise deja la 1871 un *Abecedar* și un *Legendar*, ambele pentru școlile confesionale românesce. Acest *Abecedar* și *Legendar* au ajuns până acuma, după cât știu, patru ediții; o dovadă destul de eclatantă acesta despre valoarea lor internă.

Am spus în partea primă a scrierii noastre, că aceste manuale au fost de uniă lăudate, iar de alții detractate. Cu deosebii au fost criticate în ziarul unguresc din Cluș *Kelet*,¹⁾ și în revista *Transilvania*.²⁾ S'a făcut mare alarm în jurul acestor manuale; erau uniă, cari credeau, că autorul lor va fi chiar dimisionat din oficiul său de spiritual al institutului corecționar din Gherla, înse nu s'a întâmplat așa, căci cei cu putere avură maî multă minte, de cât criticii lui, și astfel cărțile sale au rămas în liniște și au adus și pe maî de parte, multă vreme, bune și mari

¹⁾ Cf. *Kelet*, din 1875, Nr. 269 și 275

²⁾ Cf. *Transilvania*, din 1877 și 19.

serviciii învățămîntului nostru poporal. Pe cum am spus încă o dată, chiar și scriitorul acestor șiruri încă din *Abecedarul* și *Legendarul* lui Papiu a primit primele elemente de învățatură.

Atât criticului din *Kelet*, cât și celuia din *Transilvania* Papiu răspunse, la timpul său, cu multă demnitate și cu adîncă pricepere de cauză, și reduse toate invectivele la adevărata lor valoare, spunînd tot o dată și aceea, că de câte ori s'au criticat aceste manuale, firesce cu scopul de a fi rescumperate de cătră Ordinariat.

Nu cred înse, ca reflexiunile sale i-au ferit *Abecedarul* și *Legendarul* de perire și pe autor de năcazul, ce credea și spera adversarii săi, că îl va ajunge. Airea aflăm scăparea de aceste rele, anume numai și numai în propria lor valoare.

Nu este de atare natură scrierea de față, ca să se pótă face în ea o aprețiere amenințată asupra acestor două manuale; pentru acésta se va omite cu desevirșire analiza lor. Simțiam înse în suflet o datorință, ca să le amintesc și să spun despre ele ceea ce am spus, mai adaugînd la acestea numai atîta, că tot de una cu pie recunoscință îmi voi aduce aminte de zelosul autor al acestui *Abecedar* și *Legendar*, din care am scos primele mele învățături, și din cari o lungă serie de ani s'au luminat fragedele odrasle ale poporului românesc în băncile școlilor confesionale din diecesa de Gherla.

La aceste manuale cu timpul s'au mai adaus la 1883 *Gramatica limbii române* pentru școlile inferioare, compusă după Timotei Cîpariu, gramatică întocmită mai târziu, la anul 1889, în

ediție nouă după sistemul fonetic moderat. A mai lucrat încă o *Gramatică română* pentru Maghiari, acesta înse a rămas în manuscrpt.

Atâte socotim a fi de ajuns pentru a ne convinge, că în istoria instrucțiunei noastre populare Papiū s'a făcut mult vrednic de recunoștința urmașilor chemați să indice faptele și meritele celor ce le-au precedat. Măcar că în punct de vedere strict litetar orī sciințic deși nu presintă o valóre mai deosebită, totuși sub raportul desvoltării noastre culturale, aū merita, ca scriind viața lui Papiū, și arătând tot ce a făcut acest harnic și cinstit om pentru biserica și neamul său, până a fost în viață, să ne ocupăm și cu aceste lucrări ale sale, prin cari încă a contribuit mult, după împrejurări, la deșteptarea și luminarea neamului său.

V.

Altă categorie din lucrările lui Papiū, sînt celea de caracter moralisător și filosofic.

Între acestea mai întâiū putem pune lucrarea ce pörtă titlul: *Doctorul sufletesc și sfaturile lui*. acesta frumoasă lucrare s'a scris din incidentul concursului publicat la 1879 din partea direcțiunei institutului corector regnicolar din Vác. La acel concurs cu totul aū întrat unsprezece lucrări, dintre cari tóte cea mai bună a fost a lui Papiū, și prin urmare acesteia i-s'a acordat și premiul concursului. ¹⁾ Aci se dá

¹⁾ Scrisórea lui Váry, director la instit. cor. regn din Vác, dto 14 Sept. 1880, Nr. 2001.

aşa dară şi explicarea faptului, că lucrarea din cestiune a lui Papiu mai apăruse în limba maghiară sub titlul: *A jó barát vagy a lelki orvos és tanácsai.* (Vác, 1880). Peste doi ani înse, la 1882, apăru şi în traducere românească, iar la 1899 eşise şi în ediţia a 2-a.

Doctorul sufletesc şi sfaturile lui este o lectură consolidătoare de caracter în direcţiune religiósă morală, şi e îndreptată cătră acei nefericiţi ai penitenţiarelor, ce sînt aprópe de timpul scăpăreii lor din închisóre. Ca adevărat doctor de bolnave suflete se apropie aci Papiu de cei din casa durerilor, din locul umilirii, vrënd, cu vócea sa blândă, cu inima sa nobilă, cu mintea sa luminată, să le aline durerea, să le împrăscie nedumerirea şi să-î întărăscă în gândurile bune, în sentimentele curate, pe când îşi vor recâştiga iară-şi libertatea perdută, şi se va pune capăt suferinţelor grele. Şi rînd pe rînd curg sfaturile sale de aur, arătând de o parte cauzele cari i-au împins în starea lor tristă, şi cercând de alta a-î împăca cu viaţa, şi a le arăta modul cum să trăiască fericiţi, ca să nu mai ajungă iară-şi la acel loc de ocară şi de ruşine, unde şi-au mâncat pânea între pãraie de lacrimi şi şi-au mestecat beutura cu picuri de fiere.

Tot aci trebuie să amintim şi naraţiunea istorică: *Preotul din Noieni*, care din diferite puncte de vedere póte fi mult instructivă pentru preoţii nostri de la sate, cari toţi pot afla un adevărat model în preotul bun şi blând, harnic şi întălept al credincioşilor noiieneni. Învęţă-

turile și sfaturile lui sînt tot atâtea mărgăritare, prin cari orî ce preot bun își pôte ridica poporul și în cele materiale, și în cele sufletesci. Pecat, că frumoasa narațiune nu e mai mult răspîndită și cunoscută și între popor, și între preoții nostri.

De caracter filosofic sînt: *Cugete și considerațiunii din experiența vieții și Resultatele filosofiei.*

Cea dintâiu este o colecțiune de sentințe filosofice, unele, culese de prin scriitorii vechi clasici, altele cugetări și considerațiunii proprii din experiența vieții sale, cari în modul cel mai vedit arată principiile sale sănătose și sufletul său pururea gînditor asupra lucrurilor acestei vieți.

A doua e o traducere, în unele părți o prelucrare liberă, după cartea profesorului italian Dr. Iosif Frapporti, intitulată: *I risultati della filosofia.*

Prin traducerea cărții lui Frapporti, Papiu a făcut, fără îndoială, un foarte bun serviciu literaturei noastre, contribuind în măsură considerabilă la propagarea unor principii de sănătôsă filosofie, de filosofie creștinésă.

Cartea lui Frapporti, care tracteză în mod popular cunoscințele cele mai de trante despre natura spirituală a omului și despre relațiunile și scopul lui, cu tôte că este o încercare tinerésă a învățatului italian, chiar pentru materia ce cuprinde, și pentru forma în care acéstă materie se tracteză, este o lucrare de interes general, și ca atare tradusă pe românesce a umplut o lacună simțită în literatura noastră filosofică.

Ce a vrut propriaminte Papiu cu traducerea cărții lui Frapporti? Vom spune, că a țintit, să suplinescă în păturile societății românesce acea ce i-se părea stricat prin răcirea credinței. În contra lucrărilor de filosofie materialistică, Papiu pune cartea lui Frapporti, care este adevărată filosofie creștinăscă, cuprinzătoare de tôte acelea adevăruri ale religiunei, pe cari mintea omenăscă le pôte afla numai de la sine, fără de ajutorul revelațiunei divine. Baza acestor adevăruri este: existența lui Dumnezeu, nemurirea sufletului și relațiunile morale ale omului, cari la Frapporti tôte se tractază în mod natural, și mai pe sus de tôte fôrte convingător, ast fel, că ori și cine pôte ceti cu efect cartea lui Frapporti. Chiar și cei cari n'aũ făcut studii regulate de filosofie încă își pot câștiga din cartea acêsta un complex de principii, de cunoscințe și de demonstrațiuni, prin cari în cas de lipsă să-și pôtă da sêma atât șie-și, cât și altora despre multe lucruri, »ce trebuie să le cunoscă omul, carele nu voiesce a cugeta fără de a sci că pentru ce cugetă, și a face bine după cum simte și după cum îi spune credința.«

Pentru acêsta, traducerea *Resultatelor filosofiei* este o lucrare vrednică și în multe privințe folositoare, și ca atare, la rîndul sêu, bine apreciată și din partea criticei serióse. ¹⁾

VI.

Fără îndoială, cele mai importante lucrări din activitatea lui Papiu, sînt Incrările sale pur

¹⁾ Cf. *Fóia bisericăscă* din Blaș, redactată de Dr. Alexandru Grama, an. 1885, Nr. 15. pag. 239—240.

teologice. În direcțiunea acésta a lucrat fórte mult, și cu bună isbândă. Tóte lucrările sale de caracter teologic sînt vrednice de studiũ și de laudă în cel mai nobil sens al cuvîntului.

Seria lucrărilor sale teologice începe la 1869 cu o traducere, cu traducerea *Cărții sfîntului Ioan Chrisostomul despre preoție*, care des fu amintită pîna acum în scrierea nóstră. Cartea acésta este cu adevărat un cap d'operă între lucrările sfinților părinți din biserica orientală. Ea tractéază aprópe în formă de dialog între sf. Ioan Chrisostomul și Sf. Basiliũ cel Mare despre datorințele cele multe și mari și despre tóte greutățile, ce sînt împreunate cu statul preoțesc pe care-l consideră ca pe o preoție împărătéscă mai pe sus de cât pe orı care alt stat din lumea acésta. Ea este o învățatură magistrală, care arată cum trebuie să se pórte un adevărat preot în lumea acésta, cum să împ!inéscă cu sfințire tóte celea ce sînt spre bună plăcerea lui Dumnezeu, îndemnând pe toți să aducă lui Dumnezeu »dătornica închinăciune și cuvîntare de mărire«.

Prin traducerea eı, Papiũ aduse bun serviciũ atât bisericeı cât și literaturéi neamului seũ facênd accesibile și pentru Români irumósele învățaturi ale sfintui cel »cu gură de aur«.

La 1870 scóte la lumină *Viața după mórte*; o lucrare scrisă cu inimă și erudițiune, în care mediteză, ușor și atragêtor, asupra nemurirei sufletului, care o deduce parte din misterul ființei omenescı, parte din deșertăciunea celor trecêtóre în acésta viață. Papiũ ne presintă

din viața acésta trecétóre câte-va momente triste, când omul îngrețoșat de lumea ce-l înconjóră, are lipsă să recurgă la Dumnezeu, — și apoi din aceste mnmente pline de durere deduce consolarea ce o află fie care creștin în sperarea pusă în Dumnezeu, la care câți au alergat, toți și-au aflat mângăierea supremă. »Ostenéla, suferințele și răbdarea nóstră nu va fi deșartă în Domnul!«

Acestea sînt lucrările, prin care Papiu izbuti să-și facă nume.

Cel mai celebru op teologic a lui Papiu este: *Orientele Catolic*, din 1885, scris în limba română și latină. S'a zis, și cu drept cuvînt, că *Orientele Catolic* »este cel mai însemnat op ce a eșit în literatura nóstră bisericescă dogmatică.«¹⁾ În lucrarea acésta, Papiu cu argumente scrise din sfînta Scriptură și din variele monumente ale bisericeii orientale conservate în cărțile bisericesci și în alte scripte, vrea să demustre adevêrul despre instituțiunea divină a primatului lui Petru și a urmașilor aceluia-și, a Pontificilor romani, peste întregă biserica lui Isus Christos, cum și despre dogmele ce se refer la acela. »Metodul, care-l urméză, este de a începe argumentarea de la sfînta Scriptură, pe care se forméză acele adevêruri, și de a purcede apoi din mână în mână la confirmarea lor prin tradițiunile bisericelor orientale. Izvórele acestor tradițiuni sînt trei: Cel dintâiu cuprinde în sine cărțile choralí, doctrinali și liturgice — rituale folosite

¹⁾ *Fóia bisericescă* din Blaș, an. 1886, pag. 29.

pretutindinea în acele biserici; al doilea îl supeditază cărțile canonice așa pe cum s'au acceptat și se venerază acestea de cătră orientali; al treilea sînt testimoniile de la scriitorii acelor națiuni. Din complexul de atarî documente dispuse în armonie frumoșe și comentate de autor rezultă o evidență atît de chiară și atît de aptă spre a demonstra tesele propuse în cât nu i-se pôte contrazice fără de a nega rațiunea și obiectul de discurs.« ¹⁾

La timpul sėu *Orientele Catholic* a fost bine aprețiat din partea criticeî și a bărbaților de specialitate, fie la Români, fie la străini. La noi în special i-s'a dat atențiune în *Preotul Român* din Gherla, și în *Fóia bisericéscă* din Blaș; asemenea a fost întimpinat elogios în celebra revistă italiană din Florența, *La civiltà cattolica*, și în ziarul din Viena *Wiener literarischer Handveiser für die katholische Welt*, care-l numesce »un op fórte interesant și lucrat cu diligință extra-ordinară.« (Nr. 2 din 1886). În fine *Oriental Catholic* află amici și aprețiatori chiar și între teologii francezi, ca pe abatele Plasse, canonic titular la catedrala din Clermont—Ferrand, ²⁾ și pe călugėrul benedictin D. Emmanuel, care îl numesce »o carte excelentă.« ³⁾

După acėsta apoi urmėză la 1895 ultima lucrare teologică mai însemnată a lui Papiu: *Preotul ca ministru al sacramentului peninței*, sub pseudonumele *Arghirobarb*; o lucrare acėsta

¹⁾ *La civiltà cattolica*, fasc. din 5 Iun. 1886, pag. 612

²⁾ Scrisórea lui Plasse din 24 Ian. 1889.

³⁾ Scrisórea lui D. Emmanuel, de dto Mesnil St. Loup, 3 Iul. 1889.

asemenea vrednică de totă lauda, și de mare folos mai ales pentru preoții nostri tineri, cari ca confesari au a se lupta cu multe dificultăți în administrarea sacramentului ce tractează cartea lui Papiu.

În sfârșit trebuie să amintim la acest loc și *Dreptul canonic* în extensiune de peste 200 de côle manuscrise, care înse nu l'a putut eda parte din motive politice, parte fiind-că doria să-l mai corégă în unele părți după ultimele cerințe și legi ale vremii. Dar și în materia acésta a publicat unele »Cunoscințe« fôrte vaste și adînc pëtrunse. ¹⁾

VII.

Papiu și-a câștigat mari merite și pe terenul oratoriei sacre. Supt raportul acesta laudă numele lui mai multe volume de valóre cuprinzëtore de cuvîntări bisericesci pentru tôte duminicile și sërbătorile anului, și de predice funebrale, pentru diferite ocasiunî.

Primul volum de *Cuvîntări bisericesci* îl scôte la lumină în 1872; la 1874 apare al doilea volum; la 1885 al treilea, și la 1888 al patrulea.

Din *Predice funebrale* are două volume, primul din 1875, și al doilea din 1880.

Cunoscënd mai multe limbî străine, îi era cu putință să compună atâtea cuvîntări. Aflăm între ele și străine. Ast-fel unele sînt din predicele fericitului sëu părinte, orî din ale socrului sëu Ioan Cheșeli Dragomir. Înse Papiu pe ace-

¹⁾ Cf. *Cunoscințe din dreptul canonic*, în *Preotul Român* din Gherla, an. 1886 și 1887, în mai mulți numerî.

stea le indică cu conștiința scriitorului ce nu vrea să se mândrească cu pene străine.

Volumul din 1888 al *Cuvîntărilor bisericesci*, care cuprinde predice pentru toate sărbătorile de peste an, e prețios mai ales prin faptul, că fiecărei predice îi premerge o »notiță istorică«, arătând în cele mai multe însemnătatea simbolică a sărbătorii, apoi începutul, introducerea, și fazele, prin cari a trecut din cele mai vechi timpuri și până în vremile noastre stabilirea și modalitatea sărbătorii.

Predicile lui Papiu, atât cele bisericesci, cât și cele funebrele sînt scrise într'o limbă frumósă și limpede, așa că ele de o potrivă pot fi înțelese și de popor și de clasa inteligentă; sînt un adevărat magazin de exemple, de cunoscințe și idei mult alese și potrivite naturei lor. Nu sînt, ce e drept, de greutatea predicelor lui Iustin Popfiu; nu aflăm în ele nici agerimea de spirit, și nici fantasia viuă ce ne întimpină paș de paș în orașunile sacre ale lui Popfiu, dar așa cum sînt, după predicele lui Popfiu, în literatura noastră de sacră oratorie, care de altcum e destul de bogată,¹⁾ ele se presintă ca cele mai bune.

VIII.

Cătră sfîrșitul vieții, Papiu se ocupă și cu lingvistica, și face studii interesante și pe terenul vechei noastre bibliografii.

Pe terenul filologic sub pseudonimul »Arghirobarb« a debutat cu *Reflexiunile fugitive* la cap.

¹⁾ Cf. Dr. *Isidor Marcu*, Teologia pastorală. Blaș 1902. pag. 351—2.

I. a cărții dluî Dr. Ladislaû Réthi intitulată: *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása* (Formarea limbei și a națiunei valachice).

Teoria dluî Réthi asupra originiei nóstre azi este în de ajuns cunoscută la Români. Dsa în trei rînduri și-a luat ostenéla a scrie despre noi, mai bine zis despre originea și limba nóstră, dar tot de una a fost aspru combătut, și aserțiunile dsale greșite de fiesce care dată aũ fost reduse, cu argumente neresturnabile, la adevérata lor valóre.

Mai întâiũ la anul 1880 își făcu debutul cu *Anonymus az erdélyi oláhokról* (Anonimus despre Valachiĩ din Ardeal), dar în acela-și an a fost combătut de cătră fieiertatul Episcop al Aradului Ioan Goldiș, atunci profesor de limba română la gimnasul superior regesc din Arad, prin temeinicul său studiũ intitulat: *A román nyelv latinsága* (Latinitatea limbei române), despre care însu-și dl Réthi a recunoscut, că e un studiũ »substanțios« și »scris cu un bogat aparat sciințific«. ¹⁾

Cu șapte ani mai târziũ, la 1887, scrie mai sus amintita lucrare despre *Formarea limbei și a națiunei valachice*, care a dat nascere *Reflexiunilor* lui Papiũ.

Și în sfirșit la 1896 într'una din ședințele *Academiei Maghiare* din Pesta a ținut o prelegere asupra originiei nóstre, în care și-a desfășurat noua sa teorie în punctele acestea, și care, de un Ioan Costa, a fost tradusă chiar și pe româ-

1) Cf. Goldiș, *A román nyelv latinsága*. Arad 1880 pag. 51.

nesce sub titula: *Deslegarea chestiunii originii Românilor*. Înse teoria sa și de data acésta întimpină răspunsul trebuitor din condeiul dluî Dr. Elie Dăianu, carele într'o lungă dare de samă a slăbit-o esențial în părțile greșite. ¹⁾

Din acestea trei întimpinări ce s'aũ făcut teoriei dluî Réthi despre originea și limba noastră, cea mai substanțiosă, fără îndoielă sînt *Reflexiunile fugitive* ale lui Papiũ.

Pentru întâia-și dată ele aũ fost compuse la 1887 și erau destinate pentru colónele din foiața *Gazetei*; dar din lipsa de spațiu s'a amănat multă vreme publicarea lor, carea apoi nici nu a urmat, căci Papiũ și-a propus să le prelucre din nou și să le amplifice cu nouă și mai númerose argumente. În sfîrșit după un interval de zece anı, în care timp teoria dluî Réthi a rămas necritisată din partea altor mai competenți, *Reflexiunile* lui Papiũ la 1897 aũ vėzut lumina în forma de azi, care face o carte întregă. Târziũ, ce e drept, dar pe cum bine observă Papiũ, »cestiunile linguistice întru apărarea adevėrului nici mai târziũ nu-și pot perde din actualitate.«

Pe cum s'a indicat mai sus, *Reflexiunile* lui Papiũ, nu se impórtă la întregă cartea dluî Réthi, ci numai la un cap din ea, adecă la cel dintăiũ. Dar capul acesta este supositul întregēi cărți a dluî Réthi. Prin urmare când Papiũ a combătut capul I. punct de punct producând contra dluî Réthi cele mai eclatante și mai severe argumente, atât din firea limbei romănesci, cât

²⁾ Cf. Dr. *Elie Dăianu*, *Originea Romănilor*, nouă teorie a lui Réthi; în *Tribuna* din 1897, Nr. 27—32.

și din limbile afine și străine, și din filologiei mai renumiți români și străini: propriaminte a resturnat și cele alalte capete (II—XI) din scrierea dluî Réthi, care s'aũ ridicat pe acesta.

Papiũ e modest, și în modestia sa zice, la începutul lucrării, că e »debil pe acest teren«, dar lucrarea sa lasă în urmă-ı convingerea, că în materie de filologie românescă a fost un cap luminat, cu principii solide, și a cunoscut cu pătrundere filologiei mai de frunte, atât la noi, cât și la străini. În adevăr de data acésta el se afirmă ca un iscusit apărător al limbei române eșit din șcõla marelui Cipariũ, al căruı distins elev a fost.

Nu ne privesce, și nu e potrivit, la locul acesta să presintãm în totul lor *Reflexiunile* lui Papiũ; ajunge semnalarea acésta cu laudă de o parte, și cu regret de alta, că ele atât de puțin sînt cunoscute în literatura nõstră filologică, măcar că ar fi mult vrednice de o dréptă aprețiere, fiind-că la rîndul lor s'aũ înfățișat ca un razim adevărului, »contra căruia se luptă de a pururea minciuna«.

În interesul istoriei literaturéi nõstre Papiũ a mai scris dóuë seriı de articole de bibliografie veche românescă din secolul XVI—XVIII, publicate în foița *Gazetei* la 1898 (Nr. 224 și urm.) și la 1902 (Nr. 101 și urm.), unde face cunoscute din bogata-ı bibliotecă mai multe cărți bisericesci, de o proveniență veche, și chiar din acest motiv, azi tãrte rari și prețioșe.

În articolele acestea descrie, pe larg, și *Praxiul*, tipărit la Brașov de diaconul Coresi între

1570—1580, pe cari Cipariu încă îl amintesc în *Analecte* și *Principie de limbă*, dar l-a cunoscut numai după nume, pentru aceea l-a și confundat cu *Pravila* mică, tipărită la Govora în 1640. ¹⁾

Și descrierea *Praxiului*, împreună cu cele câte-va fragmente ce ne dă Papiu din el, în alăturare cu textele corespunzătoare din *Noul Testament* edit. Belgrad an. 1648 și din *Biblia* edit. Blaș an. 1795 — aș cu atât mai mare valoare, căci pe cât se știe, azi numai două exemplare sînt cunoscute: unul, acesta al lui Papiu, care, pe cum sum informat, acum a trecut în posesiunea *Academiei Române*, și altul, acela foarte deteriorat, ce se află în *Museul de anticități* din București. ²⁾

În ce privește traducătorul *Fraxiului*, s'a zis, că ar fi Coresi; Papiu înse, căutând la împrejurările și formele ce obvin în *Praxiu*, crede că »diaconul a putut să afle, cel puțin partea dinainte, într'un manuscris mai vechiu, la care a adăugat partea din urmă, și e posibil că Coresi a completat numai traducerea cu partea de pe urmă; sau dacă a făcut el traducerea întregă, a făcut-o înainte de a tetravanghelului, în care traducerea și stilul peste tot e mai »corect și mai bun, de cât în *Praxiu*«. ³⁾

La finea seriei a doua, din 1902, Papiu descrie și un manuscris cât se poate de ciudat de

¹⁾ Cf. *Analecte Literare*. Blaș 1858, pag. 141; *Archiva pentru filologie și istorie*, din 1867, Nr. V. pag. 89.

²⁾ Cf. *Bianu-Hodoș*, *Bibliografia românească*, Vol. I. pag. 51.

³⁾ *Gazeta Transilvaniei*, din 1898, Nr. 232.

pe la începutul secolului XVIII, datorit unui anumit Filip German din Ormenișul-de-câmpie, care spune, că *nu a învățat nici carte românească, nici ungherească, ci numai azbuchile, și mai de parte și-a câștigat știința din cetit, fiindu-i dascăl Dumnezeu.*

Manuscrisul pare a fi un *product de literatură poporană*. În sine nu are nici o valoare mai însemnată, de cât aceea, că este compilarea unui scriitor din popor, care totă știința și-a câștigat-o prin propria-și sîrguință. Conținutul e foarte împestrițat; fără de nici o ordine aflăm aici acumulate diferite cântece fără ritm, rugăciuni, considerațiuni, citate, explicări și învățături, din cari în cele următoare reproducem, pentru interesul dogmatic, partea referitoare la credința în Dumnezeu triunul, care pòrtă titlul acesta: »Credința creștinească așa să se credă de tot omul, nu alt fel«, și care, mult sămănător cu *credeul lui Atanasiu*, sună așa:

»Cred în Tatăl și în Fiul și în Duchul sfînt, una este o dumnezeire, asemenea slavă de-a pururea fiinciosă mărire; cum este părintele așa și fiul, așa și duchul sfînt; nezidit părintele, nezidit fiul, nezidit duchul sfînt, neajuns părintele, neajuns fiul, neajuns duchul sfînt, vecinic părintele, vecinic fiul, vecinic duchul sfînt, înse nu trei vecinici, ci unu vecinic pe cum nu trei neajunsi, nici trei nezidiți, ci unul nezidit și unul neajuns asemenea a tóte țiiitor părintele, a tóte țiiitor fiul, a tóte țiiitor și duchul sfînt, înse nu trei a tóte țiiitor, ci numai unul a tóte țiiitor, așa și Dumnezeu Părintele, Dumnezeu Fiul, Dumnezeu și Duchul sfînt, înse nu trei Dumnezei, ci numai unul Dumnezeu, nu trei Domni ci unul Domn, pentru că pe cum deosebî fiesce care tocmelă Dumnezeu și Domn a mărturisi creștinii adevărat ne nevoim, așa trei Dumnezei sau Domni a grăi credința cea bună

pravoslavnică ne apără. Părintele de nime nu este făcut, nici zidit, fiul de la părintele însuși este nefăcut, nezidit, nici născut, ci purcezător, un părinte este nu trei părinți, un fiu nu trei fiți, un duch sfint nu trei duchuri sfinte, și întru acésta troiță nu este mai întâiū, saū mai apoī, saū mai pe urmă, nimic nu este mai mare, saū mai mic, ci întregi trei tocmele de putere fiinciōse sînt loru-și întocmai.«¹⁾

Articolele bibliografice, ce avem din condeiul lui Papiū, fără îndoială sînt fôrte instructive, și dovedesc, că scriitorul lor, ca în tôte lucrările sale, și în privința acésta a fost iscusit. Între hârțile sale aflăm una de la președintele *Academiei Române*, semnată la 23 Oct. 1898, care nu alt cum de cât elogios se exprimă asupra interesantelor articole, pe cari le-a publicat în foiața *Gazetei Transilvaniei*.

La tot casul, prin ast fel de comunicări Papiū aduce bune servicii vechei nóstre literaturī, și iară-și numai regreta putem, că vîrsta înaintată nu l-a îngăduit, să-și vadă îndeplinită nădejdea și dorința exprimată la sfîrșitul articolelor sale bibliografice, de cari ne-am ocupat, unde ast fel scria în cea din urmă lună a veacului XIX-lea: »Am terminat cu scrierea nóstră la finea anului, prin urmare și la finea secolului XIX, cu speranța de a trece și în secolul XX, și dacă vom fi vrednici de a mai număra zile — din deosebitul dar dumnezeesc — încă și în secolul XX, în care toți cei ce trăesc astăzi când scriem, se vor puté lăuda, că sînt din veacul trecut, — vom mai scrie și despre alte manuscrise de valóre, cum e de ex.

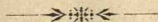
¹⁾ *Gazeta Transilvaniei*, din 1902, Nr. 114.

antologionul etc. și divanul de Cantemir, tipărit în două limbi: românește și grecesce, în colonne alăturate.«¹⁾

*

În acestea am socotit de bine și datorință a expune întrégă activitatea literară a lui Papiu, carele, pe cum am avut privilegiu să vedem, în viață cât a fost, a lucrat neconținut, folosind cu înțelepciune și cu folos spre mărirea numelui lui Dumnezeu și al neamului seǔ, talentul ce natura bună i-l-a dat. Până a trăit a suferit, a luptat și a muncit. Dar, că să termin cu înse-și versurile sale,

Cel ce pân' la mórte bine s'a luptat,
Are și prin veacuri nume neuitat.

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2017

¹⁾ *Gazeta Transilvaniei*, din 1992, Nr. 117.

CUPRINSUL.

	pag.
I. Limba și educațiunea	1—9
II. Elementul național în educațiune	10—36
III. Școlile din Blaș	37—62
IV. Gheorghe Șincai și școlile po- porale române	63—89
V. Cipariu și apogeul literar al Bla- șului	90—100
VI. Dimitrie Bolintineanu	101—129
VII. Glosar de cuvinte dialectale .	130—142
VIII. Dr. Ioan Rațiu	143—152
IX. Basiliu Rațiu	153—162
X. Ioan Papiu	163—207

